

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**ARNAVUT FİKİH ALİMİ VEHBİ SULEYMAN GAVOCİ'NİN
HAYATI, ESERLERİ VE FİKHİ GÖRÜŞLERİ**

Saljahudin ZENUNİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Numan ÜNVER

HAZİRAN - 2023

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**ARNAVUT FIKIH ALİMİ VEHBİ SULEYMAN
GAVOCİ’NİN HAYATI, ESERLERİ VE FIKHİ
GÖRÜSLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Saljahudin ZENUNİ

Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : İslam Hukuku

“Bu tez 19/06/2023 tarihinde online olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Numan ÜNVER	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Selman BAKTI	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Yakup KARA	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☐

Hayır ☒

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Saljahudin ZENUNİ

19/06/2023

ÖNSÖZ

Hamd yalnızca kerem ve lütuf sahibi, âlemlerin Rabbi olan Allah Teala'ya mahsustur. Salât ve selâm Peygamberimiz Hz. Muhammed (a.s)'ın, ailesinin, ashabının ve Onu takib eden bütün müslümanların üzerine olsun.

“İnsanlara teşekkür etmeyen, Allah’a şükretmiş olmaz“ hadisi gereği tez yazma aşamasında gerekli düzeltmeleri yaparak çaba ve gayretlerini esirgemeyen değerli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Numan ÜNVER hocama teşekkür etmeyi borç addediyorum.

Eğitim hayatım boyunca yokluğuma sabreden vefakâr anneme, bu yolda yürümeme vesile olan babama, İslam yolunda yürümemi canıgönülden arzulayan ve Kuran öğretiminde ilk öğretmenim olan, yakın zamanda vefat eden babaanneme, ve desteklerini esirgemeyen kardeşlerime de teşekkürü bir borç bilirim.

Tez yazma aşamasında aile içinde yardımda ihmalkâr davrandığım, bana sabreden, en büyük desteği ve motivasyonu sağlayan hayat yoldaşım eşime de çok teşekkür ederim.

Saljahudin ZENUNİ

19/06/2023

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v

GİRİŞ.....	1
------------	---

BÖLÜM 1: VEHBİ SÜLEYMAN GAVOÇI'NIN HAYATI VE ŞAHSİYETİ.....3

1.1. Doğduğu Şehir İşkodra.....	3
1.2. Hayatı ve Şahsiyeti	5
1.3. Eğitim Öğretim Hayatı	9
1.4. Vehbi Süleyman Gavoçi'nin Memleketine Katkıları.....	12
1.5. Vehbi Süleyman Gavoçi'nin İslam Dünyasına Katkıları.....	15
1.6. Vehbi Gavoçi'nin Telif Çalışmaları.....	18
1.6.1. Vehbi Gavoçi'nin Fıkıh Alanındaki Telif Çalışmaları.....	19
1.6.1.1. Umuma Hitap Eden Telif Çalışmaları.....	19
1.6.1.2. Hassa Hitap Eden Telif Çalışmaları.....	25
1.6.2. Vehbi Gavoçi'nin Fıkıh Dışındaki Telif Çalışmalar.....	32
1.6.2.1. Umuma Hitap Eden Telif Çalışmaları.....	32
1.6.2.2. Hassa Hitap Eden Telif Çalışmaları.....	36
1.6.3. Arapça'dan Tercüme Ettiği Çalışmalar.....	39

BÖLÜM 2: VEHBİ SÜLEYMAN GAVOÇI'NIN FIKHÎ GÖRÜŞLERİ.....41

2.1. Hanefi Mezhebini ve Ebu Hanife'yi Savunması.....	41
2.2. İslam Fıkhnı Savunması.....	50
2.3. Mezhepsizlik ile İlgili Görüşleri.....	55
2.4. Telfık ile İlgili Görüşleri.....	61
2.5. Kadınlar Hakkındaki Görüşleri.....	65
2.5.1. Kadınların Okutulması.....	66
2.5.2 Kadının İslamı Tebliğ Etmesi.....	67
2.5.3. Kadınların Örtünmesi.....	68
2.5.4. Kadınların Çalışması.....	71

SONUÇ.....	74
KAYNAKÇA.....	75
ÖZGEÇMİŞ.....	80

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.t.	: Adı geçen tez
a.s.	: Aleyhi selam
s.a.v.s.	: Sallahu aleyhi ve sellem
vs.	: Vesaire
vb.	: Ve benzeri
hz.	: Hazreti
bkz.	: Bakınız
b.	: İbn, bin
ö.	: Ölüm
ev.	: Çeviren
sy.	: Sayı
c.	: Cilt
s.	: Sayfa
t.y.	: Tarih yok
Gös.yer.	: Gösterilen yer

ÖZET	
Başlık: Arnavut Fıkıh Alimi Vehbi Süleyman Gavoci'nin Hayatı, Eserleri ve Fıkhi Görüşleri	
Yazar: Saljahudin ZENUNİ	
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Numan ÜNVER	
Kabul Tarihi: 19/06/2023	Sayfa Sayısı: v (ön kısım) + 80 (ana kısım)
Araştırma konumuzu hem Arnavutça hem de Arapça çok sayıda orijinal eserleri bulunan Arnavut fıkıh alimlerinin önde gelenlerinden Vehbi Süleyman Gavoci'nin hayatı, eserleri ve onun fıkhi görüşleri oluşturmaktadır. Amacımız, Şu'ayb el-Arnaut, Abdulkadir el-Arnaut ve Nasirüddin el-Elbani ile birlikte Arnavut alimlerin en önde gelen alimlerinden olan Vehbi Süleyman Gavoci'nin hayatını, eserlerini, fıkıh alanındaki çalışmalarını tanıtmak ve fikhî görüşlerini fıkıh ilmi ile uğraşanların kazanımına sunmaktır. Vehbi Süleyman Gavoci ibadet, muamelat ve ahlak konuları da dahil Arapça ve Arnavutça olmak üzere yaklaşık 60 orijinal eser kaleme almış velud bir alimdir. Fakat burada onun tüm eserlerinin tanıtımını kısaca yapmakla beraber her bir eser için detaya inmemiz mümkün değildir, ki bu aslında çalışmamızın amacını da taşımaktadır. Çalışmamızın kapsam ve sınırlarını belirlemek bakımından esas konumuzu, Vehbi Süleyman Gavoci'nin fıkıh ilmine dair katkıları bakımından fıkıh ile ilgili en önemli görüşleri oluşturmaktadır. Araştırmamızda nitel araştırma yöntemi tercih edildi. Veri toplama aracı olarak kaynak taraması, metin okumaları, doküman incelemesi yoluna gidildi. İlk olarak kaynaklardan Vehbi Süleyman Gavoci'nin hayatı ile ilgili bilgi taraması yapıldı. Bu doğrultuda hem hakkında yazılanlar hem de kendisinin vermiş olduğu röportajlar incelendi. Konu hakkında doğrudan veya dolaylı olarak alakası bulunan yazılı metinlere, kaynaklara da müracaat edildi. Kaleme aldığı eserleri ve özellikle fıkıh ile ilgili olan eserleri incelendi. Çalışma aşamasında elde ettiğimiz bütün bulguların kaynakları da kaynakça kısmında gösterildi. Araştırma sonucunda Vehbi Gavoci'nin en önemli fikhî görüşlerini tespit ettik, savunduğu fikir ve düşüncelerini kendi kitaplarından kesitlerle ortaya koymaya gayret ettik.	
Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Arnavut, Vehbi Süleyman Gavoci	

ABSTRACT	
Title of Thesis: The Life, Works and Fiqh Views of Albanian Fiqh Scholar Vehbi Suleyman Ghavizhi	
Author of Thesis: Saljahudin ZENUNI	
Supervisor: Assist. Prof. Ahmet Numan ÜNVER	
Accepted Date: 19/07/2023	Number of Pages: v (pre text) + 80 (main body)
Our research topic consists of the life, works and fiqh views of Vehbi Süleyman Gavoçi, one of the leading Albanian fiqh scholars with many original works in both Albanian and Arabic. Our aim is to introduce the life, works, and works in the field of fiqh of Wahbi Suleiman Gavoci, who together with Shu'ayb al-Arnaut, Abdulkadir al-Arnaut and Nasiruddin al-Elbani, is one of the foremost scholars of Albanian scholars, and to present his fiqh views to the gain of those who deal with the science of fiqh. Wahbi Suleiman Gavochi is a walud scholar who has written about 60 original works, including in Arabic and Albanian, including on the subjects of worship, worship and morality. However, although we briefly introduce all of his works here, it is not possible to go into detail for each work, which is actually the purpose of our study. In terms of determining the scope and limits of our study, our main topic is the most important views on fiqh in terms of Vehbi Süleyman Gavoci's contributions to the science of fiqh. In our study, qualitative research method was preferred. As a means of data collection, source scanning, text readings and document review were used. First, information about the life of Vehbi Süleyman Gavoci was searched from the sources. In this direction, both the writings about him and the interviews he gave were examined. Written texts and sources that are directly or indirectly related to the subject were also consulted. The works he wrote and especially his works related to fiqh were examined, and the sources of all the findings we obtained during the study phase were shown in the bibliography section. As a result of the research, we identified the most important fiqh views of Vehbi Gavochi and tried to put forward the ideas and thoughts he defended with excerpts from his own books.	
Keywords: Fiqh, Albanian, Vahbi Sulajman Gavizhi	

GİRİŞ

Arnavutluk'ta İslam'ın yayılmasından bu yana müslümanların sayısı gittikçe çoğalmış. Bugün Arnavut halkının yüzde yetmişten fazlası İslam dinine mensuptur. Halk olarak birçok savaş görmüş, dini yaşama ve yaşatma konusunda bir çok sıkıntıdan geçmiş olmakla beraber hem dinlerini korumaya hem de dünya çapında meşhur alimler yetiştirmeye muvaffak olmuşlardır. Âlim yetiştirmek konusunda özellikle İşkodra şehrinin önemli bir yeri vardır. Son devir hadis âlimi Nâsırüddin el-Elbânî İşkodra kökenlidir. Büyük muhaddis Şuayb el-Arnaût de aynı şekilde İşkodra kökenlidir. Ve son olarak fıkıh alanında büyük alimlerden olan Vehbi Süleyman Gavoçi de İşkodra'da doğmuş ve ilk eğitimlerini de burada almıştır. Kosovalı alim Abdulkadir el-Arnaut (Kadri Sokoli) ile birlikte bu alimler dünya çapında arnavut alimlerin en önde gelen isimleridir. Vehbi Gavoçi diğer alimlere nazaran kendi tabiriyle gölgede kalmayı tercih eden bir âlim olmuştur. Bununla beraber geride, başta fıkıh olmak üzere diğer ilim alanlarında da birçok eser bırakmıştır. 51 yıl süren öğretim hayatında Arapça ve Arnavutça olmak üzere yaklaşık 60 orijinal eser kaleme almış, birçok makale ve reddiyeler telif etmiştir. Fıkıh alanında telif ettiği eserlede kendi görüşlerini ortaya koymuş ve gerek İmam Ebu Hanife mezhebini gerekse İslam hukukunu savunan bir yaklaşım ortaya koymuştur.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Vehbi Gavoçi'nin hayatına, eğitim-öğretimine ve İslam dünyasına yaptığı katkılara yer verilmiştir. İkinci bölümde, Vehbi Gavoçi'nin eserlerine yer verdik. Üçüncü ve tezimizin asıl bölümünü teşkil eden bu bölümde ise, fıkıh alanında telif ettiği kitaplarından hareketle Vehbi Gavoçi'nin belli başlı en önemli fikirlerini ortaya koymaya çalıştık.

Araştırmanın Konusu

Konumuzu, hem Arapça hem de Arnavutça 60'a yakın orijinal çalışması bulunan, Arnavut alimlerinden fıkıh alanında dünya çapında meşhur olan Vehbi Gavoçi'nin hayatı, eğitim- öğretimi, İslam'a katkıları ve savunduğu temel görüşleri oluşturmaktadır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, Arnavut fıkıh alimlerinden olan Vehbi Süleyman Gavoçi'nin hayatını, eserlerini ve fıkıh alanında savunduğu belli başlı görüşlerine ısıt tutmaktır.

Araştırmanın Önemi

Arnavut alimlerinden fıkıh alanında uğraşlar vermiş, eser telif etmiş bir âlim olan Vehbi Gavocı'nın fikhî görüşlerini muhatap alan bir çalışmanın olmaması bizi bu konuda gayret etmeye teşvik etmiştir. Onu fıkıh ile ilgili görüşlerini ortaya koymak bu bakımında ehemmiyet arz etmektedir.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmamızda nitel araştırma yöntemi tercih edildi. Veri toplama aracı olarak kaynak taraması, metin okumaları, doküman incelemesi yoluna gidildi. Vehbi Süleyman Gavocı'nın hayatına dair eserler ele alındı. Bu doğrultuda hem hakkında yazılanlar hem de kendisinin vermiş olduğu röportajlar incelendi. Kaleme aldığı eserler değerlendirildi ve bu eserlerden hareketle onun fıkıh ile ilgili görüşleri tespit edildi. Savunduğu fikir ve düşünceleri kendi kitaplarından aktarmalarla ortaya konuldu. Kullandığımız bilgilerin kaynakları da kaynakça kısmında gösterildi.

Konu ile İlgili Diğer Çalışmalar

Arnavutça'da Vehbi Gavocı'nın hayatına dair birtakım çalışmalar yapılmıştır. Türkçe'de ise Vehbi Gavocı'nın hayatını konu edinen Adnan Skenderi'nin "Vehbi Süleyman Gavocı'nın Hayatı ve Fıkıh Eserleri" başlıklı tezinden başka bir çalışmaya rastlamadık. Yukarıda zikrettiğimiz tez başlığı tezimizle benzer görünse de zikredilen tez Vehbi Gavocı'nın hayatı ve eserleri üzerine odaklandığı halde bizim tezimizin odak noktasını Vehbi Gavocı'nın fikhî görüşleri oluşturmaktadır. Bu konuda ne arnavutça ne de türkçe bir çalışmanın olmadığını esas alarak Vehbi Gavocı'nın fikhî görüşlerini ortaya koymaya gayret ettik.

Vehbi Gavocı'nın fıkıh alanındaki katkıları ve görüşleri hakkında ortaya koyduğumuz bu çalışmadan başka daha kapsamlı çalışmaların da yapılabileceği kanaatindeyiz.

BÖLÜM 1: VEHBİ SÜLEYMAN GAVOÇI'NIN HAYATI VE ŞAHSIYETİ

1.1. Doğduğu Şehir İşkodra

Vehbi Süleyman Gavoçi ArnavutArnavutluk'un en eski şehirlerinden olan İşkodra (Skodra, Skutari)¹ şehrinde dünyaya gelmiştir.² Arnavut toprakların çoğunda olduğu gibi İşkodra şehrinde de, İslamın yaygınlaşması, Müslüman nüfusun artması Osmanlı dönemine rastlamaktadır. Tarih boyunca bir çok kez el değiştiren İşkodra, 1485 yılında Rumeli eyaletinin parçası oldu. Bu dönemde Osmanlı'dan yarı bağımsız ArnavutArnavut ailesi Buşatlılar tarafından yönetilen şehir, yeşermeye başlayıp Kuzey ArnavutArnavut toprakların ekonomi merkezi haline geldi.³ Arnavut tarihinde çok önemli bir şehir olan İşkodra, İslam'ın yayılması ile birlikte İslam dini açısından da önemli bir şehir oldu. Orada camiler inşa edildi ve birçok alim yetişti. İşkodra'da cami inşası İslam dininin yaygınlaşmasının ilk dönemlerine tekabül etmektedir. İşkodra'nın en gözde camilerinden, komünizm zamanında minaresi yıkılan, kullanılmasa da hala günümüzde var olmaya devam eden 'Xhamia e Plumbit'⁴ (Kurşunlu Camii) veya diğer adıyla "Xhamia e Mehmet Pashe Bushatit" (Buşatlı Mehmed Paşa Camii)'dir. Tarihi bir Osmanlı camisi olan Kurşunlu camii 1773 yılında Buşatlı Mehmed Paşa tarafından inşa edilmiştir. Komünist rejimden minaresi yıkılmış olsa da İşkodra'da OsmanlıOsmanlı'dan sağ kalan tek camiidir.⁵ 'Kurşunlu Camii, ismini kubbelerdeki kurşun kaplamasından dolayı almıştır ve Arnavutluk'ta Osmanlı döneminden kalan en büyük camii durumundadır.⁶ İşkodra'nın tarihi mirası olan Rozafa Kalesinde de önceden kilise olan ve Osmanlı döneminde 1479 yılından sonra müslüman Arnavutlar tarafından camiye çevrilip "Fatih Sultan MehmetCamii" adı verilen kalıntı şeklinde kalmış yapının⁷ mevcudiyeti de, İşkodra

¹ Layos Thallosy, Vëzhgime iliro-shqiptare, çev.Mustafa Kruja, (Shkodër: Camaj-Pipa), s. 114

² Muhammed Sytari, Vehbi Sulejman Gavoçi (1923-2013) Dijetar nga dijetarët e ymnetit, (Prishtine: Dituria Islame, 2005), s.20

³ Meltem Toksöz, Biray Kolluoglu, (red.). Cities of the Mediterranean: From the Ottomans to the Present Day. (İ.B. Tauris, 2014) s. 120–121.

⁴ Machiel Kiel, Arkitektura Osmane në Shqipëri (1385-1912), çev. Holta Vrioni. (İstanbul: IRCICA, 2012) s. 380, 391.

⁵ Machiel Kiel, Arkitektura Osmane në Shqipëri (1385-1912)..., s. 380-391.

⁶ Hamdi Bushati, Shkodra dhe Motet, (Shkodër: Idromeno Yayınları, 1998,) cild. 1. s. 56.

⁷ Xhamia në kalanë e Shkodrës, pjesë e trashëgimisë shpirtërore e myslimanëve shqiptarë, <https://muhamedsytari.net/?p=1168>, E.T. 10.01.2017

halkının İslam ile olan güçlü bağlantılarını ortaya koyma açısından büyük bir önem arz etmektedir.

İşkodra'da İslamî geleneğin bir diğer göstergesi de orada büyüyüp yetişen alimlerdir. İşkodra'da gerek komünizm öncesi ve sonrası, gerekse ateist inançla camileri, dini mekanları yıkan, din düşmanlığı tavırları ile Allah'ı unutturmaya çalışan komünizm döneminde de birçok alim yetişmiş, sisteme karşı direniş göstermişlerdir. Komünizme karşı birçok yıl hapiste kalma veya öldürülme ihtimalini bile bile komünizmin ne olduğunu açık açık söylemekten çekinmeyen, Hafız Ali Kraya İşkodra'da büyümüş, bu devrin önemli simalarındandır . Senelerce hapis yatmış olmasına rağmen, sisteme karşı direnerek, İslam dinini savunmuştur. ⁸

Osmanlı döneminden sonra Arnavutlar 1912 yılında bağımsızlığını kazanmış olsalar da çeşitli devlet rejimlerinden geçerek büyük ızdıraplar çekmeye devam ettiler. Gerek Ahmet Zogu'nun kendini kral ilan edip monarşi rejimle yönetimi (1928-1939)⁹ gerekse Enver Hoca'nın 1944'ten başlayarak 1985 yılındaki ölümüne kadar uzun bir müddet devam eden komünist rejimi¹⁰ halkı iyice yormuş, bitirmişti. Bu rejimler döneminde de en çok zarar görenler bilhassa Arnavut müslümanlardı. Bu rejimler, İslam aleyhinde alınan kararlar ve müslümanlara karşı uygulanan kısıtlamalar, hapis cezaları ve baskılar, Arnavut müslümanlarını İslamlarını yaşayabilecekleri, sığınabilecekleri yeni bir yurt arayışına sevk etti. Bu doğrultuda Arnavutluğun birçok yerinden göç edenler oldu. Bu dönemde İşkodra şehrinden de aynı şekilde göç eden müslüman aileler oldu. Bu ailelerden İslam dünyasında en meşhur olanı, hadis ilminde asrın en büyük alimlerinden olan Şeyh Muhammed Nâsırüddin el-Elbânî'nin muhterem ailesidir. Kendini kral ilan eden Ahmet Zogu'nun İslam aleyhindeki kararları Muhammed Nâsırüddin el-Elbânî'nin babası Nuh'u, kendisi ve ailesi için dinini daha rahat yaşayabileceği bir yer bulma arayışı içerisine soktu. Böylelikle ailesi ile beraber Şam'a göç etti.¹¹ Yine İslam dünyasında çokça tanınan alimlerden olan Şuayb Muharrem Arnauti'nin ailesi de İşkodra kökenli

⁸ Faik Luli, İslam Dizdari, Nexhmi Bushati, "Në kujtim të brezave", (Shkodër; Rozafat Yayınları, 1997), s. 541.

⁹ Kristo Frashëri, Ahmet Zogu: Vështrim historik, (Tiranë: M & B, 2014) s.112

¹⁰ https://sq.m.wikipedia.org/wiki/Enver_Hoxha E.T.12.05.2023

¹¹ Rebî' bin Hâdî el-Medhalî, واللاحقين السابقين الحديث حفظ أسلافهم بسير النابهين تذكير, (Cezayir: Mecalisu'l-Huda li'l-İntaci vet-Tevzi'I Yayınları, t.y.) s. 457-475.

olup dinlerini daha rahat yaşamak için İşkodra'dan Suriye'ye göç eden ailelerdendir.¹² Ve son olarak da aynı şekilde 1937 yılında İşkodra'dan Suriye'ye göç eden ailelerden birisi de Vehbi Süleyman Gavoçi'nin ailesidir.¹³ Buradan hareketle, Kosovalı alim Abdulkadir Arnauti (Kadri Sokoli)¹⁴ dışarıda bırakılacak olursa, İslam alemindeki en meşhur Arnavut alimlerinin İşkodra kökenli olduğunu görüyoruz. İşkodra'dan göç bu müslüman aileler yeni bir mesken olarak Suriye gibi İslamı rahat yaşayabilecekleri toprakları tercih etmişlerdir.

Vehbi Süleyman Gavoçi de İşkodra şehrinde dünyaya gelmiş ve İslam'a dair Ezher Üniversitesinde devam edeceği eğitimlerini başta babası olmak üzere İşkodra İmamlarından almıştır.

1.2. Vehbi Süleyman Gavoçi'nin Hayatı ve Şahsiyeti

İşkodralı Vehbi Süleyman Gavoçi 17 Mayıs 1923 yılında İşkodra'nın Garuc mahallesinde doğmuştur. İslam dini ile ilgili ilk öğretilerini dindar olan ailesinden ve bilhassa kendisi de civarda tanınan, bilinen bir hoca olan babası Süleyman Gavoçi'den almıştır. Süleyman Gavoçi sadece tanınan bir hoca olmakla kalmamış, durum gerekli olduğunda kendi babası ile beraber 1913 yılında İşkodra'nın Karadağ ve Sırbistan ittifakı tarafından kuşatılması sırasında Osmanlı askerleri ve Arnavut gönüllü birliklerine asker olarak da katılmıştır.¹⁵

Vehbi Süleyman Gavoçi babası dışında İşkodra'da; Şuayb Domnori'den, Peraş mektebinde Hafız Hasan, Hafız Ali Kraya, Hafız Kazım, H.İbrahim Süleymani ve Şefket Boriçi gibi bir çok hocadan ders almıştır.¹⁶ Doğumundan ailesi ile birlikte Suriye'ye göç ettiği 1937 yılına kadar geçen 12-13 yıl zarfında İslam'a dair temel bilgilerini almış, İslam dininin özünü iyice kavramıştı. İslam ilimlerine olan ilgi, alakası ve düşkünlüğü de

¹² Ndërroi jetë Shuajb Arnauti, kolosi dhe dijetari shqiptar i botës Islame, <https://prizrenpost.com/al/nderroi-jete-shuajb-arnauti-kolosi-dhe-dijetari-shqiptar-i-botes-Islame/>, E.T. 27.10.2016

¹³ Haxhi Vehbi Sulejman Gavoçi (1923-2013) Dijetar nga dijetarët e ymëtit – Zani i Naltë. E.T. 15.12.2021

¹⁴ ABDULKADËR ARNAUTI - Kolos i kulturës dhe dijeve Islame, <http://Islam.mk/artikuj/3708-ABDULKADR-ARNAUTI---Kolos-kultures-dhe-dijeve-Islame.html>, E.T. 20.05.2016

¹⁵ Faik Luli, Islam Dizdari, Nexhmi Bushati, Në kujtim të brezave, (Shkodër; Rozafat Yayınları, 1997), s. 650

İsmail Muçej, Xhamia-vend edukimi shpirtëror, (Drita Islame: Eylül-1995), sy.19, s. 3

¹⁶ Sytari, Muhamed, Vehbi Sulejman Gavoçi- Dijetar nga dijetarët e ymëtit, (Prishtine: Dituria Islame: 2005), s. 19-32.

buradan başlamıştır. Burada aldığı güzel ahlak öğretilerini unutmayan Vehbi Süleyman Gavoçi, ilk hocalarından olan Şuayb Domnori hakkında şu söyli sarfetmiştir:

“İlk derslerimi Şuayb Domnori’den aldım. Kendisinin bana yapmış olduğı büyük bir iyiliğı asla unutmam... Ben solaktım (sol elle yer ve içerdim), oysa o parmaklarıma cetvel’le vururdu... Bu olaydan üç gün sonra huyumdan tamamıyla vazgeçtim. Gücüm hala sol elimde kaldı ama artık hocamın sayesinde hem sağ elimle yer ve içirim hem de işlerimi, sağ elimle yapabiliyorum elhamdülillah.”¹⁷

Vehbi Süleyman Gavoçi’nin en önemli öğretmenlerinden biri de şüphesiz muhterem annesi olmuştur. Dışarıda din ile meşgul olan babasının yerine çocukların yetiştirilme konusu ile annesi ilgilenmiştir. Bu konuda Vehbi Gavoçi, “Annem sanki babamın bir kopyasıydı” demiştir.¹⁸

Arnavutluk 1928 yılında krallık rejimine geçmiştir. Ardından halkın din ile olan irtibatını kesmeye yönelik kararlar alınmıştır. Dini yaşama ve yaşatma yasağının çilesini gerek müslümanlar gerekse diğer dinlerin mensupları çekmiştir. İslamı yaşama ve yaşatmanın mümkün olmadığı bu rejimden kurtulmak amacıyla Süleyman Gavoçi son çareyi ailesini alıp Suriye’ye göç etmede buldu. 1937 yılında memleketini bırakıp Suriye’ye göç eden Süleyman Gavoçi, Suriye’de Arnavut kökenli aileleri harekete geçirip yaşadıkları Divaniyye mahallesinde bir Arnavut Camii inşa etmek için kollarını sıvadı. Oradaki Arnavut ailelerine İslamı anlatmaktan geri durmadı. Önce Ömeriyye Camii’nde imamlık yapıp ders verdi, daha sonra da hayatın sonuna kadar Arnavut Camii’nde dini anlatmaya devam etti.¹⁹ Babasının izinde yürümeye karar veren Vehbi Süleyman Gavoçi, 13 yaşında kardeşinin de okuduğı Mısır’daki Ezher okuluna gitti. 10 yıl süren başarılı bir öğrencilik hayatından sonra Vehbi Gavoçi, kendisinin Ezher-i Şerif’te ilahiyat fakültesini bitiren ilk Arnavut olduğunu belirtmektedir. Bu on yıl içerisinde de iki yıl kadar -daha sonra doktora olarak tanınacak- hukuk bölümünü tamamlamıştır.²⁰

Ezher-i Şerif’te zamanının en büyük alimleinden ders almıştır. Büyük araştırmacı alim Muhammed Hadır Hüseyin, Muhsin Ebu Dekika, Ezher’in büyük hukukçusu Muhammed

¹⁷ Muhamed Sytari, Vehbi Suleyman Gavoçi- Dijetar nga dijetarët e ymmetit..., s. 20

¹⁸ Muhammed Sytari, a.g.e., s.312

¹⁹ Bkz: M. M. el Hafidh & N. Ebadha, ‘Shejkh Abdul Kadir Arnaut’, Tarikhu ulemai Dimeshk fil karnir-rabii asher el hixhri", cilt. 2, s. 700).

²⁰ Muhamed Sytari, “Vehbi Suleyman Gavoçi- Dijetar nga dijetarët e ymmetit”, (Prishtine: Dituria Islame, 2005), s. 35

Fergoli, Düzce’li büyük hanefî fakihî Muhammed Zahid el-Kevserî, birçok önemli eserin yazarı olan Muhammed Ali Sayyis gibi hocalardan eğitim görmüştür. Hocalarının hepsi bu kadarla sınırlı olmamak kaydıyla Dr. Ahmed Fehmi Ebu Sünne ile birlikte kendilerinden en çok istifade ettiği hocalar yukarıda zikrettiklerimizdir.²¹

1951 yılında Hama şehrinden, Arnavut asıllı Suriyeli bir kadın ile evlenen Şeyh Vehbi’ye Allah c.c iki oğlan, dört kız olmak üzere 6 çocuk bahşetmiştir. Çocuklarından bir kız hariç diğerleri babasının mesleğini devam etmemiş olsalar da hepsi İslam dini hakkında oldukça bilgili birer hafız olmuşlar. Torunları arasında da hafız olanlar vardır.²²

Vehbi Süleyman Gavoçi 1948 yılında Halep’te öğretmen olarak atandı. 1950 yılında da camilerde ilk vaazlarını vermeye başladı. Bu dönemden itibaren 51 yıl gibi bir zaman zarfında gerek makale, dergi, kitap yazarak²³ gerekse çeşitli okullarda, fakültelerde, camilerde; tefsir, hadis, fıkıh gibi dersler vererek hayatın sonuna kadar kendisini İslam’a adanmıştır.

Vehbi Süleyman Gavoçi, Muhammed Nâsırüddin el-Elbânî, Şuayb Muharrem Arnauti ve Abdulkadir Arnauti ile birlikte dünyada ve İslam aleminde en çok tanınan Arnavut alimlerin başında gelmektedir. Aynı zamanda şeyh Vehbi Arnavutça, Arapça ve Arapça’dan Arnavutça’ya yaptığı tercümeleriyle Arnavut ulemanın en üretken alimlerindendir.²⁴

Özgün bir şahsiyete sahip olan Vehbi Gavoçi bilgisiyle, delilleriyle, mütevazı halleriyle, edebîyle, güçlü firasetiyle tanıştığı, görüştüğü bütün alimleri etkilemiştir. Onun şahsiyeti hakkında görüş bildiren alimlerin hepsi onun birbirinden güzel hasletlerini ortaya çıkarmışlardır.

Komünizmin yıkılmasından sonra Arnavutluk Müslüman Topluluğun müftüsü olan Hafız Sabri Koçi, Şeyh Vehbi’yle tanıştıktan sonra “onunla daha önce tanışıp onunla beraber çalışmış olanları kıskanıyorum” diyerek saygı, sevgi ve hürmetlerini ifade etmiştir. Aynı okuldan mezun olan ABD ve Kanada Arnavut Müslüman topluluğun başkanı İmam

²¹ Muhammed Sytari, *a.g.e.*, s.33-35

²² Muhammed Sytari, *a.g.e.*, s.37

²³ *Jeta dhe vepra e hoxhës Vehbi Sulejman Gavoçi*, <https://kohaIslame.com/jeta-dhe-vepra-e-hoxhes-vehbi-sulejman-gavoci/>, E.T. 23.10.2016

²⁴ *Haxhi Vehbi Sulejman Gavoçi (1923-2013) Dijetar nga dijetarët e ymmetit*, <https://www.zaninalte.al/2013/11/haxhi-vehbi-sulejman-gavoci-1923-2013-dijetar-nga-dijetaret-e-ymmetit/>, E.T. 02.11.2013

Vehbi İsmaili onun ikna gücünden bahsederken “Vehbi Gavoçi yurttaki odama geldi ve güçlü argümanlarıyla beni Amerika’ya gelmeye ikna etti” demiştir. İslam araştırmacısı Muhiddin Ahmeti de Şeyh Vehbi hakkında “Sakin bir insandı. Kendinden emin, söylediği her sözü tartarak, yerli yerinde söylerdi” değerlendirmesinde bulunmuştur.²⁵

Çok mütevazı bir kişiliğe sahip olan Vehbi Gavoçi, öğrencisi Muhammed Sütari (halen İşkodra Müftüsü) tarafından yapılan bir röportajında Ezherde bitirdiği okul yıllarında aldığı iki diplomadan bahsederken “Onlara göre hoca olduk işte... ah be oğul! Onlar öyle diyorlar...” diyerek hoca olmanın ne denli zor olduğunu vurgulayarak eğitim hayatından son derece mütevazilikle bahsetmiştir.²⁶

Öğrencisi Muhammed Sütari kendisi hakkında bir kitap kaleme almaya karar verip hayatını anlatmasını isteyince Şeyh Vehbi, “Kitaplar alimler için yazılır, ey oğul!” diyerek karşılık vermiştir.²⁷

Onun hakkında yazılan monografinin yayınlanması öncesinde kendisini yüceltmek ve övmekten menetmek arzusuyla de öğrencisine şu sözlerle yönelmiştir; “Hakkımda bir şeyler yazarsan, hayattaysam önce bir göreyim. Hep öğütlüyorum; beni methetmeyin, yüceltmeyin; zira ben gerçekten küçük biriyim.”²⁸

Ekim 2001 yılında İşkodra’da Drita kültür merkezinde İşkodra müftülüğü ile birlikte Vehbi Süleyman Gavoçi’yi konu edinen bir organizasyona imza atılmıştır. Bunun haberini alan Vehbi Gavoçi teşekkürün en güzelini yapmış olsa da “Ben sizin benim için söylediğiniz sözleri hakketmiyorum, onlar ancak sizin benim için düşünceleriniz ve duygularınızdır. Her halükarda teşekkür etmek lazımdır” diyerek mütevazılıkla karşılık vermiştir.²⁹

Arap Emirliklerinde birçok yıl ders vereceği yeni açılan bir fakültede kendisine bir açılış konuşması teklif edidi. Açılış konuşmasında bir alimin mütevazılığını gösteren Vehbi Gavoçi “Bana orada bir açılış konuşması yaptırarak ilk günden beri beni çok iyi karşıladılar. Bu hürmet aslında benim daha yaşlı, sakallı, fesli olmamdan

²⁵ Muhamed Sytari, Vehbi Suleyman Gavoçi- Dijetar nga dijetarët e ymmetit..., s.137-139, 159

²⁶ Muhammed Sytari, a.g.e., s.21

²⁷ Muhammed Sytari, a.g.e., s.6

²⁸ Muhammed Sytari, a.g.e., s.123

²⁹ Gös.yer., s. 121

kaynaklanıyordu” diyerek oradaki hürmetin ilimdeki derinliğinden, büyük bir alim olmasından kaynaklanmadığını ifade etmek istemiştir.³⁰

Suriye’nin büyük alimi Dr. Mustafa Said el-Khan hocamız, Vehbi Gavoçi’nin kişilik ve şahsiyetinden bahsederken onun İslam’a davet ediş metodunu, insanlara öğüt vermesini Kuran’daki “Allah’ın yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır”³¹ ayetiyle örnek vererek Şeyh Vehbi’nin bu ayetle özdeşleştiğini ifade etmiştir.³²

Günlerini ya ibadet ederek, hayır hasenat işleyerek, Kuran okuyarak ya da İslamı insanlara öğretmekle geçiren Şeyh Vehbi müslüman gençler için takvasının nasıl olması gerektiğini, gençlik yıllarında kendisini kız okulunda atadıklarında “Beni başka bir yere verin, zira ben Allah’tan sakınırım” diyerek örnek olmaktadır.³³

Vehbi Gavoçi çok çalışkan olmasının yanısıra ilimde ulaşmış olduğu üstünlük, ilme ve ilim adamlarına, hocalarına gösterdiği hürmet, sevgi ve saygıdan kaynaklanmaktadır. Öğretmenlere olan saygı ve hürmeti hakkında Vehbi Gavoçi şöyle bir anısını paylaşmıştır:

“Birçok öğretmenimle özel anılarım vardır. Bir tanesini burada anlatıyorum; daha önce zikrettiğim Dr. Ahmet Ebu Sünne kör idi. O bize Mustalahu’l-hadis dersini öğretmek için geldi. Fakat öğrencilerden çoğu o ve onun dersleriyle ilgilenmezlerdi. Ben bir yabancı olarak ilme muhtaçtım ve onun dersleriyle ilgileniyordum. Okulun dördüncü senesinde sözlü sınavlarımız, yazılı sınavlarımızdan daha zordu. Komisyonun önüne çıkıp imtihan olmak için sıra bana geldi. Girdim ve adım sorulur sorulmaz komisyon üyesi olan hocam (Dr. Ahmed Ebu Sünne) beni övmeye başladı ve heyecanımı ve korkumu bastırmak için bana bir çay verdi. İki saat sonra o komisyondan alınımın akıyla çıktım ve sınıfı geçerek Ezher’de İslam Şeriatı Fakültesini bitiren ilk Arnavut oldum”.³⁴

1.3. Vehbi Süleyman Gavoçi’nin Eğitim Öğretim Hayatı

Vehbi Süleyman Gavoçi ilk eğitim öğretimini annesi ve babası tarafından, aile içinde almıştır. Suriye’ye göç etmeden önce 12-13 yaşına kadar İşkodra’da birçok hocadan ders

³⁰ Gös.yer., s. 90

³¹ Nahl, 16/125

³² Gös.yer., s. 164

³³ Gös.yer., s.22

³⁴ Sytari, Muhamed, “Vehbi Suleyman Gavoçi- Dijetar nga dijetarët e ymmetit”, (Prishtine 2005), s. 35

almıştır.³⁵ Suriye’ye göç ettikten sonra ticaret lisesine kaydolmuş ise de babasının din eğitimi almak isteyip istemediğini sorması üzerine tereddütsüz evet cevabı veren Vehbi Gavoçi, 10 yıllık sürecek olan eğitim için Ezher’in yolunu tuttu. Eğitim hayatı boyunca başarılı bir öğrenci olmuştur. Gerek Arapçasını güçlendirmiş gerekse okul derslerinde başarılar elde etmiştir. Bu 10 yıl içerisinde lise, şeriat fakültesini ve daha sonra doktora olarak tanınacak hukuk alanında ihtisas yapmıştır.³⁶

1947’de Ezher’deki eğitimini tamamlamasının ardından Suriye’ye ailesinin yanına döndü. Hukuk alanında ihtisası bitirmesi sebebiyle hem kendisi hem de babası Suriye’de onun İslam mahkemelerinde hakim olmasını istiyordu ve bunun için elinden geleni yaptı. Bu olmayınca Vehbi Gavoçi kendisi için eğitim öğretim hayatının devam etmesinin daha uygun olacağını düşündü ve ardından İslam liselerine öğretmen olarak atandı. İlk olarak Halep’te görev yapmış ve hem erkek hem de kız çocuklarını okutmuştur.³⁷ Ardından Şam’da “Daru’l-muallimin“ okulunda ve sınıfların karma olmasından dolayı çok gönülden istemeyerek de olsa bir yıl kadar İslam şeriatı fakültesinde (Külliyetü’ş-Şeria) ders okutmuştur. Daha sonra Türk ve Kosovalı yabancı uyruklu öğrencilerin de bulunduğu Şam’daki Eminiyye Medresesinde ders vermiştir.³⁸

1966 yılında Arabistan’ın başkentinde, Riyad Üniversitesinde ders vermek amacıyla yola çıkan Vehbi Gavoçi, oraya geç varması sebebiyle lisede öğretim vermeye başladı. Ardından Medine-i Münevvere’de 5 yıl süreyle öğretim faaliyetlerini sürdürdü. 1974’ten itibaren 1980 yılına kadar tekrar Şam’a dönüp orada birkaç okulda ders vermeye devam etmiştir. 1980 yılında tekrar iki yıl süre kadar Medine’de hocalık yapmıştır. 1988-2001 yılları arasında ise uzun bir dönem için Birleşmiş Arap Emirliklerinde, Dubai’de yeni açılan “Külliyetü’d-Dirasati’l-İslamiyye ve’l-Arabiyye” fakültesinde fıkıh alanında eğitim vermiştir.³⁹ Fakülte içerisinde fetva verme yetkisi de alanındaki bilgi hasebiyle

³⁵ Haxhi Vehbi Sulejman Gavoçi, studiues i apasionuar dhe ligjërues i rrallë, <https://kohaIslame.com/haxhi-vehbi-sulejman-gavoci-studiues-i-apasionuar-dhe-ligjerues-i-rralle-2/>, E.T. 24.03.2018

³⁶ Haxhi Vehbi Sulejman Gavoçi (1923-2013) Dijetar nga dijetarët e ymnetit, <https://www.zaninalte.al/2013/11/haxhi-vehbi-sulejman-gavoci-1923-2013-dijetar-nga-dijetaret-e-ymnetit/>, E.T. 02.11.2013

³⁷ Adnan Skenderi, Vehbi Suleyman Gavoçi’nin Hayatı ve Fıkıh Eserleri, (Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022) s. 32 Zikrettiğimiz tezin başlığı tezimizle benzer görünse de yukarıda zikredilen tez Vehbi Gavoçi’nin hayatı ve eserleri üzerine odaklanmıştır. Tezimizin odaklandığı konu ise Vehbi Gavoçi’nin fikhî görüşleri olmaktadır.

³⁸ Muhammed Sytari, a.g.e., s. 67

³⁹ Gös.yer., s. 67

kendisine verilmiştir.⁴⁰ Arap Emirliklerin'deki uzun bir hizmet döneminin ardından ikinci memleketi olan, ailesinin de bulunduğu Suriye'ye dönüş yapmış ve gerek Arnavut gerekse diğer milletlerden gençlere ders okutmuştur. Gittiği okullarda, liselerde, fakültelerde sadece fıkıh alanında ders vermekle kalmamış; aynı zamanda tefsir, hadis, arapça derslerini de icra etmiştir.

Vehbi Gavoçi sadece akademik alanındaki öğretim faaliyetleriyle meşgul olmakla kalmamış camilerde de dersler, vaazlar vermeyi sürdürmüştür. Camilerdeki ilk derslerine 1950 yılında babasının inşa ettiği Arnavut Camii'nde başlamıştır. Sonrasında Şemsiyye Camii'nde, Lala Paşa Camii'nde, Rauda Camii'nde, Dilamiyye Camii'nde haftanın çeşitli günlerinde hem fıkıh hemde tefsir dersleri vermiştir. Medine'de kaldığı 2 yıl boyunca da aynı şekilde Mescid-i Nebevî'de özellikle hac döneminde dersler, vaazlar vermiştir. Hacca gelen birçok Arnavut ve Kosovalı ile görüşme fırsatı bulmuş ve çadırlarında ziyaret ederek onlara hac menasiklerini öğretmiştir.⁴¹

Şeyh Vehbi'nin öğretim hayatı yazdığı dergilerle, eserlerle devam etmiştir. Birçok dergi kitap yazdığı gibi, birçok alimin kitaplarını incilemiş ve önsözler veya değerlendirmeler yazmıştır. Ayrıca Suriye'de Suriye alimleriyle birlikte okullarda okutulacak ders programları ve ders kitapları hazırlamıştır. Bu konuda beraber çalıştığı alimler arasında Dr. Muhammed Said Ramadan el-Buti, Dr. Mustafa el-Khan, Muhyiddin Misto yer almaktadır.

Arnavutça ve Arapça yazmış olduğu eserleri ve Arapça'dan Arnavutçaya yaptığı tercümelerle Arnavut alimleri arasında en üretken olan alimlerdenidir. Ayrıca Vehbi Gavoçi'nin İslam aleminin en çok tanınan dergi ve gazetelerinde kaleme aldığı reddiyeler, ilim dünyasında oldukça önemli dergi makaleleri de bulunmaktadır ki bu makaleler yaklaşık 80 civarındadır. Bunlar haricinde birçok büyük alimin kaleme aldığı kitapların editörlüğünü, gözden geçirmesini, izahlarını, yorumlarını yaptığı ve önsöz yazdığı da bilinmektedir. Bu alimler arasında Abdülkerim Tetan, Muhammed Edib el-Keylani, İbn Ebü'l-İz el-Hanefi, Abdullah Nasih Ulvan, hocası Muhammed Zahid el-Kevseri, İbnu'l-Cemaa, Muhammed Murteda ez-Zubeydi gibi alimler bulunmaktadır.⁴²

⁴⁰ Gös.yer., s.90

⁴¹ Gös.yer., s. 68

⁴² Haxhi Vehbi Sulejman Gavoçi (1923-2013) Dijetar nga dijetarët e ymmetit, <https://www.zaninalte.al/2013/11/haxhi-vehbi-sulejman-gavoci-1923-2013-dijetar-nga-dijetaret-e-ymmetit/>, E.T. 02.11.2013

Eğitim hayatının ardından, camiilerde, mekteplerde, medreselerde, fakültelerde, ve evinde olamk üzere Vehbi Süleyman Gavoçi 2013 yılındaki vefatına kadar yaklaşık 51 yıl kadar bir müddet için öğretim faaliyetinde bulunmuştur.⁴³

1.4. Vehbi Süleyman Gavoçi'nin Memleketine Katkıları

Vehbi Süleyman Gavoçi erken yaşlarda İşkodra'dan, Arnavutluk'tan göç edip Suriye'ye yerleşmiş olsa da memleketini unutmamış, memleket özlemine, sevgisini gerek hatıra ve gönlünde gerekse yazılarında hep canlı tutmuştur. Bunun içindir ki, her zaman memleketini ziyaret etme fırsatını bulmaya çalışmıştır.

İlk olarak 1974 yılında Arnavutluk ile sınırı olan Kosova'yı ve oradaki kosovalı Arnavutları ziyaret etme fırsatı bulan Şeyh Vehbi, doğduğu yer olan İşkodra şehrini görmek isteyerek Prizren'den Arnavutluk'a geçmek istemiştir. O dönemdeki komünist rejimin⁴⁴ yasakları sebebiyle kendisine Arnavutluk'a girme imkanı tanınmamıştır. Bu sebeple üzüntü içerisinde geri dönen Vehbi Gavoçi memleketine girme izni verilmemiş olsa da "Ben memleketimden nefret etmedim", "İşkodra'yı keyifle ziyaret ederdim",⁴⁵ demiştir.

12 yaşından beri görmediği memleketini ancak 1991 sonrasında tekrardan görmesi, özlem gidermesi nasip oldu. İşkodra halkı onu heyecanla karşılamışlar, ona karşı hürmet ve misavirperverliklerini göstermişlerdir. Özellikle İşkodra'da merkezde bulunan Parruca Camii'nde günlük olarak insanlara hitap ettiği vaazlarını özenle takip etmişlerdir. Sadece erkekler değil kadınlar da komünizm döneminde kaybettikleri dini öğrenme fırsatlarını yakalamaya çalışıyor ve onun sohbetlerine katılıyorlardı. Camilerde vaaz, ders vermekle yetinmiyor imkan buldukça memleketinin cami ve medreseleri için destekleyici bağışlar sağlamayı da ihmal etmiyordu. İşkodra'da büyük hocaların çoğu onun tedrisatından geçmişlerdir. Bunun yanında kendisi birçok öğrencinin ekonomikdurumuyla da yakından ilgilenmiştir.⁴⁶

Arnavutluk'u birkaç defa ziyarette bulunma fırsatına nail olmuştur. Oradaki müslümanların İslam konusunda kalkınmaları için elinden geleni yapmıştır. Arnavutluk'a

⁴³ Gös.yer., s. 69

⁴⁴ Kushtetuta e Republikës Popullore Socialiste të Shqipërisë: miratuar nga Kuvendi Popullor më 28. 12. 1976

⁴⁵ Muhammed Sytari, a.g.e., s.86

⁴⁶ Muhammed Sytari, a.g.e., s.86

her gittiğinde zamanını dolu dolu geçiriyor vaazler, dersler, seminerler, ziyaretler, yardımlar, cami açılışları gibi birçok etkinliğe katılarak memleketin güzel insanları için canla başla çalışıyordu. Her fırsatta İslamı anlatıyor, davasıyla meşgul oluyordu.⁴⁷

Memleket için olan özlemini Suriye’de veya başka bir yerde olduğunda, “Allah’a memleketimizi onu arzulayan, yok etmeye çalışan her din inkarcısından korusun diye sizin için dua ediyorum“ diyerek dua ile bazen de “Göç ettiğimizden beri Arnavutluk’ta yaşamasam da eserlerimin çoğunu Arnavutça yazıyorum“ ifadesiyle Arnavut müslümanlara katkı sağlamaya çalışarak giderdiğini ifade etmiştir.⁴⁸

Arnavutluk’taki İslamın ve müslümanların kalkınması adına Hafız Sabri Koçi gibi Arnavutluk’un ulemasıyla iletişime geçmiş neler yapılabileceği üzerine durmuşlardır. Bir çok dergi ve gazetelerde Arnavut halkından bahseden Vehbi Süleyman Gavoçi’nin ilk yazılarından olan “Asal-Cenneh“ yazısı Arnavutların yaşadığı eziyet ve çilelerini anlattığı bir dergi yazısıdır.⁴⁹

Vehbi Gavoçi’nin Arnavut müslümanlara yaptığı en önemli katkısı, Arnavutça yazdığı ve Arnavutça’ya Arapça’dan tercüme ettiği yaklaşık 30 civarındaki eserleri kaleme almış olmasıdır.⁵⁰ Komünizm döneminde sıkı bir rejimden geçen Arnavut halkının din ile ilgili olan irtibatları baskılar sebebiyle zayıflamıştı. Birçok camileri yıkılmıştı, bazıları kapatılmıştı, dinleri, din kitapları yasaklanmıştı. Bu dönemin ardından Vehbi Gavoçi yazdığı kitaplarla müslüman halka dinlerini tekrar hatırlatıp, öğretmek için birçok önemli eser yazmıştır.

Kaleme aldığı eserlerde halkın ihtiyacını göz önünde bulundurmuş olacak ki, kitapların önemli bir kısmı İslamın yapı taşı olan konulardan oluşmaktadır. Bu eserler; İslam’ın esasları ile ilgili küçük kitapçıklar, imanın esasları ile ilgili kitaplar, müslümanlarını imanlarını fesat olan fırkalardan koruyacak eserler, Hz. Muhammed (a.s) ve onun ashabından bahseden birbirinden güzel tarihi kitaplardan oluşmaktadır. Bunların yanında İslam ile ilgili daha bilgili olanlara hitap eden eserler de kaleme almış veya Arapça’dan Arap alimlerin eserlerini tercüme etmiştir.

⁴⁷ Adnan Skenderi, Vehbi Suleyman Gavoçi’nin Hayatı ve Fıkıh Eserleri..., s.27

⁴⁸ Muhammed Sytari, a.g.e., s. 88

⁴⁹ Muhammed Syati, a.g.e., s. 22

⁵⁰ Haxhi Vehbi Sulejman Gavoçi (1923-2013) Dijetar nga dijetarët e ymmetit, <https://www.zaninalte.al/2013/11/haxhi-vehbi-sulejman-gavoci-1923-2013-dijetar-nga-dijetaret-e-ymmetit/>, E.T. 02.11.2013

Suriye’deki Arnavut öğrencilerle özel olarak da ilgilenmiştir. Fakültelerde aldıkları ders haricinde onlara ayrıyeten dersler vermiştir. “Şam’daki öğrencilerle iletişiminiz devam ediyor mu?” diye sorulduğunda “Şimdilik kendileriyle hem kızlarla hemde erkeklerle haftada anca bir ders yapabiliyoruz. Daha çok ihtiyaçları olduğunu düşünüyorum ama gerçekten çok yoğunum, fakat Allah’a şükür fakültelerde onları iyi eğiten hocaları var” diyerek cevap vermiştir. Şeyh Vehbi, fakülte dışında imkan buldukça ders vermeye devam ettiğini görmekteyiz.⁵¹

Şeyh Vehbinin memleketine ve oradaki müslümanlara yaptığı katkılar sadece bunlarla sınırlı değildir. O sadece bir alim olarak bilgisini, değerli zamanını ve kalemını onların hizmetine sunmakla kalmamış aynı zamanda Kardeşi Hacı Nuh ile birlikte Şam’da İslamı öğrenmek isteyen tüm Arnavut gençlere hem maddi hemde manevi destek sağlamışlardır. Kardeşi Nuh Gavoçi daha varlıklı olması hasebiyle Arnavutluktan birçok genci okutmak için Şam topraklarına göndermiştir ve gereken bütün maddi ihtiyaçları karşılamıştır.

Birleşik Arap Emirlikleri’nde bulunduğu sırada “Suriye’deki 23’ten fazla Arnavut öğrencimle kız olsun erkek olsun devamlı iletişimdeyim. Onlara yardım yolluyorum ve her yıl yol harcamalarını karşılıyorum. Aynı şekilde Arap Emirlikleri’nde bulunan Arnavutluk, Kosova ve Makedonya’dan öğrencilere, Mısır, Aman ve Ürdün’de bulunan öğrencilere iyilik amacıyla imkanım nisbetinde yardım ediyorum”, dediğini biliyoruz.⁵²

İşkodra’da bugün camiilerde, medreselerde eğitim öğretim ile meşgul olan, İslam için çalışan, gayret eden hocaların başta Şeyh Vehbi hakkında bize yazılarıyla ışık tutan halen İşkodra müftüsü Muhammed Sütari olmak üzere birçok hoca onun tedrisatından geçmiştir.⁵³

Arnavutluk’ta en çok özlediği şeyin taş, toprak değil de oradaki güzel din insanlarını, yapmış oldukları ahlaklı işleri, hayalî kızlarını, edebî genç erkeklerini, namaz kılmak için camii inşa edip din ile uğraşan adamların adamlığını özlediğini dile getiren Şeyh Vehbi⁵⁴ Arnavutların olduğu diğer ülkelere de ara sıra ziyarete gitmiştir. Kosova, Makedonya ve

⁵¹ Muhammed Sytari, a.g.e., s.84

⁵² Muhammed Sytari, a.g.e., s.91

⁵³ Muhammed Sytari, a.g.e., s.169

⁵⁴ Muhammed Sytari, a.g.e., s.88

Karadağ'dan göç eden müslüman Arnavutlara hitap etmek için, onları Belçika'nın başkenti Brüksel'de ziyaret etmiştir.⁵⁵

Vehbi Gavoçi'nin memleket için gösterdiği çabaları memlektine, kıymetli katkıları Arnavut müslümanların kalplerini kazanmasına sebep olmuştur. Bu katkıları sebebiyle İşkodra Belediye Meclisi tarafından 2012 yılında kendisi "Fahri Vatandaşlık" ünvanına layık görülmüştür. Kendisinin bulunma imkanı olmadığı bu törende hem hayatı ile ilgili bir belgesel yayınlanmış hem de "Hz. Muhammed a.s'ın Hayatı ve Daveti" eserinin tanıtımı yapılmıştır. Tören sonunda da bu ünvanı, yokluğunda öğrencisi olan İşkodra müftüsü tarafından kabul edilmiştir.⁵⁶

1.5. Vehbi Süleyman Gavoçi'nin İslam Dünyasına Katkıları

Şeyh Gavoçi hayatı boyunca İslam ülkelerinin birçoğunu ziyaret etme fırsatı bulmuştur. Bu ülkelerin bazılarında bir dönem bazılarında ise senelerce ikamet etmiştir. İkamet ettiği İslam ülkelerinde; Şam, Halep, Medine, Dubai, Riyad gibi birçok şehirde cami, okul, medrese ve fakültelerde hocalık yapmıştır. İlk olarak Halep'te hoca olarak tayin edilmiştir. Halep'te ders kitapları ve programı ile ilgili sıkıntıdan bahseden Vehbi Gavoçi oradaki kitap ve programını bir arkadaşı ile birlikte kendileri yazarak bu sıkıntıyı gidermeye çalışmışlardır. Bir sonraki sene de hazırladıklarını öğrencilerin istifadesine sunarak bu problemin hallolmasını sağlamışlardır.⁵⁷

Suriye'de hocalık döneminde Suriye alimleriyle, araştırmacılarıyla birlikte okullarda fıkıh, hadis gibi alanlarda eksik olan program ve kitapları hazırlamak için bir araya gelmişlerdir. Bu doğrultuda Suriye'deki bu çalışmaları Şeyh Muhammed Said Ramadan el-Buti, Şeyh Mustafa Khan gibi devrin ve İslam dünyasının büyük alimleriyle birlikte yürütmüştür.⁵⁸

Dubai'de yeni açılan, kendisinin de açılış konuşmasını yaptığı "Külliyetü'd-Dirasati'l-İslamiyye ve'l-Arabiyye" fakültesinde senelerce hocalık yapan Vehbi Gavoçi fetva verme yetkisi kendisine verilince gece gündüz insanlara çeşitli konular hakkında yönlendirdikleri sorulara cevap vermek için canla başla, yorulmadan çalışmıştır. İlimdeki

⁵⁵ Adnan Skender, Vehbi Suleyman Gavoçi'nin Hayatı ve Fıkıh Eserleri..., s. 26

⁵⁶ "Qytetar Nderi" i Shkodrës për dijetarin e shquar H. Vehbi S. Gavoçi, <http://msh.myftinia-shkoder.org/old-myftinia-shkoder.org/376.html>, E.T.14.05.2023

⁵⁷ Muhammed Sytari, a.g.e., s.68

⁵⁸ Muhammed Sytari, a.g.e., s.69

derinlik sebebiyle daha sonraları da kendisine sorular sorulmaya devam edilmiştir. Vehbi Gavoçi ise İslama ve müslümanlara hizmet için hiçbir zaman bu durumdan şikayet etmemiştir. Kendisinden bir şeyler öğrenmeye çalışılınca “Elhamdulillah! Bunlar Allah’ın, kendisinden hiçbir şeyi hakketmeyen bir insana istediğini bahşetmiş olmasından kaynaklanmaktadır”diyerek öğretmeyi vazife edindiğini, kendinden istifade etmek istemelerini Allahın kendisine vermiş olduğu ilim lütfundan kaynaklandığı için bundan şikayet değil memnuniyet duyduğunu ifade etmiştir.⁵⁹

Vehbi Gavoçi camilerde, fakültelerde genç müslümanlara İslam’ı anlatmakla kalmıyor bütün zamanını müslümanların faydasına, katkısına olacak şekilde değerlendiriyor. Şeyh Vehbi Medine’de birkaç yıl ikamet etme fırsatını yakalamıştı. Yine Medine’de Peygamberin mescidinde vaaz verdiği bir dönemde orada hacc için bulunan Kosovalı müslümanlarla tanışma görüşme fırsatını elde etmiştir ve onlara çadırlarında ziyaretlerine giderek hacc ile ilgili hükümleri, hacc menasikini öğretmiştir.⁶⁰

İslam dünyasına yaptığı en önemli katkıların başında da kaleme aldığı gazete yazıları, makaleler, çeşitli konulardaki reddiyeler ve kitapları gelmektedir. Yazıları gerek Suudi Arabistan ve Arap Emirliklerinde gerekse Suriye’de birçok dergi ve gazetelerde yayınlanmıştır. “el-Eyyan“, “el-Menar“, “el-Beyan“⁶¹ gibi önemli gazetelerde ve “et-Temeddun el-İslamî“⁶² gibi dergilerde bilimsel ve ilmi değeri yüksek reddiyeleri oldukça önemlidir.

Vehbi Gavoçi’nin kaleme aldığı eserlerle İslam dünyasına ve müslümanlara yapmış olduğu katkıları ise büyük öneme haizdir. Eserleri uzmanlığı olan fıkıh dalından başlayarak hadis, tefsir, kelam gibi birçok alanı kapsamaktadır. İslam’ın özü olan şahadet, namaz, oruç, zekat, hac gibi temel ibadetleri içeren, müslümanların geneline hitap eden eserlerin yanında daha derin bilgiler içeren müslümanların gençlerine, orta yaşlılara, yaşlılara hitap eden fıkıh konularını ele aldığı eserleri de bulunmaktadır. Bu eserler içerisinde riba ve faizi, İslam fıkına karşı olan fırkaları, Ebu Hanife meselesini, müslüman kadınların örtünmesini ve daha birçok konu hakkında yazmış olduğu eserleri

⁵⁹ Gös.yer., s. 91

⁶⁰ Gös.yer., s. 68

⁶¹ Adnan Skender, Vehbi Suleyman Gavoçi’nin Hayatı ve Fıkıh Eserleri..., s. 76

⁶² Muhammed Sytari, a.g.e., s.106

yer almaktadır. Fıkıh alanı dışında da inanç ve iman, iman esasları, ahlak, Kur'an, Hz Muhammed a.s, hadis, sahabiler ile ilgili birçok eseri bulunmaktadır.

Kaleme aldığı eserlerin bazılarını Arnavut müslümanların faydasına olsun diye Arnavutça yazmıştır. Bunun yanında neredeyse eserlerin yarısını İslam dünyasının geneline hitap etmek amacıyla Arapça olarak kaleme almıştır.

Şeyh Vehbi müslümanlara miras olarak eserlerini bırakmıştır. Kendisi günümüz metodlarıyla iletişimi tercih etmemiş ilmi yayma metodu olarak ders okutma ve yazı yazma yolunu tercih etmiştir. Kendisine Şam, Birleşik Arap Emirlikleri, Riyad, Amerika, Hollanda gibi birçok ülkede etkinlik, televizyon programlarına katılma ve konferans daveti yapılmış olsa da bu teklifleri kabul etmemiştir. İletişim metodunu, çok tanınmak, meşhur olmak istemeyerek kendi tabiriyle “gölgede yaşamak”⁶³ anlayışı çerçevesinde eser kaleme almak, ders okutmak, öğrenci-öğretmen ilişkisi çerçevesinde belirlemiştir.

Müslümanlarla bir araya gelmekten, hal hatır sormaktan, onlarla ilgilenmekten geri durmazdı. Bir araya geldiklerinde ümmetin durumu hakkında, İslam hakkında, çeşitli ülkelere gelen öğrencilerle kendi ülkeleri hakkında konuşturdular. Arfika kökenli Libyalı, Tunuslu yüksek lisans öğrencilerin kendisine yapmış olduğu bir ziyaret esnasında hem oradaki müslümanların durumlarıyla ilgilenmiş hemde Arfika’da Libya’yı ziyaret ettiği için Afrika hakkında haberdar olduğu genel bilgileri kendileriyle paylaşmıştır. Müslümanların ilim bakımından gelişmelerinin isteyen Vehbi Gavoçi gençleri ilim sohbetine yönlendirmiştir. Afrika’daki alimlerden ve kitaplardan bahsetmeye başlamıştır. Libyalı öğrenciye Ezher’den tanışık olduğu Libyalı alim Mahmud Subhi ile ilgili sorular sormuş ve Mahmud Subhi ile ilgili güzel sözler sarfetmiştir. Ardından Tunuslu öğrenciye dönerek Afrika kıtasında ilk kurulan üniversite olan Zeytune Üniversitesi durumu hakkında soru sorup bilgi alışverişinde bulunmuştur. Şeyh Vehbi sohbetin sonunda öğrencilere güzel sözleriyle nasihatle bulunmuştur. Bulunduğu her yerde müslümanlara bir şey kazandırma amacıyla hareket etmiş, zamanını Allah için İslam’a katkı sağlayarak değerlendirmeyi tercih etmişti.⁶⁴

İslam dünyasındaki farklı camiilerde, okullarda, medreselerde, fakültelerde önemli hizmetlerde bulunmuştur. Uzun süren bir öğretim hayatı ardından İslam ülkelerinde,

⁶³ Muhammed Sytari, *a.g.e.*, s.104

⁶⁴ Muhammed Sytari, *a.g.e.*, s.112

İslam dünyasında oldukça tanınan, sayılan, itibar edilen bir alim olmuştur. Kaleme aldığı eserlerle, makalelerle, yazılarla müslümanların İslam ile ilgili her alanda istifade edebileceği, yararlanabileceği oldukça faydalı bir ilmi birikim bırakmıştır.

1.6. Vehbi Gavoçi'nin Telif Çalışmaları

Vehbi Süleyman Gavoçi iletişim metodunu fakülte, camii ve evlerde ders vermekten başka telif çalışmaları ile de sürdürmüştür. Televizyon programlarına katılma gibi iletişim yöntemlerini, dünyanın birçok yerinden teklifler almış olsa da tercih etmemiş, telif çalışmaları ile hitap etmeyi devam ettirmiştir. Hem Arnavutça hem de Arapça İslamî ilimlerin her alanında eserleri bulunan Vehbi Gavoçi yaklaşık 60 telif çalışması ile Arnavut alimlerinin telif bakımından en üretken alimi konumundadır.⁶⁵ Hayatın büyük bir bölümünü müstakil eserler telif ederek, bundan başka birçok konu hakkında makale, reddiyeler, dergi yazıları, İslam alimlerin kitaplarına önsöz, değerlendirmeler, yorumlar kaleme alarak geçirmiştir.⁶⁶

Eserlerinden yaklaşık yarısını ana dili olan Arnavutça dilinde yazmıştır. Arnavutluk'tan, İslam aleyhindeki yasakların çoğaldığı, dini yaşamak ve yaşatmanın zorlaştığı Ahmet Zogu zamanında göç ederek ayrılmak zorunda kalmıştı. Ardından Arnavutluk dini yaşantının daha da zorlaştığı komünizm dönemine girdi; birçok camileri yıkıldı, İslam ibadet ve ritüellerine yasaklar getirildi, ilim merkezlerine zincir vuruldu. Komünizm sonrasında ise müslüman halk dinlerini tekrar öğrenme, ilim bakımından boşluklarını doldurma ihtiyacını hissettiler. Vehbi Gavoçi bu konuda elinden gelenin en iyisini yapmak için Arnavutlukta ve tabiki diğer ülkelerdeki Arnavut müslümanların faydalanabilecekleri Arnavutça eserler kaleme aldı. Arnavut müslümanların bilgi ve kitap eksikliğini doldurmak için kaleme aldığı eserlerden bir tanesi Nasıl ve Neden başlığını taşıyan kitap olmaktadır. 1974 yılında Kosova ve Makedonya müslüman Arnavut halkını ziyaret ettiğinde ona karşı çok hizmet ve saygı gösterilmişti. Oradaki halk tarafından misafirperverlikle ağırlanan Şeyh Vehbi onlara teşekkür etmek maksadıyla zikrettiğimiz eseri oradaki müslümanların katkısına sunmuştur.⁶⁷

⁶⁵ Mjekërbardhi, mendjendrituri e zemërbardhi!, <https://kohaIslame.com/mjekerbardhi-mendjendrituri-e-zemerbardhi/>, E.T.10.05.2019

⁶⁶ Muhamed Sytari, Vehbi Sulejman Gavoçi- Dijetar nga dijetarët e ymnetit, (Prishtine: Dituria Islame,2005), s.127-135

⁶⁷ Adnan Skenderi, Vehbi Suleyman Gavoçi'nin Hayatı ve Fıkıh Eserleri..., s. 49

Arnavutça kitap yazmasındaki diğer bir etken de Arnavutluk ve Arnavutça için beslediği özlemi gidermek için olduğunu ifade etmiştir. Öğrencisi tarafından kendisine, “Arnavutça birçok eser yazmanızın sebebi Arnavut müslümanlar için beslediğiniz bir sevgi ve özlem işareti midir?”, sorusuna, “Eh bunu kendin anla. Ben burada (Suriye’de) yaşadığım için Arapça eserler yazıp yayınlıyorum fakat buna rağmen orda (Arnavutluk’ta) yaşamasam da nerdeyse daha çok Arnavutça kitaplar yazıyorum”,⁶⁸ şeklinde cevap vermiştir.

Arnavutça olarak yazdığı kitaplar içerisinde hem alanında uzman olduğu fıkıh ilmi hem de diğer alanlarda yazmış olduğu eserleri bulunmaktadır. Bunun yanında hem umuma, müslüman halkın geneline hitap eden eserleri hem de ilim ehlinin daha çok derinleşeceği, İslami ilimlere meraklı olan müslüman öğrencilere hitap eden eserleri mevcut olmaktadır.

Arnavutça olarak kaleme aldığı eserlerden bazıları Arnavut müslümanların ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde ibadetler, dini vecibeler, iman, ahlak ile ilgili konuları ihtiva etmektedirler. Diğer bazılarında ise yazar, müslümanları İslamın doğru yolundan saptırmaya çalışan fırkalar ve anlayışlardan bahsetmektedir⁶⁹.

Arapça olarak telif ettiği çalışmalarda da aynı ayırımı görmemiz mümkündür. Eserlerinin bir kısmını genel halka, bir kısmını da İslam hukundaki daha derin konular üzerinde telif etmiştir. Arapça da yine hem fıkıh alanında hem de tarih, ahlak, Kur’an ilimleri gibi diğer ilim dallarında çalışmalar telif ettiğini görüyoruz.

Arapça’dan Arnavutça’ya tercüme ettiği birtakım eserler de olmuştur ki bu eserler de İslam dünyasında tanınan büyük alimlerden yine Arnavut müslümanların ihtiyacına göre seçip tercüme ettiği eserlerden oluşmaktadırlar.

Kendisinin telif ettiği eserler hariçinde diğer alimler tarafından kaleme alınan bazı eserlerin yorumunu, düzeltmesini, önsöz yazımını yaptığı eserler de mevcuttur.⁷⁰

1.6.1. Vehbi Gavoçi’nin Fıkıh Alanındaki Telif Çalışmaları

1.6.1.1. Umuma Hitap Eden Telif Çalışmaları

1. Dini Konular ile İlgili Kısa Bir Kurs (Kursi i Shkurtër Për Lëndën Fetare)

⁶⁸ Muhamed Sytari, a.g.e., s. 88

⁶⁹ Vehbi Gavoçi, Ruaniu nga Sektet e Gabuara, (İşkodra:1996), Bkz. Vehbi Suleyman Gavoçi, Ruajuni Bahaizmit dhe Ruajuni Kadjanizmit (Ahmedizmit), (Tirane: Rinia dhe Kultura Islame, 1992)

⁷⁰ Muhammed Sytari, a.g.e., s.133-135

Söz konusu eser Arnavut müslümanların geniş kitlesine hitaben telif edilmiştir. Buradaki konular İşkodra Parruca Camisi'nde Vehbi Süleyman Gavoçi'nin gerçekleştirmiş olduğu ders ve vaazlardan oluşmaktadırlar. Vehbi Gavoçi Arnavut müslümanların gerek duyduğu dinin temel bilgilerini; Kur'an, tecvid, hadis tarihi, Hz. Muhammed (a.s)'ın hayatı ile ilgili bilgileri, iman ile ilgili meseleleri, fıkının en önemli konularını ve müslümanların vazifeleri ile ilgili vaazlar tebliğ etmiştir. Bu vaazların derlemesinden ise 1995 yılında 136 sayfa içeren söz konusu eser kaleme alınmıştır. Eserin amacı, din ile ilgili kısa konuları ihtiva etmesi olduğundan dolayı bu ismi almıştır.⁷¹

2. İslamın Esasları veya Nasıl ve Neden? (Shtyllat e İslamit Ose Si e Pse?)

Vehbi Gavoçi müslümanlara dinin ilk emri olan okuma ile ilgili katkı sunarak onlara teşekkür etme yolunu seçen bir alimdi. Bu eser de aynı amaçla kaleme alınmıştır. Arnavut müslümanları ziyaret etmek amacıyla Avrupa'daki bir seyahat esnasında oradaki kardeşleri tarafından çok iyi ağırlanmış, hürmet, sevgi, saygıyla karşılanmıştır. Bunun üzerine onlara teşekkür amacıyla İslam'ın esasları üzerine bir telif çalışması yayınlattır. Bu eserinde sadece İslam'ın şartlarından bahsetmeyip bu dini vecibelerin nedeni üzerine de durulmuştur.

Eser toplam 112 sayfadan oluşmaktadır ve hem Ankara hem de Brüksel'de basılmıştır.⁷²

3. Sünnet ve Bid'at (Syneti e Bidati)

Kitapçık şeklinde olan, 50 sayfadan müteşekkil eser sünnetin ve bid'at'ın arasındaki farka değinip müslümanların bu konularda beyaz ile siyah olanını doğru bir şekilde anlamaları amacıyla telif edilmiştir. Vehbi Gavoçi memleketinde mezheb dışı bazı görüşleri olan fırkaların anlamsızca bid'at kelimesini alet ederek Arnavutlukta Arnavut müslümanların fikirlerini etkileyip dört mezhebe tabii olanların dinden çıktıklarını iddia etmelerine sebep olan aşırı gruplardan gençleri aydınlatarak kurtarmak amacıyla kaleme almıştır.⁷³

Genel halk kitlesine yönelik bu çalışmada sade bir dil kullanılmış ve örnekler eşliğinde bid'at nedir ne demektir, sünnet nedir, ne demektir, güzel bir şekilde ortaya konulmuştur.

Kitapçık şeklinde 1994 yılında yayınlanmış olan eser daha sonra Vehbi Gavoçi'nin 1999 yılında kaleme alacağı Njohuri rreth Kur'anit, Syneti dhe Bidati çalışmasının bir ön

⁷¹ Adnan Skenderi, Vehbi Suleyman Gavoçi'nin Hayatı ve Fıkıh Eserleri..., s.50

⁷² Vehbi Gavoçi, Shtyllat e İslamit ose Si e Pse?, (Bruksel), s.1-4

⁷³ Vehbi Gavoçi, Syneti e Bidati, (İşkodra, 1994), s.1-6

basamağını oluşturmaktadır. Bununla birlikte de bu iki eserin de aynı yıl içerisinde kaleme alınmış olduğu bilgisi bulunmaktadır.⁷⁴

4. Kur'an, Sünnet ve Bid'at Hakkında Bilgiler (Njohuri rreth Kur'anit, Syneti dhe Bidati)

Bu çalışma Sünnet ve Bid'at adlı çalışmanın genişletilmiş, konu hakkında daha derin, daha kapsamlı bilgiler ihtiva eden bir çalışmadır. Sünnet ve Bid'at eserinde meselenin aciliyetine göre esas konuya direk geçiş yapılmıştır. Bu eserde ise sünnet ve bid'at açıklamalarına geçmeden önce birtakım önbilgiler ile insanın yaratılmış olması, Allah'ın ayetleri, Kuran, Vahiy gibi konulara değinmiştir. Meseleyi iyice ortaya serdettikten sonra sünnet ve bid'at kavramların açıklamasına geçmiştir.⁷⁵

Eser 1999 yılında 141 sayfa olarak İşkodra'da basılmıştır.⁷⁶

5. İslam'ın Esasları - iki Şehadet (Shtyllat e İslamizmit-Dy dëshmitë)

İslam'ın Esasları- İki Şehadet adlı eser 1994 yılında 109 sayfa olarak İşkodra'da yayınlanmıştır.

Eser, Tevhid kelimesi olan "Lâ ilahe illallah, Muhammedün Resullullah" ve Kelime-i Şehadet "Eşhedü en la ilahe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abdühü ve resulühü", üzerine telif edilmiştir. Bu eser de geniş halk kitlesine hitaben Arnavut müslümanlara dinin temellerini anlatmak için kaleme alınmıştır.⁷⁷

6. İslam'ın Esasları (Shtyllat e İslamit)

1999 yılında Arnavutluk başkenti Tirana'da basılan eser toplam 334 sayfadan oluşmaktadır. İslam'ın beş şartı üzerine Şeyh Vehbi tarafından yazılmış en kapsamlı eser durumundadır.⁷⁸

7. İslam'ın Esasları – Namaz (Shtyllat e İslamit- Namazi)

Eserlerin çoğu gibi Vehbi Süleyman Gavoçi'nin memleketi İşkodra'da basılmıştır.⁷⁹ Kitapçık şeklinde olan bu eser dinin en mühim vecibelerinden olan namazın doğru kılınışını, şartlarını, rükünlerini ve namaz ile ilgili diğer önemli noktaları içermektedir.

⁷⁴ Adnan Skenderi, Vehbi Suleyman Gavoçi'nin Hayatı ve Fıkıh Eserleri..., s.50

⁷⁵ Adnan Skenderi, a.g.t., s. 52

⁷⁶ Vehbi Gavoçi, Njohuri rreth Kur'anit, Syneti e Bidati, (İşkodra, 1999), s.4-9

⁷⁷ Muhammed Sytari, a.g.e., s.128

⁷⁸ "Zani i Nalte", Haxhi Vehbi Sulejman Gavoçi (1923-2013) Dijetar nga dijetarët e ymnetit, E.T. 02.11.2013

⁷⁹ Göş. Yer.

Kitapçık şeklinde telif etmiş olduğu çalışmaları yazar komünizm sonrası yeniden din ile buluşma fırsatı bulan Arnavut müslümanlarına pratik ve özet olması bakımından kaleme almıştır.

Bölgede en çok tabisi bulunan mezheb, Hanefi mezhebi esas alınmıştır. Eser 1995 yılında İşkodra’da basılmıştır.⁸⁰

8. İslam’ın Esasları – Ramazan (Shtyllat e İslamit- Ramazani)

Bu eser de pratiklik açısından kitapçık şeklinde kaleme alınmış ve İşkodra’da 34 sayfalık olarak basılmıştır.⁸¹

Çalışma, oruç ile ilgili orucu bozan bozmayan, oruçlu kimsenin dikkat etmesi gerekenler, haramlar, helaller gibi konuları kısa olarak içermektedir.

9. Zekât (Zekati)

Kitapçık olarak kaleme alınan eser 32 sayfadan oluşmaktadır İşkodra 1996 yılından basılmıştır.⁸² Yine Hanefi mezhebi esas alınarak ve Arnavut müslümanlar için pratiğin ön planda olduğu bir eserdir. Zekat’ın şartlarını, verilmesi gereken zamanı, mükellef olanlar, nisab vb. konulardan oluşmaktadır.⁸³

10. eş-Şehadetân

Vehbi Gavoçi Arapça olarak İslam esasları ile ilgili 5 parçadan oluşan bir eser telif etmiştir. Tevhid kelimesi ve Şehadet kelimesinin anlamının ele aldındığı bu çalışma İslam esasları ile ilgili kaleme alınan eser silsilesinin birinci kitabını oluşturmaktadır.⁸⁴

11. es-Salatu ve Ahkamuha

Bir bütün olarak namazı ve namazın hükümlerini Hanefi mezhebi esas alınarak ihtiva eden eserdir.⁸⁵

12. es-Siyamu ve Ahkamuha

Oruc ve orucun hükümleri hakkında telif edilen bu çalışma birçok kez basılmış 1988 yılında 160 sayfa olarak yayınlanmıştır. Bu eser aynı zamanda Ekrem Simnica tarafından

⁸⁰ Muhammed Sytari, a.g.e., s.127

⁸¹ “Zani i Nalte”, Haxhi Vehbi Sulejman Gavoçi (1923-2013) Dijetar nga dijetarët e ymmetit, E.T. 02.11.2013

⁸² Göş. yer.

⁸³ Göş. yer.

⁸⁴ Muhammed Sytari, a.g.e., s.131

⁸⁵ Muhammed Sytari, a.g.e., s. 131

tercüme edilip 2008 yılında Kosova başkenti Priştine’de Arnavutça dilinde yayınlanmıştır. Çalışmalar bizzat Kosova İslam Birliği tarafından yürütülmüştür. Dituria İslame yayınevi tarafından basılan söz konusu eser toplam 125 sayfadan oluşmaktadır. Bazı kısımları tekrarlar sebebiyle bazı kısımları da daha derin konuları ihtiva edip genel halka hitap etmediği için esere alınmamışlardır.⁸⁶

Altı bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde bir bütün olarak hayırlı ameller yapmanın mükafatı ve güzelliği hakkında ardından da mubarek ramazan ayının mükafatına, müslümanların hayatlarındaki etkisine dair ayet ve hadislerle açıklamalar yapılmıştır. İkinci bölümde orucun hükümlerine dair açıklamalar yapılmıştır. Üçüncü bölüm de yine orucun hükümleri ile ilgili teravi namazları, ramazanın ayının girmesi vs. tamamlayıcı bilgiler içermektedir. Son üç bölüm orucu bozan, orucun güzelliğini bozan şeyleri, oruc tutmakla mükellef olanları, itikaf, kadir gecesini gibi konulardan oluşan bölümlerdir.⁸⁷

13. ez-Zekatu ve Ahkamuha

Bu çalışma zekâtın ne olduğu ve zekât ile bütün hükümleri kapsayan bir eserdir. Şeyh Vehbi’nin İslam esasları üzerine telif ettiği eserlerin silsilesi arasında değerlendirilebilir. Söz konusu eser Beyrut’ta Müessesetü’r-Risale yayınevi tarafından 1978 yılında yayınlanmıştır.⁸⁸

14. el-Haccu ve Ahkamuha

“el-Haccu ve Ahkamuha” çalışması yazarın İslam’ın esasları ile ilgili kaleme almış olduğu eserler silsilesinin son kitabı durumundadır. 1986 yılında “ eş-Şeriketü’l-Müttehida li’n-Neşri ve’t-Tevzii yayınevi tarafından basılmış olan eser toplam 224 sayfadan oluşmaktadır.

Vehbi Gavoçi burada hacc ve haccın hükümleri ile ilgili, haccın tarifi, farz olması, şartları, çeşitleri, anlamları, eda şartları gibi bütün konuları ele almıştır. Bunun yanında da umre ile ilgili konulara değinmiştir.⁸⁹

15. Libasu’l-Mer’eti ve Zinetuha

⁸⁶ Vehbi Gavoçi, Dispozitat e Agjerimit, çev. Ekrem Simnica (Prishtine; Dituria İslame, 2008) s.5

⁸⁷ Göş.Yer., s. 79, 97

⁸⁸ Muhammed Sytari, Vehbi Sulejman Gavoçi- Dijetar nga dijetarët e ymmetit..., s.132.

⁸⁹ Muhammed Sytari a.g.e., s. 132.

Müslüman kadının örtünmesi ile ilgili telif edilen bu eserin tamamı 72 sayfadan oluşmaktadır. Taşıdığı önem sebebiyle birden fazla kez yayınlanmıştır. Eser müslüman kadınların örtünme meselesi hakkında bilmeleri gereken şeyleri deliller eşliğinde ortaya koymaktadır.

Vehbi Gavoçi bu eserde konuya girizgâh sadedinde öncelikle bir bütün olarak müslüman kadının örtünmesini, örtünmenin ne olduğunu ve örtünme hakkındaki delilleri sıralamaktadır. Bu doğrultuda hicap ile ilgil ayeti bu ayetin inmesine sebep olan Hz Ömerin Hz Peygamber'e kadınların örtünmesi ile ilgil tavsiyesini ve alimlerin ayetin yorumu hakkındaki görüşlerine yer vermektedir.⁹⁰

Kadınların örtünmesini tabiatın ve onların hayat içerisindeki vazifeleriyle örtüştüğünü dile getiren yazar şeriatın örtünme ile ilgili tanımını zikretmektedir. O, şeriata göre örtünmenin, “Müslüman kadının, yabancı erkekler tarafından vücudunun bir yerinin görünmesini engelleyen şer'i bir elbise”, olduğu yönündeki tanımını zikreder..⁹¹

Örtünme ile ilgili genel vecibeden sonra kadının yüzünü örtmesi gerekir mi gerekmez mi meselesi üzerinde durmaktadır ve bu konudaki alimlerin görüşlerine yer vermektedir. Ardından kadının yüzünü açabileceği yerleri ve kadının avret mahali ile ilgil bilgilerle devam etmektedir.

Vehbi Gavoçi çalışmanın yarısından sonra kadının ziyneti olan makyaj yapma süslemeler kullanma gibi noktaları ele almaktadır. Son olarak örtünmenin faydalarından bahsetmekte ve müslüman genç kızların, kadınların örtünmeleri için ve Allah'ın diğer emirlerini yerine getirmeleri için onları davet etmektedir.⁹²

16. el-Mer'etü'l-Müslime

Tam adı el-Mer'etü'l-müslime leyse'z-zekeru ke'l-unsu olan eserin birinci baskısı 1988 yılında Beyrut'ta Daru'l-Kalem yayınevi tarafından çıkartılmıştır. Ardından 1999 yılına kadar 8 kere daha basılmıştır. 1999 yılındaki baskısında önsözlerle beraber toplam 268 sayfadan oluşmaktadır.⁹³

⁹⁰ Vehbi Gavoçi, زينتها و المرأة لباس, (Beyrut-Lübnan: Şeriketu Darü'l-Beşairi'l-İslamiye, 2003), s. 8-9

⁹¹ Muhammed Fuad el-Berazî, الجاهلین وتأویل المبطلین إنتحال بین المسلمة حجاب, (Riyad: Edevau's-Selef, 2000), s.30

⁹² Vehbi Gavoçi, زينتها و المرأة لباس..., s.67

⁹³ Vehbi Gavoçi, المسلمة المرأة, (Beyrut: Daru'l-Kalem, 1999), s.3-5

Vehbi Süleyman Gavoçi bu esere yaratılış ile ilgili bilgilerle başlamaktadır. Kâinatın yaratılışı, Hz. Adem'in ve Hz. Havva'nın yaratılışı, onların cenetteki meskeninden, işledikleri günahattan, yeryüzüne inmelerinden bahsetmektedir. Eserin birinci bölümünde de erkek ile kadını birbirinden ayıran özellikleri zikretmektedir. Sonraki bölüm kadının ev içindeki görevlerinden, evliliğin şartlarından, hukukundan bahseden konulardan oluşmaktadır. Sondaki bölümler; müslüman kadının örtüsü, onun ev içinde ve ev dışındaki işlerde dikkate alması gereken meseleleri, müslüman kadının nasıl olması gerektiği ile ilgili konulardan müteşekkildir.

Vehbi Gavoçi müslüman kadının nasıl olması gerektiği ile ilgili Hz. Hatice'nin İslam yolunda Hz. Peygamber'e olan büyük desteğinden misal vermekte, ardından İslam'a göre Allah'a ve dinine bağlı olmanın yanısıra müslüman kadını, "Mü'min kocasına yardım eden, İslam'a davette onu destekleyen, işlerinde enerji veren", "Kocasını ile birlikte evin yöneticisi, çocukların terbiye edicisi" "Eğitilmiş, kültürlü olması, hayırlı bilgiler alıp diğerlerine aktaran bir kimse"⁹⁴ şeklinde tarif etmektedir.

1.6.1.2. Hassa Hitap Eden Telif Çalışmaları

1. Erkanu'l-İslam

Vehbi Süleyman Gavoçi bu eseri İslam esasları ile ilgili olan diğer eserlerden daha geniş tutmuştur. Bu çalışma toplam dört kez basılmıştır. Son olarak iki cild haline basılmıştır. İslam'ın şartları veya fıkhu'l-ibadat konularını içermektedir ve Hanefî mezhebi esas alınmıştır. İlimde daha çok yoğunlaşmak isteyen ilim ehline hitap etmektedir. Eserin birinci bölümü tevhid ve kelime-i şهادet ile namaz hakkındadır. Tevhid ve kelime-i şهادetin manası ve hükmü üzerine durmaktadır. Namazın dinin sütunu olduğu, namazı diri tutanın İslamı diri tuttuğu, onu terkedenin dini yıktığından bahsetmektedir. Çalışmanın ikinci cildinde ise İslam'ın diğer üç temeli konu edinmektedir.⁹⁵

Vehbi Gavoçi eserin başında dinin insanın fitratında yerleşik olduğu ve insanın sürekli sorduğu; ben kimim? Ne için yaratıldım? Benden ne isteniliyor? gibi sorulara cevap vermektedir. Bu bakımdan dinin insanın olmazsa olmazı olduğunu ifade etmektedir. Ardından İslam esasları ile ilgili konulara geçiş yapmaktadır.⁹⁶

⁹⁴ Vehbi Gavoçi, المرأة المسلمة..., s. 245-253

⁹⁵ Muhammed Sytari, Vehbi Sulejman Gavoçi- Dijetar nga dijetarët e ymmetit..., s.131

⁹⁶ Vehbi Gavoçi, الاسلام اركان, (Beyrut-Lübnan: Daru'l-Beşairi'l-İslamiye, 2008), s. 18-19

2. Min Kadaya'l-Mer'eti'l-Muslime

Vehbi Süleyman Gavoçi öğretim hayatına Halep'te kız okulunda ders vermekle başladığı için müslüman kızların, müslüman kadınların durumları ile yakından ilgilenmiştir. Bu konu hakkında da çalışmalar telif etmiştir. Bu çalışmalardan bir tanesi de müslüman kadının meseleleri, kadının İslam'daki konumu, sosyal hayattaki konumu, miras meselesinde kadınlar, İslamın kadınların boşanması ile ilgili hükümleri gibi meselelerden bahseden bu çalışmasıdır. 8. baskısı yapılan eser 120 sayfadan oluşmaktadır.⁹⁷

3. Kelimetun İlmiyetun Hadiye fi'l-Bid'ati ve Ahkamiha

Bu çalışma bid'at ve onun hükümlerini ilmi açıdan ele alıp bid'atın kendi içindeki anlamı, günlük hayatın içerisinde ve dini konulardaki manası hakkında yazılmıştır.⁹⁸ Çalışma içerisinde farklı grupların bid'at adı altında birtakım meseleleri aşırıya kaçan şeklindeki görüşlerini eleştiriye tabi tutmaktadır. Meseleleri de örnekler eşliğinde açıklamaktadır. Eser 1991 yılında 96 sayfa olarak basılmıştır.⁹⁹

Konu hakkında alimlerin görüşleri daha sonra Hz. Peygamber zamanındaki birtakım uygulamalar sonra da sahabe dönemindeki uygulamalardan bahsetmektedir. Çalışmanın önsözünde Vehbi ehli sünnet ulemasını ve müslümanları küfür ve şirkle itham edecek kadar aşırıya varan fikirlerin yanlış olup hep beraber bazı konularda anlaşamamak da birbirimize karşı bu aşırılık iddialardan uzak durmamız gerektiğini ifade etmiştir. Önsöz sonunda “Ben bu eserli memleketin ve diğer memleketlerin ilim adamları için kaleme aldım. Aynı görüşte olduğumuz konularda birbirimize yardım edelim, birbirimize katılmadığımız konularda ise müsamaha gösterelim” diyerek bu eseri müslümanları bir araya getirme ümidiyle telif etmiş olduğunu ifade etmektedir.¹⁰⁰

Eserin mukkadimesinde de müslümanları birleştirici cümleler kurmuş, müslümanların kardeş olduklarını ifade etmiştir. Müslümanların kardeş olup ortaya atılan fikirlerle yolunu kaybetmemeleri için ulemaya yönelmeleri gerekir dedikten sonra Vehbi, eserin önsözünü Enbiya suresindeki “eğer bilmiyorsanız, o halde zikir ehline sorun”¹⁰¹ ayetiyle sonlandırmaktadır.

⁹⁷ Muhammed Sytari, a.g.e., s.129

⁹⁸ Muhammaed Sytari, a.g.e., s.130

⁹⁹ Muhammed Sytari, a.g.e., s. 130

¹⁰⁰ Vehbi Gavoçi, أن احكام و بدعت (Tehran: Mashaar Yayınevi), s.14

¹⁰¹ Nahl 16/43

Çalışma hakkında bir diğer önemli nokta ise arapça olarak telif edilen eserin Tehran’da 132 sayfa olarak Farsça’ya da de tercüme edilmiş olmasıdır.¹⁰²

4. Sihamun Taişetun ani’l-Fikhi

Son olarak 2003 yılında yayınlanan bu çalışma 86 sayfadan oluşmakla beraber taşıdığı değer, ihtiva ettiği konular bakımından oldukça önemli bir eser olmaktadır. Yazar bu eseri İslam fikhını savunmak, yüzyıllardır fıkıh alanında oluşan birikime sahip çıkmak amacıyla telif etmiştir.

Vehbi Gavoçi burada İslam fikhına yöneltilen üç mızrak, onu tahrip etmek isteyen üç gruptan, üç anlayıştan bahsetmektedir.¹⁰³

Vehbi Gavoçi’ye göre geçmiş asırdan itibaren İslam fikhına yöneltilen, onu yok etmeye çalışan üç grup ortaya çıkmıştır. Bu grupların birincisi yenilik hareketinin öncüsü, Cemaleddin Efgani’nin¹⁰⁴ öğrencisi olan Muhammed Abduh¹⁰⁵ ve onların aklı ön planda tutan ekolleri olduğunu¹⁰⁶ söylemektedir. Cemaleddin Efgani’yi ve Muhammed Abduh’u bir dönem Mısır’ın idaresini üstlenen, Kur’an’ı, Kabe’yi, Ezheri yok etmek isteyen İngiliz devlet adamı Lord Cromer¹⁰⁷ ile işbirlikçi olduğu, onların Lord Cromer’in amaçlarını desteklediklerini düşünüp eleştiriye tabi tutmaktadır. Bunun haricinde Cemaleddin Efgani’yi ve Muhammed Abduh’u mezhepleri ve önceki alimlerin sözlerini kayda almadıkları, görüşlerinde diğer dinlere benzeyen, yakınlık arz eden görüşler ileri sürdükMuhamm’dMuhammed Abduh'un aklı ön planda tutan ekolünün tefsir konusundaki görüşleri sebebiyle eleştirmektedir.¹⁰⁸

Vehbi Gavoçi İslam hukukuna hücum eden ikinci grubun müsteşrikler olduğunu dile getirmektedir. Bu grubun da İslam aleyhinde kılıçla başaramadıkları zaferi ilim

¹⁰² Vehbi Gavoçi, آن احكام و بدعت، (Tehran: Mashaar Yayınevi), s.1

¹⁰³ Vehbi Gavoçi، الفقه عن طائشة سهام، (Darü'l-Beşairi'l-İslamiye, 2003), s. 6

¹⁰⁴ Hayreddin Karaman, Efgānî Cemâleddin, TDV İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), c.10, s. 456-466

¹⁰⁵ M. Sait Özervanlı, Muhammed Abduh, TDV İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 1994), c.30, s. 480-485

¹⁰⁶ Vehbi Gavoçi، الفقه عن طائشة سهام، s. 9

¹⁰⁷ İngiliz diplomat ve sömürge yöneticisi. Bkz. The Earl Of Cromer: Why Britain Acquired Egypt In 1882, <https://www.encyclopedia.com/history/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/earl-cromer-why-britain-acquired-egypt-1882>, E.T. 04.05.2023

¹⁰⁸ Vehbi Gavoçi، الفقه عن طائشة سهام، s. 12

konularında kargaşa yaratarak elde etmeye çalıştıklarını ifade etmekte ve farklı isimlerin görüşlerine yer vererek eleştirilerini sıralamaktadır.¹⁰⁹

Üçüncü grup ve en az etkili, zararlı olan grup, Vehbi Gavoçi'ye göre delilsiz veya argümansız bir takım meselelerde fikirler beyan eden müslümanlardan oluşmaktadır. Bu gruba eleştirilerini; nass ve mezheblerin görüşlerine zıt görüşler ileri sürmelerinden, hayızlı kadınların mescide girmeme konusundaki hadise yapılan yorumdan, cünüp ve hayızlı kimsenin Kur'an'dan bir şeyler okuyup okumama açısından ve abdestsiz olan kimsenin Kur'an'ı dokunup dokunmama açısından dile getirmektedir.¹¹⁰

5. Ebu Hanifete'n- Nu'man

Hanefi mezhebinin kurucu imamı olan Ebu Hanife¹¹¹ hakkında telif edilen bu eser 1993 yılındaki baskısı ile birlikte 5 kez basılmıştır.¹¹² Ebu Hanife ile ilgili hacimli bir eser olup 384 sayfadan oluşmaktadır.

Vehbi Süleyman Gavoçi, babası Süleyman Gavoçi gibi Hanefi mezhebine bağlı alimlerden olup hayatındaki uygulaması ve yazdığı eserleri bu mezhebe uygun kaleme almıştır. Kendisine hangi alimlerden etkilendiği konusunda bir soru yöneltince, Hz. Peygamber'den sonraki sahabe, tabiin alimlerden bahsettikten sonra Ebu Hanife'den de etkilendiğini işaret ederek "Bugün Ebu Hanife gibi devrindeki alimler tarafından kendi zamanın en bilgili en akıllı alimi olarak itibar edilen alimleri nerde bulalım!" diyerek Ebu Hanife'yi saygı ve hürmetle yâd etmiştir.¹¹³ Telif ettiği çalışmalarla Ebu Hanife'ye yöneltilen tenkit ve eleştirilere ilmi delillerle cevap vermeye çalışmıştır. Bu eser haricinde Ebu Hanife hakkında Minen'nuri'r-Rrahmani ala tabiî'l-celil Ebi Hanifeten Nu'man eserini telif etmiştir ve aynı zamanda onun el-Fıhu'l-Ekber adlı eserini açıklayan daha kolay anlaşılmasını sağlayan et-Ta'likul-muyesseru ala şerhil-fikhil-ekber isimli eserini kaleme almıştır.¹¹⁴

¹⁰⁹ Gös. Yer., s. 37

¹¹⁰ Vehbi Gavoçi a.g.e., s. 51, 71

¹¹¹ Mustafa Uzunpostalcı, Ebû Hanîfe, TDV İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), c.10, s. 143-145

¹¹² Muhamed Sytari, Vehbi Suleyman Gavoçi- Dijetar nga dijetarët e ymmetit, (Prishtine: Dituria Islame, 2005), s. 47

¹¹³ Muhamed Sytari, Vehbi Suleyman Gavoçi- Dijetar nga dijetarët e ymmetit..., s.131

¹¹⁴ Muhammed Sytari, a.g.e., s.131

Yazar bu eserin birinci bölümünde İslam fıkıhın tarihinden, müslümanların duyduğu fıkıh ihtiyacı ve fıkıh ilminin öneminden bahsetmektedir. Ardından Hz. Peygamber'den sonra fakih sahabilerden başlayarak Ebu Hanife'ye kadar ki alimleri zikretmektedir. Hammâd b. Ebu Süleyman'a geldiğinde onu "kendisinden büyük imam olan Ebu Hanife'nin ders aldığı büyük imam olarak" nitelemektedir. Vehbi Gavoçi bu iki büyük alimin birbininin art arda ilim halkalarına ders okutmaları ile ilgili "hayırlı selef için hayırlı halef belirlenmişti" değerlendirmesinde bulunur.¹¹⁵

İkinci bölümde öğretimi, hocaları, bir fetva verirken kullandığı yöntemi, büyük öğrencileri ve Ebu Hanife'nin sahabeden aktardıkları gibi konuları ele almıştır. Ebu Hanife'nin yediden fazla mı yoksa yediden az sahabeden mi rivayet emiş olduğu üzerinde ihtilafın olduğunu ama sahabelerden rivayette bulunduğu konusu ile ilgili ittifakın olduğunu dile getirerek gerek Ebu Hanife'nin tabiinden olmadığı gerekse ona hadis bilgisi ile ilgili yapılan eleştirilerine cevap niteliğinde açıklamalar getirmektedir.¹¹⁶

Eserin üçüncü bölümü Ebu Hanife'nin hilkatı, ahlakı, Allah Teala ile olan bağı, insanlar ile ilişkisi ve alimlerin onun hakkında sarfettikleri sözleri ihtiva etmektedir.

Dördüncü bölümde İmam-ı Azam'ın hadis ilmine dair bilgileri yer alır. Diğer bölümler ise eserleri, akidesi, öğrencileri, mezhebinin yayılması gibi konulardan oluşmaktadır.

Birbirinden önemli bilgilerden oluşan bu kitabın özellikle beşinci ve onuncu bölümleri ilgi çekicidir.

Yazar eserin beşinci bölümünü "Hakikatlerle şüpheleri giderme" başlığı ile isimlendirmektedir. Burada Ebu Hanifeye yöneltilen 11 eleştiri ve iftiradan, onun hakkında hakikatleri bilinmeyen 11 şüpheden bahsetmekte ve ardından bütün bu şüpheleri giderecek cevapları deliller eşliğinde sunmaktadır. Bu delilleri sıraladıktan sonra ise Ebu Hanife hakkındaki bu şüphelerin sebeplerini tek tek sıralamaktadır.¹¹⁷

Çalışmanın onuncu bölümü de Ebu Hanife'nin çektiği sıkıntıları, karşılaştığı zor durumları ele almaktadır. Bu olayları tek tek sıralayıp güzel bir üslupla olayları ve Ebu

¹¹⁵ Vehbi Gavoçi, النعمان حنيفة ابو, (Dimeşk: Daru'l-Kalem, 1993), s. 55

¹¹⁶ Vehbi Gavoçi, النعمان حنيفة ابو, s. 70-72

¹¹⁷ Vehbi Gavoçi, النعمان حنيفة ابو, s. 206-266

Hanife'nin bir takım zor durum ve sorulardan nasıl maharetle çıkmayı başardığını anlatmaktadır.¹¹⁸

Söz konusu çalışma ayrıca Üsküp'te Saduş Tahiri tarafından 2019 yılında Arapça'dan Arnavutça'ya da tercüme edilerek Logoa A yayınevi tarafından basılmış ve Arnavut müslümanların katkısına sunulmuştur.¹¹⁹

6. Minennu'r-Rrahmani ala Tabî'l-Celil Ebi Hanifeten Nu'man

Vehbi Gavoçi'nin Ebu Hanife hakkında telif ettiği bir diğer çalışmasıdır.¹²⁰ Yazar burada Allah'ın Ebu Hanife'ye bahşetmiş olduğu iyiliklerden bahsetmektedir.

7. Kelimetun İlmiyetun Hadiyetun havle cumlete “İza Sahhal Hadisu Fehuve Mezhebi”

Vehbi Süleyman Gavoçi kitapların birçoğunu müslümanların birlik, beraberlik, kardeşlik duygularını pekiştirmek ve aralarında oluşan fikir, anlayış farklılıklarını giderebilmek ruhuyla telif etmiştir. Bu eserin başlangıcında da aynı ruh halini sürdürdüğünü şahit olmaktadır. Gerek Ehl-i sünnet'in imamlarından olan Ebu Hanife'ye atfedilen “Hadis sahih ise benim mezhebimdir” sözünün yanlış anlaşılması gerekse mezhebsizlik fikirleri doğrultusunda ehl-i sünnet mezheplerinin imamlarını “Nasslardan bilgisi olmayan adamlar” şeklinde tarif ederek bir kesim tarafından ortaya atılan bölme maksatlı görüşlerin geniş halka yayıldığından bahseden¹²¹ Vehbi Süleyman Gavoçi müslümanlara Hucurat suresindeki “Müminler ancak kardeşirler, öyleyse iki kardeşinizin arasını düzeltin, Allah'a itaatsizlikten sakının ki rahmetine mazhar olasınız”¹²² ayeti ve Hz. Peygamber a.s'ın “Müslüman, müslümanın kardeşidir” hadisiyle çağırıda bulunmaktadır.¹²³

“Hadis sahih ise benim mezhebimdir” sözünü açıklamadan önce bu sözün ara sıra gençler tarafından alimleri takip etmeden kendi fikirleri doğrultusunda hareket ederek suistimal edildiğini dile getirmektedir. Mezhebsizlik savuncuları tarafından ortaya atılan bir delil de, yine Ebu Hanife'ye atfedilen bu söz çerçevesinde gerek Ebu Hanife'nin gerekse diğer

¹¹⁸ Vehbi Gavoçi, النعمان حنيفة ابو..., s.353-366

¹¹⁹ Furkan Şaban, Bağımsızlık Sonrası Kuzey Makedonya Yayınevlerinde İslâmî Literatür: İslam Hukuku Özelinde Bir İnceleme, (Diyanet İlmî Dergi, 2021), sy. 57, s. 917-954

¹²⁰ Muhamed Sytari, Vehbi Suleyman Gavoçi- Dijetar nga dijetarët e ymnetit..., s. 130

¹²¹ Vehbi Gavoçi, مذهبي فهو الحديث صح اذا جملة حول علميةهاوية كلمة, (Suriye: Daru'l-İkra, 2005), s. 5

¹²² Hucurat 49/10

¹²³ Buhari, Mezalim, 3; Muslim, Birr, 58

alimlerin hadisleri kabul etmeyerek kendi görüşleri doğrultusunda hareket etmiş olmalarıdır. Vehbi Gavoçi bu konuda bilakis Ebu Hanife'nin de diğer alimlerin de bu sözü hadisi reddetmek anlamında değil, kendi usûl yöntemi ile ilgili hadislerden vardıkları sonuç için sarfettiklerini ifade etmiştir. Yoksa onlar bir fikirde oldukları halde kendilerine sahih bir nass arz edilse hemen onunla amel ederler ve önceki fikirlerden vazgeçerlerdi.¹²⁴

Yazar “Hadis sahih ise benim mezhebimdir” sözünün açıklamasında bu sözü sadece Ebu Hanife tarafından değil birçok alim tarafından da kullanıldığını ifade etmektedir. Alimlerin çoğu da verdikleri fetvalar konusunda, söyledikleri şeyler konusunda bilgili olan adamlara beni takip etme, ilimden, din bilgilerinden faydalan şeklinde nasihatlerde bulunmuşlardır. Vehbi Gavoçi de İslam konusunda bilgi sahibi olmayanların bir mezhebe tabi olmak zorunluluğu olduğunu ifade etmektedir. Bu bir mecburiyettir. Bu söz bilgi sahibi olmayanların kullanabilecekleri bir söz değildir. Alimler bu sözü kendi alim öğrencilerine, ilim ve hadis talebelerine bir hadisin kendi usul ve kaidelerine olan uyumunu kastederek sarfetmişlerdir. Yoksa onlar Hz. Peygamber'in bir hadisini bırakıp onu terkederek kendi fikirlerini tercih ettikleri anlaşılmamalıdır.¹²⁵

Çalışmanın son bölümü de ilimlerin tedvini, Ebu Hanife'nin hadis ilmi ile ilişkisi ve ehl-i sünnet'in dört mezhebi hakkında bilgilerden oluşmaktadır.¹²⁶

Eser 2005 yılında Suriye'de “Daru'l-İkra” yayınevi tarafında yayınlanmıştır. Küçük bir çalışma olup toplam 80 sayfalıktır.¹²⁷

8. Def'u Şubehi'l-Âkiline bi hali'r-Ribâ¹²⁸

Def'u Şubehi'l-Âkiline bi hali'r-Ribâ adlı eserini Vehbi Gavoçi faizi helal gören bir kesimin fikirlerini reddetmek ve faiz ile ilgili hükmün İslam alimlerinin tamamı tarafından haram olduğunu ortaya koymak için kaleme almıştır.¹²⁹

9. Mekalatun fi'r-Riba ve'l-Faidetü el-Mesrafiyye

Vehbi Gavoçi bu çalışmayı Birleşik Arap Emirliklerinde, Dubai'deyken kaleme almaya başlamıştır. Nitekim önsözünün sonunda da kendi isminde sonra “İslam ve Arap İlimleri

¹²⁴ Vehbi Gavoçi, مذهبي فهو الحديث صح اذا جملة حول علميةهاوية كلمة, (Daru'l-İkra: Suriye, 2005), s. 27

¹²⁵ Vehbi Gavoçi, مذهبي فهو الحديث صح اذا جملة حول علميةهاوية كلمة, s. 27

¹²⁶ Vehbi Gavoçi, مذهبي فهو الحديث صح اذا جملة حول علميةهاوية كلمة, ..., s. 62-79.

¹²⁷ Adnan Skenderi, Vehbi Suleyman Gavoçi'nin Hayatı ve Fıkıh Eserleri..., s. 67

¹²⁸ Muhamed Sytari, Vehbi Suleyman Gavoçi- Dijetar nga dijetarët e ymmetit..., s. 130

¹²⁹ Kuran Yolu, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014) c. 1, s. 433

Fakültesi - Birleşik Arap Emirlikleri” yazısı mevcuttur.. Önemli olan şudur ki bu fakültenin o zaman ki dekanı Dr. Mahmud İbrahim ed-Dik, Vehbi Gavoçi’ye “İslam’da riba ve faiz” adı altında bir mektup takdim eder ve kendisinden cevabı yazılı olarak istemektedir. Bunun üzerine Vehbi Gavoçi bu çalışmayı kaleme alır. Bu konu hakkında kitabın başında “Eğer bana bu mektup gönderilmeseydi ve benden yazılı cevap istenilmeseydi bu araştırma olmazdı” beyanında bulunmaktadır.¹³⁰

Bu çalışma; riba ve faizin İslam’daki durumu, müslümanların riba’dan uzak durmasının gerekliliği, faizin her durumda haram olduğu ve kağıt para ile ilgili hükümleri içeren dört makaleden oluşmaktadır. Eser 1992 yılında, Beyrut’ta Daru İbn Hazm yayınevi tarafından yayınlanmıştır. Toplam 121 sayfadan müteşekkildir.¹³¹

10. Risaletun fi Tarihi’l-Fikhi’l-İslam¹³²

1.6.2. Vehbi Gavoçi’nin Fıkıh Dışındaki Telif Çalışmaları

1.6.2.1. Umuma Hitap Eden Telif Çalışmaları

1. İmanın Kısımları (Degët e Besimit)

Vehbi Gavoçi Arnavut müslümanlara dinlerini daha iyi öğrenmeleri, uygulamaları için çok çaba ve gayret sarfetmiştir. Bu doğrultuda da birkaç eser telif etmiştir. Bu maksatla telif edilen kitaplardan bir tanesi de, Vehbi Gavoçi’nin iman ile ilgili seçilmiş konulardan oluşan derleme şeklinde bu eseridir..

İman kısımları ile ilgili telif edilen bu eserin başında “İman altmış veya yetmiş küsur şubedir. En yükseği, ‘Allah’tan başka ilâh yoktur’ demek; en aşağısı ise eziyet veren şeyleri yoldan kaldırmaktır. Hayâ da imanın bir bölümüdür”¹³³ hadisi zikredilir. Ardından yazar iman kısımlarını veya şu’belerini dört kategoride değerlendirebileceğini ifade etmektedir. Bu dört kategori; kalp, dil, beden ve beden ile ilgili diğer meselelerden oluşmaktadır. İman şubelerinin bazıları kalp, bazıları dil, bazıları da bedene hitap eden meselelere yöneliktir.¹³⁴

¹³⁰ Vehbi Gavoçi, المصرفية الفائدة و الربا في مقالة, (Beyrut: Müessesetü’r-Reyan, 1992), s. 5

¹³¹ Vehbi Gavoçi, المصرفية الفائدة و الربا في مقالة..., s. 2, 3, 121

¹³² Muhamed Sytari, Vehbi Suleyman Gavoçi- Dijetar nga dijetarët e ymmetit..., s. 130

¹³³ Müslim, İmân 58. Ayrıca bkz. Buhârî, İmân 3; Ebû Dâvûd, Sünnet 14; Nesâî, İmân 16; Tirmizî, Birr 80; İmân 16; İbni Mâce, Mukaddime 9

¹³⁴ Vehbi Gavoçi, Deget e besimit, (Prishtine: Dituria İslam Yayınevi, 2005), s.7

Çalışma 2005 yılında Kosova başkenti Priştine’de Dituria İslame yayınevi tarafından yayınlanmıştır. Toplam 181 sayfadan oluşmaktadır.¹³⁵

2. Erkanu’l-İman

Vehbi Süleyman Gavoçi telif etmiş olduğu bu eser, iman esasları konusunda oldukça hacimli bir eserdir. 1977 yılında Müessesetü’r-Risale yayınevi tarafından basılmıştır ve 328 sayfadan oluşmaktadır. Vehbi bu eserini Şam’dayken kaleme almıştır.

Vehbi Gavoçi çalışmanın önsözünde alimlerden imanın öneminden bahseden sözlerini aktarmakta,¹³⁶ ve “Bil ki, Allah’tan başka tanrı yoktur”,¹³⁷ ayetiyle bağlantı kurarak iman ile ilgili bilgi edinmenin, imanı güçlendirmenin en birincil görev olduğunu ifade ederek kaleme aldığı eserin ehemmiyetini ortaya koymaktadır. Ebu Hanife’nin iman ile ilgili eserini el-Fıkhu’l-Ekber, yani büyük fıkıh şeklinde isimlendirmesinin sebebi de, iman konularının öneminden kaynaklandığını zikretmektedir.¹³⁸

Birçok kaynaktan istifade edilerek hazırlanan, konular hakkında geniş bilgiler içeren bu çalışma altı bölümden oluşmaktadır.

Yazar birinci bölüm öncesinde İslam, iman ve ihsan ile ilgili Cibril hadisini zikretmektedir. Birinci bölümü; Allah’a iman, esma-i hüsnâ, Allah’a iman etmede deliller, Allah iman etmenin faydaları konularına ayırmaktadır. Daha sonra meleklerle iman, kitaplara iman, peygamberlere iman, ahiret gününe iman, kaza ve kadere iman meselelerine birer bölüm tahsis ederek genişçe bilgi vermektedir.¹³⁹ Bu konuların ehemmiyeti hakkında bahsederken de birinci, en temel dini vecibenin bu konuları bilmek, kavramak ve iman etmek olduğunu dile getirmektedir. Zira hem Kuran, Sünnet hem de akıl ve duyuların amacının; iman esaslarını takrir etmek, hakikatlarını ortaya koymak ve Allah’ın mevcut olmasının delillerini takrir etmek olduğunu zikretmektedir.¹⁴⁰

3. el-Hayatu’l-Ahire Ahvaluha ve Ehvaluha¹⁴¹

¹³⁵ Vehbi Gavoçi, Deget e besimit..., s. 3

¹³⁶ Vehbi Gavoçi, الإيمان اركان , (Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 1977) s.5-9.

¹³⁷ Muhammed 47/19

¹³⁸ Vehbi Gavoçi, الإيمان اركان , (Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 1977) s.5-9.

¹³⁹ Vehbi Gavoçi, الإيمان اركان..., s.328

¹⁴⁰ Vehbi Gavoçi, الإيمان اركان..., s.7-9.

¹⁴¹ Muhamed Sytari, Vehbi Suleyman Gavoçi- Dijetar nga dijetarët e ymnetit..., s. 130

Ahiret hayatı ile ilgili telif edilen bu eserde ahiret ile ilgili ayet ve hadisler toplanmış ve deliller eşliğinde ahiret hayatında ceza ve mükafat, bu hayatın ahiret hayatı ile ilişkisi, ahiret hayatının yaptığımız amellere göre sonuçlanacağı gibi konular ele alınmaktadır.

Eser 2003 yılında Daru'l-Beşair lit-Tabaati ven-Neşri yayınevi tarafından yayınlanmıştır. Toplam olarak 212 sayfadan oluşmaktadır.¹⁴²

4. El-İmanu bil-lahi Teala¹⁴³

5. Et-tahzir mine'l-kebair¹⁴⁴

6. İslam'a dair Nasihatler (Drejttime e Nasihate Islame)

Vehbi Gavoçi'nin İslam hakkında birtakım nasihatlerinden oluşan bu eser mevcut değildir. Vehbi Gavoçi bu eserin yayınlanmanın öncesinde kaybolduğunu bildirmişti.¹⁴⁵

7. İslam Terbiyesi (Mirësjellja Islame)

İslam edep ve ahlak konularını içeren bu eser 1998 yılında İşkodra'da basılmıştır. Eser toplam 211 sayfadan oluşmaktadır.¹⁴⁶

8. Muhammed (a.s)'ın Ashabı (Sahabët e Profetit a.s)¹⁴⁷

9. İman Esasları (Shtyllat e Besimit)

İman esasları hakkındaki bu eser 1994 yılında İşkodra'da 104 sayfa şeklinde yayınlanmıştır.¹⁴⁸

10. İman Nasıl Güçlenir ve Nasıl İspat Edilir (Si Forcohet e si Vërtetohet Besimi)

Vehbi Gavoçi'nin iman meselesi hakkında telif edilen diğer bir eseridir. 1996 yılında İşkodra'da basılmıştır.¹⁴⁹

11. Hz Muhammed'in Yanındaki Büyük Adamlar (Njerëz të Mëdhenj pranë Profetit Muhamed)¹⁵⁰

12. Bir Muhacirin Mektupları (Letra të Një Emigranti)

¹⁴² Vehbi Gavoçi, *وأحوالها أحوالها الأخرى الحياة* كتاب, (Dimeşk: Daru'l-Beşair lit-Tabaati ven-Neşri, 2002) s. 3-4

¹⁴³ Muhammed Sytari, a.g.e., s.130

¹⁴⁴ Muhammed Sytari, a.g.e., s.130

¹⁴⁵ Muhammed Sytari, a.g.e., s. 128

¹⁴⁶ Adnan Skenderi, Vehbi Suleyman Gavoçi'nin Hayatı ve Fıkıh Eserleri..., s. 60

¹⁴⁷ Haxhi Vehbi Sulejman Gavoçi (1923-2013) Dijetar nga dijetarët e ymnetit, <https://www.zaninalte.al/2013/11/haxhi-vehbi-sulejman-gavoci-1923-2013-dijetar-nga-dijetaret-e-ymnetit/> E.T. 02.11.2013

¹⁴⁸ Muhamed Sytari, Vehbi Suleyman Gavoçi- Dijetar nga dijetarët e ymnetit..., s. 127

¹⁴⁹ Muhammed Sytari, a.g.e., s.128

¹⁵⁰ Muhammed Sytari, a.g.e., s.128

Bu eser vatanından ayrı olarak yaşayan Vehbi Gavoçi'nin Arnavutluk'taki arkadaşı Rasim Zekya'ya gönderdiği mektuplardan oluşmaktadır. Bu mektuplarda Vehbi Gavoçi, amacının, Arnavutluk'taki komünizmden çıkmış Arnavut çocuklara ve gençlere dini bilgiler kazandırmak olduğunu ifade etmiştir.¹⁵¹

13. İman Esasları (Shtyllat e Besimit)

Yazarın 1994 yılında iman esasları ile ilgili kaleme aldığı eserin daha kapsamlısı durumundadır. 1996 yılında yayınlanan bu eser 163 sayfadan oluşmaktadır.¹⁵²

14. Peygamber Muhammed a.s'ın Hayatı (Pëjgamberi- Muhamedi a.s Jeta dhe Vepra)

Peygamber a.s'ın hayatını konu edinen bu eser 1994 yılında Üsküp-Makedonya'da yayınlanmıştır. Eser 365 sayfadan oluşmaktadır.¹⁵³

15. Bağışlanan Merhamet (a.s) (Mëshira e Dhurueme Tansisë (a.s)

Bu eser de yine Hz. Muhammed (a.s)'ı konu edinmektedir. 1993 yılında İşkodra'da yayınlanmıştır.¹⁵⁴

16. Cabir bin Abdillâh

Vehbi Gavoçi bu çalışmada büyük sahâbi Ebû Abdillâh Câbir b. Abdillâh b. Amr b. Harâm el-Ensârî'yi (ö. 78/697)¹⁵⁵ konu edinmektedir. Cabir, hayatının 60 yılını İslam ile geçirmiş, savaşların çoğuna katılmış, Akabe biatında bulunmuş, Hz. Peygamberin yanında yetişip onun iltifat ve ilgisine mazhar¹⁵⁶ olmuş, Hz. Peygamber onun için istiğfarda bulunmuştur.¹⁵⁷ Bunun yanında fıkıh alanında Medine'de fetva veren sahâbiler arasında olması¹⁵⁸ ve Peygamber'den rivayet ettiği 1540 kadar hadis ile de çok tanınan sahâbilerden olmuştur.¹⁵⁹

¹⁵¹ Adnan Skenderi, Vehbi Suleyman Gavoçi'nin Hayatı ve Fıkıh Eserleri..., s. 57

¹⁵² Muhammed Sytari, a.g.e s., s.128

¹⁵³ Adnan Skenderi, Vehbi Suleyman Gavoçi'nin Hayatı ve Fıkıh Eserleri..., s. 57

¹⁵⁴ Muhammed Sytari, a.g.e., s.127

¹⁵⁵ Hz. Peygamber'den en çok hadis rivayet eden sahâbilerden biri. Bkz. M. Yaşar Kandemir, Câbir b. Abdullah, TDV İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), c.6, s. 530-532

¹⁵⁶ Gös.Yer.

¹⁵⁷ Vehbi Gavoçi, عبد الله بن جابر, (Suriye:Daru-l Kalem,1988) s.77

¹⁵⁸ Vehbi Gavoçi, عبد الله بن جابر..., s. 4

¹⁵⁹ Vehbi Gavoçi, عبد الله بن جابر..., s.90

Yazar, eserin başında büyük sahabe Cabir bin Abdullah'ı "Sahabi, büyük imam, hadis hafızı ve fakih" şeklinde özetlemiştir.¹⁶⁰ Ardından onun hayatını kuşatacık şekilde bütün yönleriyle ortaya koymaya çalışmıştır.

Bu çalışma 5 bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümü Medine'nin fazileti, Hz. Peygamber zamanındaki sakinler vb. bilgilerden oluşmaktadır. İkinci bölüm büyük sahabe Cabir bin Abdullah'ın ailesine ayrılmışken üçüncü bölüm Cabir'in katılmış olduğu savaşları hakkındadır. Dördüncü bölümde, Cabir'in Hz. Peygamber ile olan ilişkisi, onun ilgi ve iltifatına mazhar olması, Peygamber a.s. nezdindeki konumu, Peygamber'in onun hakkındaki duası vb. konular işletilmiştir. Son bölüm ise, Hz. Cabir'in ilim alanındaki üstünlüğü, kabiliyeti, bilgi birikimi, rivayetleri üzerinde durulmuştur.

Suriye'de "Dar el-Kalem" yayınevi tarafından basılan eserin ulaşmış olduğumuz ikinci baskısı 1988 tarihini taşımakta ve toplam 128 sayfadan oluşmaktadır.¹⁶¹

1.6.2.2. Hassa Hitap Eden Telif Çalışmaları

1. et-Ta'liku'l-Muyesseru ala Şerhi'l-Fikhi'l-Ekberi

Ebu Hanife'nin bize aktarılan el-Fıkhü'l-ekber isimli eserine Şeyh Ali el-Kari (ö. 1014/1605)¹⁶² Şerhu'l-fikhi'l-ekber ismi ile meşhur olan bir eser kaleme almıştır. Şeyh Vehbi, Ali el-Kari'nin bu eseri üzerine et-Ta'liku'l-muyesseru ala şerhi'l-fikhi'l-ekber adı altında açıklama ve yorumlardan ibaret bir ta'lik çalışması telif etmiştir.¹⁶³

Yazar eserini üç kısma ayırmıştır. Birinci kısmında İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin ilmi hayatına yer vermiştir.¹⁶⁴ Ardından Şerhu'l-fikhi'l-ekber yazarı Şeyh Ali el-Kari'nin ilmi hayatından, eserlerinden, vefatından bahsetmektedir.¹⁶⁵ Eserin üçüncü bölümü de asıl konuyu ihtiva etmektedir. Vehbi Gavoçi, Ali el-Kari'nin şerh metnini mukaddime ile birlikte eserine almış ve ardından gerekli bulunduğu yerlerde kendi yorum ve açıklamalarını getirmiştir. Şerh metni öncesinde de aslında Şerhu'l-fikhi'l-ekber eserin tam adı er-

¹⁶⁰ Vehbi Gavoçi, عبدالله بن جابر..., s.4

¹⁶¹ Vehbi Gavoçi, عبدالله بن جابر..., s.3

¹⁶² Tanınmış Hanefi fakih, muhaddis, müfessir ve kıraat âlimi. Bkz. Ahmet Özel, Ali el-Kârî TDV İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), c.2, s. 403-405

¹⁶³ Muhammed Sytari, a.g.e., s.50

¹⁶⁴ Vehbi Gavoçi, الأكبر الفقه شرح على الميسر التعلیق, (Beyrut: Daru'l-Beşairi'l-İslamiyye, 1998), s.6-14

¹⁶⁵ Vehbi Gavoçi, الأكبر الفقه شرح على الميسر التعلیق..., s.15-19

Revzeli'l-ezheri fi şerhi'l-fikhi'l-ekberi olduğunu bu yüzden kendisi bu kitabın kapağında eserin meşhur olduğu isim ile değil tam ismi ile kullanmayı tercih ettiği ifade etmiştir.¹⁶⁶

Söz konusu çalışma 1998 yılında Beyrut'ta Daru'l-Beşairi'l-İslamiyye yayınevi tarafından yayınlanmıştır. 560 sayfadan oluşmaktadır.¹⁶⁷

2. Mesail fi İlmi't-Tevhid

Vehbi Süleyman Gavoçi'nin, Ebu Hanife'nin el-Fıkhu'l-ekber adlı eseri hakkında bir kaç çalışma yaptığını görmekteyiz. Bunlardan bir tanesi de 1999 yılında yayınlanan Mesail fi ilmi't-tevhid eseridir.¹⁶⁸ el-Fıkhu'l-ekber'i yorumlamak, daha anlaşılır hale getirmek amacıyla 1998 yılında, 560 sayfadan oluşan Ali el-Kari'nin Ebu Hanife kitabına yapmış olduğu er-Revzeli'l-ezheri fi şerhi'l-fikhi'l-ekber isimindeki şerhine talik çalışmasını yayınlamıştır. Ardından bu eserin devamı niteliğinde de 88 sayfadan oluşan mesail fi ilmi't-tehid adlı çalışmasını telif etme gereğini duymuştur.¹⁶⁹

3. Kur'an ve Kur'an Bilimleri (Kur'ani dhe Shkencat e Tij)

Bu çalışma mevcut değildir. Vehbi Gavoçi'nin belirtmesi ile yayınlanmadan önce kaybolmuş bir eserdir.¹⁷⁰

4. Yanlış Firkalardan Uzak Durun (Ruaniu nga Sektet e Gabuara)¹⁷¹

5. Tahavi'ye göre İman Bağı (Nyja e Besimit sipas Tahaviut)

Vehbi Süleyman Gavoçi'nin, akaid alanındaki ehli sünnet çizgisinde yazılmış en önemli eserlerden biri olan el-Akidetü't-Tahâviyye¹⁷² adlı eser üzerine yapmış olduğu yorum ve açıklamalardan oluşan bir eserdir. Bu eserin yorum ve açıklama için seçilmiş olması, büyük ihtimalle İmam et-Tahâvî'nin (ö. 321/933)¹⁷³ itikad bakımından Ehl-i Sünnet ve amelde ise Hanefî olmasından¹⁷⁴ ve Tahâvî'nin iman konusuna dair bu kitabın çok revaçta olan bir kitab olmasından dolayı kaynaklandığını söyleyebiliriz.¹⁷⁵

¹⁶⁶ Vehbi Gavoçi, الأکبر الفقه شرح علی الميسر التعليق..., s.20

¹⁶⁷ Vehbi Gavoçi, الأکبر الفقه شرح علی الميسر التعليق..., s.2

¹⁶⁸ Muhammed Sytari, a.g.e., s. 186

¹⁶⁹ Muhammed Sytari, a.g.e., s.50

¹⁷⁰ Muhammed Sytari, a.g.e., s.128

¹⁷¹ Göş.yer. s. 128

¹⁷² Hanefî fakihî Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin (ö. 321/933) akaid ilmine dair kaleme aldığı risalesi. Bkz. Arif Aytekin, el-'Akidetü't-Tahâviyye, TDV İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), c.2, s. 259-260

¹⁷³ Davut İltaş, Tahâvî, TDV İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), c.39, s. 288-389

¹⁷⁴ Adnan Skenderi, Vehbi Suleyman Gavoçi'nin Hayatı ve Fıkıh Eserleri..., s.57

¹⁷⁵ Arif Aytekin, el-'Akidetü't-Tahâviyye, TDV İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), c.2, s. 259-260

Yazar Tahâvî'nin hayatından bahsettikten sonra el-Akidetü't-Tahâviyye risalesinin metnine yer verir ardından da risale ile ilgili yorum ve açıklamalarını kaleme almıştır.

Eser 131 sayfadan oluşmakta ve 1995 yılında Kosova başkenti Priştine'de yayınlanmıştır.¹⁷⁶

6. İslam'a Karşı Oryantalistik Çalışmalar Üzerine (Orientalistika kundër İslamit)

Bu çalışma 28 sayfadan oluşan bir risaledir. Makedonya'da 1993 tarihinde basılmıştır.¹⁷⁷

7. el-Kafi fi'l-fikhi'l-Hanefi

İbadat konularının ele alındığı bu eser Şeyh Vehbi'nin en hacimli eserlerindendir. Söz konusu eser üç ciltten müteşekkil olup 1488 sayfa içermektedir. Vehbi Gavoçi daha önce İslam'ın hükümlerini içeren müstakil bazı eserler kaleme almıştır. Bu eserin mukaddimesinde ise İslam'ın hükümleri ile ilgili eserlerini şimdiye kadar İslam'ın her şartı için birer müstakil eser kaleme aldığını şimdiyse bütün eserlerini birtakım ilaveler ve düzenlemeler yaparak bir araya getirdiğini bu sebeple “el-Kafi fi'l-Fikhi'l-Hanefi” çalışması telif ettiğini ifade etmektedir.¹⁷⁸

Çalışmanın birinci cildi kelime-i şهادet, kelime-i tevhid ve namazı ihtiva etmektedir. İlk olarak dinin insan için zarurui olduğunu ve dinin insana bahşettiği güzelliklerden bahseden Vehbi Gavoçi eserin ana konusuna geçiş yapmakta ve hem kelime-i şهادet ve kelime-i tevhid hem de namaz ve namaz ile ilgili hükümleri kapsamlı bir şekilde ele almaktadır.

Eserin ikinci cildi ise zekat, oruç, hacc ve bu şartlarını hükümlerinden oluşmaktadır.¹⁷⁹

Hanefi mezhebi görüşleri doğrultusunda telif edilen bu çalışmanın son ve en büyük cildi nikah akdi, boşanma, yemin, nezr, kefaretlar, alım-satım akitleri ve bunlarla alakalı bütün fer'i meseleleri içermektedir.¹⁸⁰

Vehbi Gavoçi'nin çok zengin muhtevaya sahip bu eserin yayınlanması görünen o ki onun vefat ettiği yıl olan 2013 yılına tekabül etmektedir.¹⁸¹ Eser Vehbi Gavoçi'nin ikinci

¹⁷⁶ Muhammed Sytari, a.g.e., s. 127

¹⁷⁷ Muhammed Sytari, a.g.e., s.127

¹⁷⁸ Vehbi Gavoçi, الحنفی الفقہ فی الکافی, (Şam: Müessesetü'l-Âlemiyye, 2013), s.6-7

¹⁷⁹ Vehbi Gavoçi, الحنفی الفقہ فی الکافی..., c.II

¹⁸⁰ Vehbi Gavoçi, الحنفی الفقہ فی الکافی..., c.III

¹⁸¹ Kohë ndarjesh të mëdha, sprovash të mëdha, <https://www.zaninalte.al/2013/11/kohe-ndarjesh-te-medha-sprovash-te-medha/>, E.T. 02.11.2013

memleketi Şam'da Müessesetü Risaleti'l-Âlemiyye yayınevi tarafından yayınlanmıştır.¹⁸²

8. Nezratun İlmiyyetun fi Nisbeti kitabı'l-İbaneti Cemi'ihî

Çalışmanın başlığından da anlaşılacağı üzere Şeyh Vehbi, Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'ye (ö. 324/935-36) atfedilen el-İbâne¹⁸³ isimli eserini ilmi bir bakış açısı ile değerlendirmeye tabi tutmaktadır.¹⁸⁴

Bu eserin başında Eşari'nin hayatı ve eserlerinden söz etmekte ardından kitap hakkında görüşlerini zikretmektedir. Bazıları Ebu Hanife'nin Kur'an ile ilgili Kur'an'ın mahluk olduğu görüşünü savunduğunu dile getirmişler ve ardından Eşari'nin el-İbane'de ondan bahsettiğini söylemişlerdir. Vehbi Gavoçi ise buna bir cevap kabilinden, İmam Eşari'nin "Kur'an'ın mahluk olduğunu söyleyenlerin Cehmiyye'den olanlardır" dediğini aktarmış; Ebu Hanife'nin ise burada ne zikredilmiş ne de onunla alakalı bir meselenin söz konusu edilmiş olduğunu vurgulamıştır¹⁸⁵

İlim alanında, ilim ehli nezdinde büyük öneme sahip olan bu eser 1989 yılında Beyrut'ta Daru İbn Hazm" yayınevi tarafından yayınlanmıştır.¹⁸⁶

9. Kelimetun ila avamiş-şiatî summe ila ulemaihim¹⁸⁷

1.6.3. Arapça'dan Tercüme Ettiği Çalışmalar

1. Allah'a Dönerler (Të kthyemt nga Zoti)

Söz konusu eser A. Senceri'ye aittir. Vehbi Gavoçi'nin tercüme ettiği ve birtakım eklemeler yaptığı eserlerden bir tanesidir.¹⁸⁸ 1994 yılında Arnavutluk-İşkodra'da yayınlanan eser toplam 88 sayfadan oluşmaktadır.¹⁸⁹

2. Çocuklarınıza Peygambere Sevgiyi Öğretin (Mësonju fëmijëve dashruinë për Profetin Muhammed (a.s))

¹⁸² Vehbi Gavoçi, الحنفى الفقه فى الكافى..., s.2

¹⁸³ Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'nin (ö. 324/935-36) kelâm alanındaki eseri. Bkz. Emrullah Yüksel, el-İbâne, TDV İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), c.19, s. 254-255

¹⁸⁴ Vehbş Gavoçi, جميعه الإبانة كتاب نسبة فى علمية نظرة, (Beyrut: Daru İbn Hazm,1989), s.3

¹⁸⁵ Vehbş Gavoçi, جميعه الإبانة كتاب نسبة فى علمية نظرة..., s.10-11

¹⁸⁶ Vehbş Gavoçi, جميعه الإبانة كتاب نسبة فى علمية نظرة, s.2

¹⁸⁷ Muhammed Sytari, a.g.e., s.130

¹⁸⁸ Adnan Skenderi, Vehbi Suleyman Gavoçi'nin Hayatı ve Fıkıh Eserleri..., s. 59

¹⁸⁹ Muhammed Sytari, a.g.e., s. 129

Bu eser, Dr. Muhammed Abduh el-Yamani'nin (ö.1431/2010) Hz. Muhammed (a.s)'ı gelecek nesillere; gençlere ve çocuklara en güzel şekilde anlatmak için kaleme aldığı eseridir. Yazar burada, Hz. Muhammed (a.s) sevgisini kazanmak, onunla beraber büyümek, hayatını, zorluklarını, zorluklarla nasıl başa çıktığını, üstün meziyetlerini aktarmaktadır ve çocukların onu tanıyarak büyümeleri imanları için ne denli önemli olduğunu ortaya koyma açısından "Mümin, Allah ve Peygamberini her şeyden çok sevmediği müddetçe tam iman etmiş olmaz ve imanın tadına (lezzetine) varamaz"¹⁹⁰ hadisini zikretmektedir. Beyrut'ta, Daru'l-Kiblehyayınevi tarafından yayınlanan eser 178 sayfadandır.¹⁹¹

Vehbi Gavoçi bu eseri Arnavutça'ya kazandırmıştır. Eser birden fazla basılmakla beraber ilk olarak üç kısım şeklinde bölünerek basılmış, 1993 yılında ise tek parça halinde yayınlanmıştır. Eserin Arnavutça baskısı İşkodra'da basılmıştır.¹⁹²

3. İslam İlkeleri (Parimet e İslamizmit)

Vehbi Gavoçi, Ebu'l-A'lâ el-Mevdudî'nin¹⁹³(ö.1979) İslam ilkelerini üzerine telif edilen bu eseri Arnavut müslümanların istifade etmeleri amacıyla Arapça'dan tercüme etmiştir. Eser Beyrut'ta, 1984 yılında 222 sayfa şeklinde basılmıştır.¹⁹⁴

4. Helal ve Haram (E lejuara dhe e ndaluara)

"Helaller ve Haramlar" isimli eser, Mısırlı alim Dr. Yusuf el-Kardavi (ö.2022) kaleme aldığı bir kitaptır.¹⁹⁵ Vehbi Gavoçi bu kitabı da, Arnavut müslümanların istifade etmeleri amacıyla Arapça'dan Arnavutça'ya tercüme ederek Arnavutça'ya kazandırmıştır.

¹⁹⁰ Buhari, İman, 7. Ayrıca bkz. Müslim, İman, 67

¹⁹¹ Dr. Muhammed Abduh el-Yamani, *وسلم عليه الله صلى الله رسول محبة أولادكم علموا*, (Beyrut: Daru'l-Kibleh, Beyrut) s.1-6

¹⁹² Muhammed Sytari, a.g.e., s.129

¹⁹³ Pakistan'ın büyük alimlerinden. Bkz. Anis Ahmad, Mevdudî, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), c.29, s. 432-437

¹⁹⁴ Muhammed Sytari, a.g.e., s.128

¹⁹⁵ Göş.yer., s. 128

BÖLÜM 2: VEHBİ SULEYMAN GAVOÇI'NIN FIKHÎ GÖRÜŞLERİ

2.1. Hanefi Mezhebini ve Ebu Hanife'yi Savunması

Vehbi'nin babası Süleyman Gavoçi Hanefi mezhebine son derece bağlı bir alimdi. Vehbi Gavoçi, büyük alim İbrâhim b. Muhammed el-Halebî'nin (ö. 956/1549) Hanefi fikhına dair Mülteka'l-ebhur eserine yapmış olduğu araştırma, açıklama ve tashih çalışmalarını babası Süleyman Vehbi'ye ithaf etmiş ve onu diğer sözler arasında “Allah'ın dini konusunda azimli, fukahânın büyük İmamlarından İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin (Allah onu rahmet eylesin) fikhına bağlı olan, üzerimde büyük hak sahibi babam ve hocama...”¹⁹⁶ diye nitelemiştir.

Vehbi Gavoçi de aynı şekilde babası gibi Hanefi mezhebine mensup bir alimdi. Kendisine fıkıhta takip ettiği yol sorulunca “Benim fıkıhtaki yolum Ebu Hanife'nin, Hanefi mezhebinin yoludur. Ben bu mezhepte doğdum. Bu mezhepte de ilk derslerimi aldım”¹⁹⁷ cevabını vermiştir.

Vehbi Gavoçi kendisinden etkilendiği alimler de sorulunca, Hz. Peygamber'den başlayarak Peygamber a.s'a en yakın olan alimleri sırasıyla daha büyük alimler olduğunu, böyle alimlere az rastlandığını ifade etmiş ve “Bugün Ebu Hanife gibi zamanındaki ulema tarafından en zeki en bilgili alim olarak değerlendirilen alimleri nerde bulalım” diyerek Ebu Hanife'ye iltifatta bulunmuştur.¹⁹⁸

Ebu Hanife ve Hanefi mezhebi tarafından etkilenmesinin hem bu mezhebin görüşleri ile büyümüş olmasından hem de kendi tabiriyle Ebu Hanife ve mezhebinden bahsederken “Onun zor meseleleri ele aldığı ve sonra da bu meseleleri sonuca kavuşturduğu 40 alimden oluşan bir heyeti olduğu” gibi gerekçelerden kaynaklandığını görüyoruz.¹⁹⁹

Şeyh Vehbi sıkı sıkıya bağlı olduğu Hanefi mezhebini ve İmam-ı Azam Ebu Hanife'yi, hem Suriye'de hem de hocalık yaptığı diğer İslam devletlerinde eğitimi vererek, eser telif ederek savunmuştur.

¹⁹⁶ Muhammed Sytari, “Vehbi Suleyman Gavoçi- Dijetar nga dijetarët e ymmetit”, (Prishtine: Dituria Islame Yayınları, 2005), s. 29

¹⁹⁷ Muhammed Sytari, a.g.e., s. 50

¹⁹⁸ Muhammed Sytari, a.g.e., s.47

¹⁹⁹ Muhammed Sytari, a.g.e., s.50

Tesadüf değildir ki Ebu Hanife hakkında Mine'n-nuri'r-Rrahmani ala tabii'l-celil Ebi Hanifeten Nu'man, Ebu Hanife en-Nu'man, er-Revzeli'l-ezheri fi şerhi'l-Fikhi'l-ekberi gibi birtakım eserler kaleme almıştır. Ayrıca o, el-Fıkhu'l-ekber hakkında açıklamalardan oluşan bir talik yazısı yazmış ve ardından Mesail fi ilmit-Tevhid eserini ortaya koymuştur. Bunun yanında Ebu Hanife'ye atfedilen “İza Sahhal Hadisu Fehuve Mezhebi” sözünün bir değerlendirmesini yapıp bu sözün ne ifade ettiğini ve oluşan suistimallere ve iftiralara cevap verdiği bir eser de kaleme almıştır.

Vehbi Gavoçi fıkıh alanındaki eserlerin tamamını Hanefi mezhebi doğrultusunda telif etmiştir.²⁰⁰

Ebu Hanife en-Nu'man isimli eserinin beşinci bölümünü “Hakikatlerle şüpheleri giderme” başlığı ile isimlendiren Şeyh Vehbi burada Ebu Hanife'ye yöneltilen 11 eleştiri ve iftiradan, onun hakkında hakikatleri bilinmeyen 11 şüpheden bahsetmekte ve ardından bütün bu şüpheleri giderecek cevapları deliller eşliğinde sunmaya çalışmaktadır. Bu şüpheler ve cevaplar şu şekilde zikredilebilir:

Birinci şüphe bağlamında, Şeyh Vehbi, bazılarının “İmam Buhari, İmam Muslim ve Kütüb-i sitte'nin diğer İmamları Ebu Hanife'den hadis rivayet etmemişler dolayısıyla Ebu Hanife'ye itibar etmedikleri anlamına geldiğini, bunun Ebu Hanife'nin hadis alanında alim olmadığına delil olduğunu” ifade eden sözlerini aktarmaktadır.

Birinci Hakikat olarak da, hadis alimlerinin, rivayetleri kendi öğrencileri tarafından rivayet edilip nakledilen alimlerden çok, rivayetleri terkedildiği halde onları rivayet edecek, nakledecek ravi öğrencileri olmayan alimlerin rivayetlerini naklettiklerini ifade etmiştir. Şeyh Vehbi, Ebu Hanife'nin daha çok hadisi anlamaya, anlamını bilmeye, nasih ve mensuh oluşunu, mutlak ve mukayyed oluşunu, genel veya özel olması gibi konulara kendini adadığını, hadisin sadece kendisiyle ilgilenmediğini zikretmektedir.. Ardından yazar Buhari ve Muslim'in aynı şekilde İmam Şâfiî'den de nakletmediklerini, Buhârî'nin İmam Ahmet'ten de anca iki hadis aktardığını zikretmektedir.

Ve Ebu Hanife ile ilgili bu konudaki hakikati daha bir çok alimin görüşleri ile desteklemektedir.²⁰¹

²⁰⁰ Muhammed Sytari, a.g.e., s.127-135

²⁰¹ Vehbi Gavoçi, النعمان حنیفة ابو, (Suriye: Daru'l-Kalem,1987), s.206-207.

İkinci şüpheyi bazılarının, “Buhari’nin tarih kitabında Ebu Hanife’nin zayıf olduğunu ve ondan hadis aktarmadığını dile getirmeleri” oluşturmaktadır.

Bu şüphenin gidirilmesi ile ilgili olarak Şeyh Vehbi, “İmam Buhari, İmam Ebu Hanife hakkında ön yargılı olan örneğin el-Humeydi, İsmail bin Arara ve diğerlerin sözlerinden etkilenmiş ve tarihinde onlardan duyduklarını yazmıştır” değerlendirmesinde bulunmaktadır.

Bu konu hakkında Vehbi Gavoçi kat’i bir şekilde sebebinin bu olduğunu söylemeyip bunun ihtimal dahilinde olduğunu dile getirmektedir. Ardından Buhari’nin ictihad ettiğini ve imanın artıp eksilmesi, amelin imanın parçası olup olmadığı gibi konularda Ebu Hanife ile aynı fikirde olmadığını zikretmektedir. Bu yüzden burada bir ihtilaftan bahsedilebilir.²⁰²

Ebu Hanife hakkında üçüncü şüphe, bazılarının “Hatib el-Bağdadi’nin İmam Ebu Hanife aleyhindeki birçoğunun sözlerini söyleyenlerin isnadını da vererek zikrettiğini söylemiş” olmalarıdır.

Bu konuya da açıklık getirmeye çalışan Şeyh Vehbi üçüncü hakikat bağlamında “Muhammed Zâhid Kevserî’nin, Te’nîbü’l-Ḥaṭîb ‘alâ mâ sâkahû fî tercemeti Ebî Ḥanîfe mine’l-ekâzîb²⁰³ eserine bakın. Bu isnadların haksız, yalan, yanlış yada cahillik ve kıskançlık olduğunu göreceksiniz”, değerlendirmesinde bulunmaktadır.²⁰⁴

Vehbi Gavoçi, Ebu Hanife hakkındaki dördüncü şüpheyi oluşturan şeyin, bazılarının “Nesâî (ö. 303/915), Dârekutnî (ö. 385/995), el-Ukaylî (ö. 322/934) gibi bazı hadis alimlerinin Ebu Hanife hakkında söyledikleri birer delildir” demeleri olduğunu dile getirmiştir.

Bu konuda da şu cevabı vermektedir: “Cerh ve ta’dil konusunda ilk nesil alimlerinden ve Ebu Hanife ile çağdaş olan İbn Medînî (ö. 234/848-49), Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813), Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848) ve Şu‘be b. Haccâc (ö. 160/776) gibi alimler onun güvenilir ve adil olduğunu söyleyerek methetmişlerdir.”²⁰⁵

²⁰² Vehbi Gavoçi, النعمان حنیفة ابو، (Suriye: Daru’l-Kalem,1987), s.212-217

²⁰³ Muhammed Zâhid Kevserî’nin (1879-1952), Hatib el-Bağdâdî’nin İmam Ebû Hanîfe hakkında ileri sürdüğü asılsız isnatlara karşılık vermek amacıyla kaleme alınmış olduğu eserdir,(Kahire 1942).

²⁰⁴ Vehbi Gavoçi, النعمان حنیفة ابو، (Suriye: Daru’l-Kalem,1987), s.218

²⁰⁵ Vehbi Gavoçi, a.g.e., s.221

Vehbi Gavoçi burada Ebu Hanife hakkında güvenilir ve adil bir ravi olduğunu aktaran büyük cerh ve ta'dil hadis alimlerinden bahsetmektedir. Üstelik bu alimler yukarıda zikredilen alimlerden farklı olarak Ebu Hanife ile çağdaşlardır.²⁰⁶

Ebu Hanife'ye yapılan diğer bir eleştiri, "İmam Ebu Hanife kıyası nassa tercih ederdi" şeklindedir. Vehbi bu konuyu beşinci şüphe olarak ele almaktadır.

Bu eleştiriyi hakikate ulaşması gereken diğer bir şüphe olarak değerlendiren Vehbi Gavoçi beşinci hakikat bağlamında şu sözleri sarfetmiştir:

"İmamın usulü anlatılırken İmam Muhammed Yusuf es-Salihî, Kevserî, Ebu Zehra ve diğerleri bu şüpheyi batıl kılan nakiller ortaya çıkarmışlardır. Aynı şeyi "İmam Ebu Hanife zayıf hadisi kıyasa tercih etmiştir" diyen İbn Hazm (ö. 456/1064) ve İbn Kayyim'in (ö. 751/1350) sözleri doğrulamaktadır. Zayıf hadislerle karşı kıyası tercih etmediği halde böyle bir durumda onun nasslara karşı kıyası tercih ettiği nasıl iddia edilebilir?"

Şeyh Vehbi, İmam Şa'rânî'nin (ö. 973/1565) Ebu Hanife'ye isnad ile onun "Bizim kıyası nassa tercih ettiğimizi söyleyen kimse yalan söylemiş, aleyhimizde iftira etmiştir. Ayrıca bazı nasslar kıyası gerektirmiyor mu?", dediğini nakletmiştir. Aynı şekilde Şeyh Vehbi, İmam Şa'rânî'den Ebu Hanife'nin "Biz güçlü bir zaruret durumu olmadıkça kıyasa başvurmayız. Bunun sebebi bizim bir mesele için Kitab'a, sünnete ve sahabenin hükümlerine bakmamızdan kaynaklanıyor. Bir kanıt bulunmazsa söylenene karşı susarız", dediğini nakletmiştir.²⁰⁷

Daha birçok örnek vererek Vehbi Gavoçi Ebu Hanife'nin gelişi güzel hüküm vermediğini ve belli bir usulünün olduğunu ifade etmiştir.

Altıncı şüpheyi oluşturan şey "İmam Ebu Hanife'nin re'y ile hüküm verdiği ortaya atılması" meselesidir. Çünkü Vehbi Gavoçi'ye göre, Ebu Hanife "ehl-i re'y İmamı olmakla birlikte onun re'y ile hüküm vermeyi kötülediğine dair bir çok örneği bulunmaktadır.

²⁰⁶ Vehbi Gavoçi, *a.g.e.*, s.221

²⁰⁷ Vehbi Gavoçi, *a.g.e.*, s.231-233

Vehbi Gavoçi burada Ebu Hanife ve mezhebinin hüküm çıkarmada dördüncü kaynak olarak kıyas, icthad ve re'yi kullandıklarını ve bu yöntemlerin diğer mezheb İmamları tarafından da kullanıldıklarına dikkat çekmektedir.

Altıncı şüphenini hakikati çerçevesinde “İmam Ebu Hanife’nin re’yi kullanma yöntemi nassları inkar eden bir yöntem değil, bilakis nasslara itibar eden, anlayan, üzerine düşünen bir yöntemdi...Belki bazıları bunun için ona hased etmişler ve bu sebeple bu sözleri sarfetmişlerdir”, değerlendirmesinde bulunmaktadır.²⁰⁸

Şeyh Vehbi, Ebu Hanife hakkında, “İbn Adî (ö. 365/976), Ebu Hanife’nin rivayet ettiği 300 hadisi zikrettikten sonra, onun hakkında zayıf demişken nasıl olur da Ebu Hanife zayıf olmaz”, ve “Ukaylî (ö. 322/934) de aynı şekilde zayıf olduğunu söylemiş, Zehebi de (ö.748/1348) Mîzânü’l-i’tidâl²⁰⁹ eserinde zayıf olanlardan saymıştır” denildiğini aktarmaktadır. Ebu Hanife’ye yapılan eleştirilerin bir yenisi de bu olmaktadır.

Yedinci şüpheyi giderme bakımından “İbn Adî’ye gelince, onun İmam hakkındaki sözünün düzeltilmesi gerekmektedir. İmam aleyhine söylediklerinde haksız olduğunu bile bile bu konuda nasıl hüküm verdiğini kavramak oldukça güç olduğunu”, ifade etmektedir²¹⁰

Vehbi Gavoçi burada Kevserî’nin bu konu hakkındaki görüşünü aktararak onun “İbn Adî’nin kusurlarından, kişinin kendisini ona rivayet aktaran ravinin noksanlığından dolayı itham etmektir” dediğini zikretmektedir.

Şeyh Vehbi, Ukaylî ile ilgili ise, onun İbn Medinî (ö. 234/848-49), Buharî (ö. 256/870) vb. alimleri zayıflar arasına aldığını ifade etmiş, onun bu durumu Zehebi tarafından “Ey Ukaylî aklını mı kaybettin” şeklinde eleştirilmesine yol açtığını zikretmektedir.²¹¹

Vehbi, Ukayli’nin cerh konusunda inatçı bir kişi olduğundan ve hükümlerinin çoğu olumsuz olan bir ravi olduğundan bahsetmektedir. Hatta bu konu Zehebi’yi onu eleştirmeye sevk etmiştir.²¹²

²⁰⁸ Vehbi Gavoçi, a.g.e., s.233-235

²⁰⁹ Büyük hadis hafızı imam Zehebi’nin, zayıf ravilerin biyografisi hakkında kaleme aldığı eseridir. Bkz. Tayyar Altıkulaç, Zehebî, TDV İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), c.44, s. 180-188.

²¹⁰ Vehbi Gavoçi, a.g.e., s.240-241

²¹¹ Vehbi Gavoçi, a.g.e., s.241-242

²¹² Vehbi Gavoçi, a.g.e., s.242

Birtakım sebeplerden ötürü Ebu Hanife'ye yapılan bu gibi nitelermelerin doğru ve insaflı olmadığını delillerin daha dikkatli incelenmesi gerektiğini dile getirmiştir.

Sekizinci şüpheyi bazılarının, “İmam Ebu Hanife helal olanı haram, haram olanı helal sayarak hîle'ye başvurmuştur” şeklindeki yaklaşımları oluşturmaktadır

Vehbi Gavoçi bu noktada, Ebu Hanife'nin abid, zahid, takva sahibi biri olduğundan, birçok eserde onunla alakalı elde ettiğimiz verilerde bu bilgilerin hepsi mevcut olduğundan bahsetmektedir. O halde “Ebu Hanife'nin nasıl olur da helalı haram, haramı helal sayan biri olarak düşünebiliriz!”²¹³ diyerek Ebu Hanife ile ilgili bu eleştiriyi yapanlara hayret etmiştir.

Hile ile ilgili kısma gelince de, İbn Kayyim'in İ'lâmü'l-muvakkı'în²¹⁴ adlı eserinde hîle'nin fukaha nezdinde üç kısma ayrılmış olduğu görüşünü aktarmaktadır. Ardından hîle konusunda Ebu Hanife'den kesinlikle bir eserin aktarılmadığını zikretmiştir. Bu konuda yazılmış el-Mehâric fi'l-hiyel²¹⁵ ve Kitâbü'l-Hiyel²¹⁶ eserleri Hanefi mezhebine mensup Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî (ö. 189/805) ve el-Hassâf eş-Şeybânî'nin (ö. 261/875) eserleri olduğunu ifade etmiştir. Bu iki eser ile alakalı da Ebû Zehre (1898-1974), “derinlemesine incelediğimizde ulaşacağımız sonuç; Hanefi mezhebi İmamlarının hîle'si hîle-i şeriyye kabilinden meşru bir hile olup meşru bir hükme götürmektedir”, açıklamasında bulunmuştur. Şeyh Vehbi, aksi takdirde sahtekarlık veya helalı haram, haramı helal sayan bir oyun hilesi olarak düşünölemeyeceğini ortaya koymaktadır.²¹⁷

Ebu Hanife'ye yapılan dokuzuncu eleştiri veya hakikat içermeyen dokuzuncu şüphe, “Ebu Hanife, el-Fıkhu'l-ekber eserinde Hz. Muhammed (a.s)'in anne ve babası cehennemdedir demiştir ve bu Hz. Muhammed (a.s)'ı inciten bir ayıptır” şeklindeki bazılarının ileri sürmüş olduğu eleştiridir.

Vehbi Gavoçi bu konudaki hakikati ortaya çıkarma bağlamında şu sözleri sarfetmiştir:

²¹³ Vehbi Gavoçi, a.g.e., s.249

²¹⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350) selefi yaklaşımla telif etmiş olduğu eseridir. Bkz. H. Yunus Apaydın, İ'lâmü'l-muvakkı'în, TDV İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2000) c. 22, s. 73-75

²¹⁵ Vehbi Gavoçi eser hakkında kim ait olduğu ile ilgili tartışmanın olduğunu ifade etmiştir. Bazı alimler tarafından da Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'ye atfedilmiştir. Hiyel konusunda telif edilen bir eserdir. Bkz. Saffet Köse, el-Mehâric, TDV İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2003) c. 28, s. 361-363

²¹⁶ Hanefi mezheb alimi Hassâf eş-Şeybânî'nin hiyel hakkındaki eseridir. Bkz. Abdülvehhab Öztürk, Hassâf, TDV İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1997) c. 16, s. 395

²¹⁷ Vehbi Gavoçi, a.g.e., s.249-252

“Medine Münevvere’de Şeyhülislâm Ârif Hikmet²¹⁸ mektebinde kendi gözlerimle el-Fıkhü’l-ekber eserinin bir nushasını gördüm. Eseri okudum fakat “Hz. Muhammed (a.s)’in ebeveynleri küfürde öldüler” diye bir şey bulamadım. Tam tersi “Ve Hz. Muhammed (a.s)’in ebeveynleri küfürde ölmediler“ şeklinde buldum. Oradaki söz ve açık mana Ebu Talib içindir. Eğer buradaki küfür kelimesi herkesi kapsayan bir sıfat olsaydı o zaman Allah korusun “Hz. Muhammed (a.s)’in babası ve Ebu Talib küfürde öldüler“ denilirdi. Fakat el-Fıkhü’l-ekber’de Hz. Muhammed (a.s)’in ebeveynlerine küfür nisbeti bulunmaz. Bu hata ilk olarak nesh eden kişiye aittir.”²¹⁹

Şeyh Vehbi ardından böyle bir nispetin ne denli tehlikeli olduğunu göstermek için Malikî alimlerinden biri olan Ebu Bekir b. Arabî’ye (ö. 543/1148) Hz. Peygamber’in anne babasının durumu hakkında bir sorunun yöneltildiğini, onun da “Kim Hz. Muhammed (a.s)’in anne babası cehennemde derse o Allah Teala’nın, ‘Allah’ı ve resulünü incitenleri Allah, dünyada ve âhirette lânetlemiş ve onlar için alçaltıcı bir ceza hazırlamıştır”²²⁰ ayetiyle cevap verdiğini aktarmıştır.²²¹

Ebu Hanife’ye yapılan eleştirilerin bir diğeri de, “İmam Ebu Hanife Allah Teala’ya cihet nisbet etmiştir. Bu dalalete götüren bir bid’attır. Bunu ne Hz. Muhammed (a.s), ne sahabe ne de tabiun demiştir”, şeklindeki yaklaşımdır.

Şeyh Vehbi onuncu şüphe bağlamından değerlendirdiği bu eleştiriye şu sözlerle cevap vermiştir:

“İmamın el-Fıkhü’l-ebzat risalesinde “Kim Allah’ın gökte mi, yerde mi olduğunu bilmiyorum derse kafir olur” sözü yer almaktadır. Ebü’l-Leys es-Semerkandî (ö. 373/983) bu risalenin şerhinde İmam’ın Allah Teala’ya cihet nisbet eden ibaresini aktarmakta, ardından bu kelimeyi belirlemenin üzerinde durmaktadır. Ebü’l-Leys es-Semerkandî Ebu Hanife’nin bu sözü küfrü gerektirmez demektedir. Çünkü Ebu Hanife bu konudaki görüşünü Allah Teala’nın “Gökteki ilâh da O’dur, yerdeki ilâh da O’dur...”²²², “O, göklerde ve yerde tek Allah’tır. Gizlinizi açığınızı bilir, neyi yapıp ettiğinizi de bilir”,²²³ ayetlerine dayandırmaktadır. Ebu Hanife’nin bu

²¹⁸ Kitap düşünkü olan Osmanlı şeyhülislâmı Ârif Hikmet efendinin Medine-i Münevvere’de bizzat yaptırdığı ve kendi ismiyle müsemma olan kütüphanesi. Bkz. Mustafa L. Bilge, Ârif Hikmet Kütüphanesi, TDV İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1991) c. 3, s. 366-367

²¹⁹ Vehbi Gavoçi, a.g.e., s. 257-258

²²⁰ Ahzab 33/57

²²¹ Vehbi Gavoçi, النعمان حنیفة ابو, (Suriye: Daru’l-Kalem, 1987), s.257-258

²²² Zuhruf 43/84

²²³ En’âm 6/3

konudaki asıl görüşü ise Ehl-i Sünnet çizgisi doğrultusundadır . Onlar bu tür ifadeleri olduğu gibi kabul ederler ve keyfiyetinin bilinmeyeceğini ifade ederler.”²²⁴

Burada Vehbi Gavoçi, Ebu Hanife’nin dalalet üzere olmadığını savunmakta, hakikati ortaya çıkarmak amacıyla konunun daha da derinine inmekte ve onun hakkında dalalet ve bid’at sözlerini kabul etmemektedir.

Vehbi Gavoçi ayrıca bazılarının “İmam Ebu Hanife’den iki kere tövbe etmesi istenildi. Eğer küfrü gerektiren fikirleri olmasaydı ondan iki kere tövbe etmesi istenilmezdi”, dediklerini aktarmaktadır.

Şeyh Vehbi bu konudaki hakikatin ortaya çıkması bağlamında Ebu Hanife ile Hariciler arasındaki olayı aktarmaktadır. Muhaddis Alî b. Muhammed el-Kârî’nin, (ö. 1014/1605) İmam hakkındaki menkıbelerinde Ebü’l-Fazl el-Kirmânî’den (ö. 543/1149) naklettiği bu olaya göre: Hariciler Dahhak ile birlikte Kufe’ye girdiklerinde suç işleyen herkesi tekfir ettiler. Onlara Ebu Hanife için bu onların şeyhi dediler. Onlar da Ebu Hanife’yi aldılar, ona küfürden tövbe et dediler. Ebu Hanife de, “Ben küfrün her çeşidinden tövbe ettim dedi”... Bu olay üzerine muhalifler İmam iki kere küfürden tövbe etti demişler ve insanların kafalarını karıştırmışlar.²²⁵

Şeyh Vehbi “Oysa Hâricîler’in aşırı grubu, Ashab’ı Kiram’ı küfür ile itham eden dalâlet ve inkarcı oldukları şüphe götürmeyen bir gerçektir. Onlar müminlerin emiri Hz. Ali’yi de küfür ile itham etmişler ve sahabilerle savaşmayı (onları öldürmeyi) helal gördüklerini” ifade etmektedir.

Vehbi Gavoçi burada Ebu Hanife’ye yöneltilen bu ithamın aslında Hâricîler’in zorbalığından kaynaklandığını ifade etmektedir. Ardından inkarcı ve dalâlet ehli olan Hâricîler’i baz alarak Ebu Hanife’yi itham etmenin doğru olmadığını ortaya koymaktadır.²²⁶

Şeyh Vehbi Ebu Hanife’yi hedef alan eleştiri, itham ve önyargıları bertaraf ettikten sonra bu önyargıların sebeplerinden bahsetmektedir. Bu sebeplerin birçoğu da sadece Ebu

²²⁴ Vehbi Gavoçi, النعمان حنیفة ابو, (Suriye: Daru’l-Kalem,1987), s.260

²²⁵ Vehbi Gavoçi, النعمان حنیفة ابو..., s.264-265

²²⁶ Vehbi Gavoçi, النعمان حنیفة ابو..., s.264-265

Hanife'nin hedef alınmasını değil, aynı zamanda diğer dört mezhebin İmamlarını da hedef alınmasını sağlayan sebeplerdir.²²⁷

Bu sebepleri Şeyh Vehbi şöyle sıralamaktadır:

1. Cehalet
2. Çağdaş olanların nakilleri diğer nesiller tarafından değerlendirmeye tabi tutulmadan, tetkik edilmeden alınması.
3. Haset (Kıskançlık)
4. Görüş farklılığı
5. İnhiraf (tahrif, sapkınlık)
6. Taassup (Bağnazlık)
7. İtikad meselesindeki ihtilaf.

Vehbi Gavoçi Ebu Hanife hakkında oluşan ön yargıların bu sebeplerden kaynaklandığı bu sebeplerin ortadan kalkması durumunda doğruya ulaşmamızın imkanına dikkat çekmektedir.²²⁸ Yukarıdaki sebeplerin giderildiği zaman bazı alimlerin Ebu Hanife ile ilgili fikirlerini nasıl değiştirdiklerini zikretmektedir. Meseleyi cehalet açısından değerlendirdiğimizde, o zamanın şartlarında mesafelerin uzak olması veya sağlam bir nakil kaynağının bulunmaması ihtimallerinin oldukça güçlü olduğunu düşündüğümüzde birtakım yanlış anlaşılma veya yanlış bilgilendirilme olması doğaldır. Bilgisizlik giderilip doğru kaynaktan doğru bilgiler elde edildiğinde alimler herhangi bir konu hakkında fikirlerini değiştirmişlerdir. Örneğin, Evzâî'nin (ö. 157/774) öncesinde Ebu Hanife hakkında birtakım ön yargıları vardı. Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797) kendisine Ebu Hanife'den birkaç mesele aktarınca daha önceki önyargılardan vazgeçmiştir.²²⁹

Vehbi Gavoçi, Ebu Hanife ve mezhebi hakkında yapılan eleştiri ve ithamları deliller eşliğinde savmıştır. İmam Ebu Hanife'yi bütün yönleriyle kuşatarak doğru bilgiler ve nakiller ile ortaya koymaya çalışmıştır. Ve sonuç olarak bu konuda ilmi çevrelerin

²²⁷ Vehbi Gavoçi, النعمان حنیفة ابو..., s.266

²²⁸ Vehbi Gavoçi, النعمان حنیفة ابو..., s.266- 280

²²⁹ Vehbi Gavoçi, النعمان حنیفة ابو..., s. 266

yararlanabileceği, istifade edebileceği kendi fikir ve bilgilerden oluşan geniş ölçüde bir birikim oluşturduğunu ifade edebiliriz.

2.2. İslam Fıkhnı Savunması

Bir fakih olarak İslam fıkhnının bilinmesini, pratiğe geçirilmesini zaruri gören Vehbi Gavoçi İslam fıkhnını hedef alan fikirleri bertaraf etmek amacıyla çok emek harcamıştır. İslam alimlerinin çoğunluğu gibi İslam fıkhnını “Şer’an sabit olan kitap ve sünnetin ve kıyas, icma ve ictihad ehlinin ictihadının bir ürünü”²³⁰ şeklinde tarif eden Şeyh Vehbi gerek mezhebsizlik yaklaşımları ve gerekse İslam fıkhnını yenilemek adına atılan adımlar veya birtakım yanlış fikirlerle İslam fıkhnını hedef alan yaklaşımların önüne geçmek için eserlerinde İslam fıkhnının savunmasını yapmıştır. Bu doğrultuda kaleme aldığı eserlerden bir tanesi ve en önemlisi Sihamun Taişetun ani’l-Fikhi eseridir.

Vehbi Gavoçi zikrettiğimiz eserde İslam fıkhnının asırlarca oluşan birikimine hücum eden birtakım gruplardan bahsetmektedir. Ona göre Cemâleddin Efgânî ve Muhammed Abduh başta olmak üzere onların kurduğu medrese, müsteşrikler ve müslümanlardan delil ve argümanlara dayanmayan bir kesimin İslam fıkhnını hedef alıp onu yok etmeye çalışan oklardır.²³¹

İslam fıkhnını hedefe alan birinci oktan bahsederken Cemâleddin Efgânî ve Muhammed Abduh’un görüşlerini eleştiriye tabi tutmaktadır. Vehbi Gavoçi bu alimler ve görüşleri hakkında, bu alimlerin İslam fıkhnına vermiş olduğu zararın birkaç noktada cereyan ettiğini düşünmektedir. Ve özellikle bu konunun muhatabının Cemâleddin Efgânî olduğunu dile getirmektedir. Şeyh Vehbi eleştirilerini belli başlı olarak zikredeceğimiz noktalara istinaden yapmıştır. Ona göre bu alimlerin İslam fıkhnına zarar veren fikirleri sırasıyla şunlardır:

1. Fıkıh mezheplerinden, tefsir, hadis ve fıkıh alanında önceki âlimlerin görüşlerinden kurtulmak, İslam’ın anlaşılmasının sadece zaman, mekan ve maslahata bağlamak ve İslam’ın gelişmesini, insanların gerekliliklerine ve ihtiyaçlarına ayak uydurması ile sağlanabileceğini savunmak.²³²

²³⁰ Vehbi Gavoçi, الفقه عن طائفة سهام, (Darü'l-Beşairi'l-İslamiye, 2003), s. 5-6

²³¹ Vehbi Gavoçi, a.g.e., s. 6

²³² Vehbi Gavoçi, a.g.e., s. 12

Cemâleddin Efgânî'nin Şia'dan olduğu düşüncesinde olan Şeyh Vehbi esasen Muhammed Abduh'a yaptığı eleştirilerin bir sebebi de onun Şia'dan saydığı Cemâleddin Efgânî'nin²³³ öğrencisi olması hasebiyledir. Bundan başka Muhammed Abduh'un kendi fikirleri sebebiyle eleştirmektedir.

Vehbi Gavoçi'nin Muhammed Abduh'a yaptığı eleştirilerden bir tanesi onun mezheb İmamlarının aksine birtakım fikir ve düşüncelerinin olmasıdır. Bu konuda Muhammed Abduh'un öğrencisi olan Reşîd Rızâ'nın (1865-1935) hocası tarafından naklettiği “Gariptir ki, dört mezheb İmamları ve belkide başka kimseler de huşu olmadan namazın farzı eda olunacağını ve iadenin gerekmediğini söylemişlerdir. Bu nasıl bir sözdür. Bu batıldır. Kur'an'da namazdan bahseden her ayet onu geçersiz kılar”, görüşünü nakletmiş ve ardından Muhammed Abduh'un bu konuda bir ayet zikredemediğini ifade etmektedir. Sonrasında Reşîd Rızâ'nın, “hatta bir kimse birinci defada namazları huşu içinde kılamiyorsa onları tekrar olarak huşu ile yolcu değilse de öğle ve ikindiye, akşam ve yatsıyı cem ile kılabilir“, açıklamasında bulunduğunu zikretmektedir.²³⁴ Bu konu ile ilgili Vehbi Gavoçi Kur'an-i Kerim'de “ Namaz şüphesiz, inananlara belirli vakitlerde farz kılınmıştır”²³⁵ ayetini delil olarak getirmekte ve Hz. Peygamber'in Arafat, Müzdelife ve sefer durumu haricinde bütün namazları vaktinde eda ettiğini hatırlatarak eleştiride bulunmaktadır.

Vehbi Gavoçi bu görüşün Muhammed Abduh'un hocası olan Cemâleddin Efgânî tarafından ileri sürüldüğünü, aynı şekilde onun tarafından uygulandığını savunmaktadır.²³⁶

2. Dinler arası yakınlaşma görüşü

Vehbi, Cemâleddin Efgânî'nin modern aklî ekolün kurucusu, etrafında Mısır'dan müslüman, kâfir, yahudi ve hristiyanları bir arada toplayan bir kişi olduğunu düşünmekte ve bu sebeple onu tenkit etmektedir.²³⁷

Hem Cemâleddin Efgânî'nin hem de Muhammed Abduh'un dinlerarası ilişkilerde dinleri yakınlaştırma çabası içerisinde olduklarını düşünen Vehbi Gavoçi, Muhammed Abduh'u

²³³ Vehbi Gavoçi, a.g.e., s. 11

²³⁴ Vehbi Gavoçi, a.g.e., s. 16

²³⁵ Nisa 4/103

²³⁶ Vehbi Gavoçi, a.g.e., s. 16

²³⁷ Vehbi Gavoçi, a.g.e., s. 11

İncil, Tevrat ve Kur'an'ı ve aynı şekilde diğer dinleri İslam ile eşit görüp "Allah nurunu tamamlayacak ve dinini tüm dinlerin üstüne çıkartacak" sözü açısından eleştirmektedir.²³⁸ Delil olarak da, "Bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye resulünü, doğru yol rehberi ve hak din ile gönderen O'dur"²³⁹ ayetini zikretmiş ve ardından "Resül'den kastedilen Peygamber efendimiz, din'den kasıt şeriatların ve dinlerin mührü İslam dînidir", açıklamasında bulunmuştur.²⁴⁰

Şeyh Vehbi burada aynı şekilde Reşîd Rızâ'nın Ehl-i Kitap'tan ölenlerin cennete girme meselesine karşı çıkmaktadır. Ve bu görüşün onun imanını ve hükmünü bulanıklaştırdığını dile getirmektedir.²⁴¹

Vehbi Gavoçi İslam ile diğer dinlerin arasında bir toleransın olması gerekliliğine rağmen bazı konularda bir çizgi ile birtakım meseleleri apaçık olarak ayırma yolunu tercih etmiştir.

3. Şeyh Muhammed Abduh'un tefsirindeki aklı ön plana çıkaran görüşleri

Şeyh Vehbi Muhammed Abduh'un Ehl-i kitabın cennete girme meselesi gibi, Kur'an ayetleri hakkındaki bazı yorumlarını eleştirmektedir. Bunun yanında Kur'an-ı Kerimi kendi görüşünü destekleyecek şekilde tefsir etme gerekçesiyle eleştirmektedir.

Vehbi Gavoçi birtakım değerlendirmelerden sonra Muhammed Abduh'u İslam hukukuna yöneltilen bir ok olduğunu, İslam fıkhi ile uğraşmaması gerektiğini zira bu konuda yetkin olmadığını düşünmektedir. Reşîd Rıza'nın, kendi hocası hakkında "Hadis ilminde ihmalkâr" dediğini aktarmakta ve ardından "hadis ilminde fazlaca bilgiye sahip olmayan birisi nasıl olur da içtihatla bulunabilir", sözleriyle eleştirmektedir.²⁴²

Vehbi Gavoçi İslam aleyhine, İslam hukukuna hücum eden oklardan ikincisinin müsteşrikler olduğunu söylemektedir. O müsteşrikleri, "Müslümanların İslam'a sarıldıkları ve onunla yaşadıkları sırada onlara karşı kılıçla savaştan yorulup İslam ile ilim, entrika, kurnazlık, hile ve yalan silahlarıyla savaşılmaya yönelen bir kafir grubudur"²⁴³ şeklinde tarif etmektedir.

²³⁸ Vehbi Gavoçi, a.g.e., s. 19

²³⁹ Tevbe 9/33

²⁴⁰ Vehbi Gavoçi, a.g.e., s. 19

²⁴¹ Vehbi Gavoçi, a.g.e., s. 19

²⁴² Vehbi Gavoçi, a.g.e., s. 19

²⁴³ Vehbi Gavoçi, a.g.e., s. 37

Müsteşriklerden İslâm hukuku alanındaki araştırmalarıyla Batı’da büyük yankı uyandıran, Almanya doğumlu müsteşrik Joseph Schacht²⁴⁴ şahsında İslam hukukunu hedef alan bu grubu Şeyh Vehbi tenkit ve eleştirilere tabi tutarak İslam hukukunu savunmuştur.

Schacht İslam hukuku ile ilgili esasen pratikliği olmayan, uygulanmamış, uygulanmışsa da çok dar alanında bir kullanımı olduğunu, birçok alanda ise hiç uygulamaya geçmediğini bunun yanında fıkıhın teşekkül dönemi olan ilk devirlerden sonra gelişmek yerine sürekli gerilediğini ve ictihad kapısının kapanıp kapanmama meselesine ilişkin ictihad kapısının dördüncü asırdan beri kapalı olduğunu düşünmektedir.²⁴⁵

Dahası Schacht İslam hukukunu Yahudi ve Klise hukuku ile kıyaslamış ve İslam hukukunun bu zikrettiğimiz iki hukuktan daha az bütünlük arz ettiğini, İslam hukukunun tamamıyla özel ve ferdi bir niteliğe sahip olduğunu iddia etmiştir.²⁴⁶

Vehbi Gavoçi Schacht’ın şeriatın din kapsamı dışında kaldığını sadece bazı yerlerde uygulanma alanı bulunduğunu ifade eden görüşünü tenkit etmektedir. Schacht’a eleştirilerde bulunan ve onun tezinin yanlış bilgilere dayandığını ifade eden Mustafa A’zami’nin görüşlerini zikrettikten sonra Şeyh Vehbi “Schacht bilerek kanun ve şeriatın din kapsamı dışında olduğunu iddia ederek hata etmiştir” ilavesinde bulunur. Bunun ardından da esasen Schacht’ın söylediklerinin doğru bir yanı olmadığını, çünkü Kur’an-ı Kerim’de Allah Teala kullarını hayatın her konusunda ona teslim olmalarını istemiş ve bundan dolayı hayatın her alanını kuşatan hükümler koyduğunu zikretmiştir.

Fıkıh ilminin geniş bir alana sahip olduğunu ifade eden Vehbi Gavoçi, İslam hukukunun Schacht’ın ifade ettikleri aksine ibadet ve cihad konularını, özel, aile ve sosyal hükümleri, muamelat alanını, ceza hukukunu kapsamakla Kur’an-ı Kerim’in de içeriği doğrultusunda hayatın her alanını kuşatan bir işlevselliğe sahip olduğunu ortaya koymuştur.²⁴⁷

Schacht’ı aynı zamanda hadis konusunda, hadislerin doğruluğu tam anlamıyla sadece ilk iki asırda bulunduğu gerçeklikten uzak olan fikrini de tenkit etmektedir.²⁴⁸

²⁴⁴ Joseph Schacht, <https://doi.org/10.1017/S0041977X00103489>, E.T. 24.12.2009

²⁴⁵ Murteza Bedir, Joseph Schacht, , TDV İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2009) c. 36, s. 224

²⁴⁶ Arif Atalay, Bir Müsteşrik olarak Joseph Schacht’ın İslam Hukuku Hakkındaki Yanılgıları II, Ağrı İslâmi İlimler Dergisi (AGİİD), Aralık 2021 (9), s.01-18

²⁴⁷ Vehbi Gavoçi, a.g.e., s. 41

²⁴⁸ Vehbi Gavoçi, a.g.e., s. 42

Vehbi Gavoçi İslam fıkını hedef alan üçüncü okun daha az zararlı olduğunu, bu okun delil ve argümanlardan yoksun müslümanlardan oluştuğunu düşünmektedir.²⁴⁹

Bu noktada mezheplerin ve mezheb İmamlarının görüşlerini kayda almayan, asırlar boyunca oluşmuş fıkıh birikimini arka planda bırakma eğiliminde olan bir kısım İslam alimlerine yönelttiği eleştiriler yer almaktadır.

Vehbi Gavoçi asırlar boyu oluşmuş olan fıkıh ilminin elbette Kur'an ve sünnete uyarak oluşturulduğunu, bugün var olan mezheplerin bu kaynaklara müracaat ederek bir hüküm ortaya koyduklarını ve bu yüzden genel halkın mezheblere tabi olmanın zorunluluk arz ettiğini ve mezheplerin görüşlerine saygı, hürmet etmenin üstün bir adab olduğu kanaatini taşımaktadır.²⁵⁰

Şeyh Nâsirüddin el-Elbânî'nin mezhepler hakkında, bazı alimlerin mezhepleri asıl, Kur'an'ı ikincil olarak değerlendirdikleri ile ilgili kanaati, Hz. İsa'nın hangi şeriata göre hüküm vereceği ile ilgili görüş bildirirken "İsa'nın bizim şariatımıza göre ve bizim kitabımız ve sünnetimize göre hüküm verecek" dedikten sonra " İncil ve Hanefi fıkı ve benzeri ile değil" diyerek Hanefi fıkını Hristiyanların kitabı ile birlikte zikretmesi²⁵¹ Vehbi Gavoçi tarafından eleştirilmiştir.

Bunların yanında yukarıda bahsettiğimiz Sihamun Taişetun anı'l-Fikhi eserinde Vehbi Gavoçi bazı alimlerin bir şeyleri kolaylaştırma bakımından bazı konular ile ilgili eleştirilerini dile getirmekte ve bu konularda kendi fikirlerini belirtmektedir.

Hayızlı kadın ve cünüp olan kimsenin mescide girmesi yasağından basheden hadisın zayıf olduğunu, bu yüzden de bu durumda olan kimselerin mescide girmelerinde bir sakınca olmadığını söylenlere, bu hadisın zayıf olmadığını zayıf olsa bile "Dört mezhebin İmamları da bu hadis ile hükmederek hayızlı kadının mescide girmesinden menetmişleridir. Bu durum hadisın sahih olduğuna delildir",²⁵² diyerek Şeyh Vehbi bu konudaki görüşünü dört mezhebin görüşü doğrultusunda belirtmiştir.

Vehbi Gavoçi hayızlı, cünüp ve abdestsiz olan kimselerin Kur'an'a dokunma ile ilgili görüşünü Hz. Ömer'in İslamı kabul etme kıssasıyla ve Hz. Selman'dan aktarılan hadis ile

²⁴⁹ Vehbi Gavoçi, a.g.e., s. 51

²⁵⁰ Vehbi Gavoçi, a.g.e., s. 54-55

²⁵¹ Vehbi Gavoçi, a.g.e., s. 57

²⁵² Vehbi Gavoçi, a.g.e., s. 74-75

desteklemekte ve ardından İslam alimlerinin çoğunluğunun bu kanaatte olduğunu zikretmektedir. Hz. Selman hacetini giderdikten sonra kendisine birkaç ayet ile ilgili soru sorulmak istemişler Selman r.a Kur'an'a dokunamayacağını söyleyerek Vâkıa suresindeki “Ona, ancak tertemiz olanlar dokunabilir”²⁵³ ayetini delil olarak getirmiştir.

Kur'an'nın hayızlı, cünüp ve abdestsiz kimseler tarafından dokunulamayacağı görüşünde olan Hz. Ömer, Hz. Câbir, Hz. Ali, İmam Nevevi, Nehaî, Katade, Ahmed gibi birçok alimin görüşünü de akataran Vehbi Gavoçi bu görüşü doğru bulduğunu ifade etmiştir.²⁵⁴

O fıkıh ilmini hedef alan, büsbütün bir fıkıh gelenğini görmezden gelen alimleri eleştiriye tabi tutmaktadır. Çünkü ilk devir alimlerimiz bir konu hakkında verecekleri kararda İslam dininin iki temel kaynağı olan Kur'an ve sünnete yönelmişlerdir. Hal böyle olunca biz Kur'an ve sünneti esas alırız demekle aslında hem İslam ümmetinin İmamlarını Kur'an ve sünnete göre amel etmediklerini ifade etmiş oluyoruz, hem de bir müslümanın alimlere karşı göstermesi gereken hürmet ve saygıda kusur etmiş oluyoruz. Her mezhebin İmamı geliştirdiği hüküm çıkarma metodu ile İslam fıkının genişlemesine, az sayıdaki metinler karşısında insanın sınırsız olan problem ve ihtiyaçlarına cevap vermek amacıyla ictihad ederek elinden gelenin en iyisini yapmaya çalışmışlardır. Vehbi Gavoçi bu doğrultuda İslam'ın zenginliğinden olan fıkıh ilmini yanlış bulduğu birtakım fikir ve görüşlerden arındırmak, meselelerin doğruluğunu ilim ve bilgi verilerine dayanarak ispat etmeye çalışmıştır. Fıkıh ve fıkıh meseleleri hakkındaki görüşlerini savunmada muhafazakar bir tutum sergilemiştir.

2.3. Mezhebsizlik ile İlgili Görüşleri

Hz. Muhammed (a.s) zamanında Kur'an'nın ilk muhatapları karşılaştıkları problemler ile ilgili konuları Hz. Muhammed (a.s)'a arz eder meseleleri Hz. Muhammed (a.s)'dan öğrenirlerdi. Hz. Peygamber a.s bir nevi vahiy koruma altına almıştı. Hz. Muhammed (a.s)'dan sonra zaruret arz eden çeşitli sebeplerle gerek Kur'an'ın bir araya getirilip tedvin edilmesi gerekse daha sonra hadis ve sünnet'in korunma altına alınması mecburiyeti doğmuştur. Böylelikle Kur'an tedvini sonrasında Hadis tedvini de başlanmış oluyordu. Öte yandan Kur'an'ın gelişi güzel yorumlarının önüne geçmek maksadıyla tefsir ilmi,

²⁵³ Vâkıa 56/79

²⁵⁴ Vehbi Gavoçi, a.g.e., s. 83

İslam'ın sadece bir teorik din değil, pratikliği de bulunan bir din olması sebebiyle de fıkıh ilmi doğmuştur.

Fıkıh ilmi kökü Hz. Muhammed (a.s)'a kadar uzanan bir ilim olarak tedvin edilip, bu alanda sistematik eserlerin yazılması Emevîler döneminde I. yüzyılın sonunda ve II. yüzyılın başında başladığı görülmektedir. Fıkıh kelimesi sözlükte bir şeyi iyice anlamak, derinlemesine kavramak ve ayrıntısıyla bilmek anlamına gelmektedir. Derin anlama ve kavrama yeteneğine sahip olan kimseye de fakih denmektedir.²⁵⁵ Fıkıhın terim manası ile ilgili birden çok tanımı yapılmıştır. Ebu Hanife fıkıh ile ilgili “Fıkıh, kişinin haklarını ve yükümlülüklerini bilmesi”²⁵⁶ tanımını yapmıştır. İslam'ın sadece teoriden oluşan bir din olmayıp hayatının her alanını kuşatan pratikliği de bulunan bir din olması İslam alimlerini bu dinin yükümlüklerini tespit etme, sınırlı olan nasslar karşısından sınırsız olan hayatın problem ve durumları karşısında müslümanların tutumunu belirlemek, onların dinî-hukuki meselelerini açıklığa kavuşturmak amacıyla içtihatla bulunarak nassları anlama ve kavrama faaliyetini yürütmüşlerdir.

Bunun yanında Allah Teala'nın Kur'an'da “Bununla beraber müminlerin hepsinin toptan savaşa çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgi sahibi olmaya çalışmak ve seferden dönen topluluklarını uyarmak üzere geride kalmalıdır”²⁵⁷ buyurması ve Hz. Muhammed (a.s)'in “Allah bir kimsenin iyiliğini dilerse onu dinde ince anlayış sahibi kılar”,²⁵⁸ sözü alimleri bu alanda çaba ve gayret göstermeye yöneltmiştir. Müçtehit İmamların bu konudaki gayret ve çabalardan daha sonra ilk fıkıh ekolleri, mezhepleri oluşacaktır.

Mezhep kelimesi “Gitmek, yönelmek, ayrılmak” manalarına gelen zehâb kökünden türeyen, “gidilecek yer ve yol” anlamında kullanılmış fıkıhta ise, “müçtehit fakihlerin ortaya koyduğu görüşlerin tamamına ve bu görüşler etrafında meydana gelen zümreleşmenin ürünü olan ilmî ve fikrî birikime verilen bir isimdir”,²⁵⁹ şeklinde tanımlanmıştır. İlk dönem müçtehidlerin ortaya koymuş olduğu görüşler, hüküm çıkarmada kullandıkları yöntemler, mezheplerin oluşmasına katkı sağlamış ve “Müçtehid İmamlar ve Mezhepleşme Dönemi” olarak adlandırılan hicrî ikinci asrın ortalarından

²⁵⁵ Ahmet Yaman, Halit Çalış, İslam Hukuku, (Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınevi, 2019) s. 20

²⁵⁶ Ahmet Yaman, Halit Çalış, İslam Hukuku..., s. 21

²⁵⁷ Tevbe. 9/122

²⁵⁸ Buhârî, İlîm, 10; Müslim, İmâra, 175; Tirmizî, İlîm, 4

²⁵⁹ Ahmet Yaman, Halit Çalış, İslam Hukuku..., s. 27

itibaren başlayıp dördüncü asrın ortalarına kadar devam eden dönemde ders halkaları oluşmuş, görüşleri yazan ve aktaran müçtehitler ortaya çıkmış ve daha sonra kendi adları ile anılan, kendilerine hass içtihat etme metodu ve sistemini içeren mezhepler tüm boyutlarıyla belirginleşmişlerdir.²⁶⁰

Genel halk bakımından dinî-hukukî meselelerde mezheplere uyma gerekliliği “hukuk güvenliğinin ve birliğinin sağlanması ihtiyacı”²⁶¹ sebebiyledir. Bu hem ibadetleri bir disiplin ve tutarlılık içinde yürütmek hem de insanların ve onları yöneten devletin tek bir hukuk sistemiyle hareket ederek müşterek bir hukuk toplumu plüştürmek için önemli bir konudur. Aksi takdirde keyfiliğin de içine karışacağı bir durum meydana gelecek ki hem din hakkında isteyen istediğini söyleyecek hem de hukuk karmaşalığına ve istikrarsızlığa yol açacaktır.²⁶² Bu bakımdan bir mezhebe uyma zorunluluğun olduğunu ifade edebiliriz.

Şeyh Vehbi bir mezhebe uymanın halkın geneli için bir zorunluluk olduğu kanaatindedir. Ona göre Allah “Eğer bilmiyorsanız ilim sahiplerine sorun” buyurarak burada açıkça halkın geneli için dinleri hakkında bilgi almak için bu işin erbabına sormalarını istemiştir. Avam İslam hükümlerini tatbik etmekle mükelleftir fakat kendisi içtihat edecek duruma gelmesi için tüm gücünü sarfetmesi onu zorlayabilir kaldı ki Allah Teala içtihat etme kabiliyetini herkese de vermemiştir. Böyle bir durumda insanların tümü kabiliyetleri yoksa bile içtihad mertebesine ulaşmaya çalışarak diğer işlerden el çekeceği için bu caiz değildir.²⁶³

Vehbi Gavoçi bir mezhebe uymanın zorunluluğundan bahsederken ed-Dihlevî’nin şu sözünü aktarmaktadır: “Bu kaydedilen dört mezhebe tabi olmak konusunda bu güne kadar ümmet ittifak etmiştir. Bu çok önemlidir ve özellikle iradenin düştüğü, nefislerin heva ile dolduğu ve herkesin kendi fikrinden başkasını kayda almadığı günümüz Hindistanında.”²⁶⁴

Vehbi Gavoçi, bazılarının mezhepler ile ilgili ortaya sürdükleri mezheplarının aralarındaki birçok konuda ihtilafın olduğu iddiasına, Şeyh Muhammed Ebû Zehre’nin:

²⁶⁰ Ahmet Yaman, Halit Çalış, İslam Hukuku..., s. 29

²⁶¹ Ahmet Yaman, Halit Çalış, İslam Hukuku..., s. 29

²⁶² Ahmet Yaman, Halit Çalış, İslam Hukuku..., s. 29

²⁶³ Muhamed Sytari, Vehbi Suleyman Gavoçi- Dijetar nga dijetarët e ymmetit..., s. 65

²⁶⁴ Veliyyullâh ed-Dihlevî, الاختلاف أسباب بيان في الإنصاف, (Beyrut: Daru’n-Nefais, 1977) Abdülfettâh Ebû Gudde, s. 97

“(Mezhep İmamlarının) ihtilafları asıl olan meselelerde değil, ikincil olan konularla alakalıdır sadece”,²⁶⁵sözünü karşılık vermektedir.

Bu konuda aynı görüşü paylaşan Ali el-Hafif de: “Dört mezhep İmamlarının ve onlara tabi olanların arasındaki ihtilaflar asli meselelere rücu etmez. Çünkü onların dayandıkları asılların bir olduklarına dair açıklamalar ve ispatlar yapılmıştır. Fakat bu ihtilaflar anlamaya yönelik olup, bu asıllar hakkında karar verme ve belirlemeye rücu etmektedir. Çünkü İmamların hepsi Kur’an, Sünnet, İcma, Kıyâs, İstihsân, Mesâlih-i mürsele, İstishab ile amel etmektedirler”,²⁶⁶ açıklamasında bulunmaktadır.

Mezheplere tabi olma konusu faydalı ve zaruri olmakla beraber sonraları dört mezhepten birine uyma zorunluluğu olmadığını dile getirerek, mezheplerin gerekli olmadığını, müçtehit İmamlar’ın içtihatlarının eskidiğini, bugünün meselelerini çözüme kavuşturmada geride kaldığını ve yeni içtihatların yapılmasını zorunlu gören²⁶⁷ mezhepsizliğe yol açan yaklaşımların ortaya atıldıklarını görmekteyiz. Bu konuda tezahür eden yaklaşımlar hem hiçbir mezhebi tanımayarak hem de mezhepler arasından farklı görüşler alıp (telfik) karma bir yeni mezhep oluşturma²⁶⁸ şeklinde cereyan etmiştir.

Mezheplerin ve fıkıh birikiminin gözden geçirilmesi ile ilgili Vehbi Gavoçi’ye genel olarak “Fıkıh kitaplarının gözden geçirilmesi gerektiğini düşünüyorsunuz?” şeklinde bir soru yöneltince kendisi şu cevabı vermiştir:

“Fıkıh kitaplarının gözden geçirilmesi yazılmış olan kararların sonrasında ortaya çıkan, meydana gelen konular içindir. Zira nasslar kısıtlıdır yeni olaylar ise bitmek bilmiyorlar. Gerçekten faiz ve faizin birçok zararı hakkında eskilerden daha çok yazmaya ve açıklama yapmaya ihtiyacımız vardır. Zekat konusunun düzenlenmesi ile ilgili daha birçok şey yazmaya ve açıklamaya ihtiyacımız var.

Ticaret ilişkileri, mallardan faizsiz ve yalansız kazanımı ile ilgili birkaç meseleyi ince ayrıntısına kadar tarif etmeye ihtiyacımız var. İslam’da karı-koca ilişkileri, aile kalkınmasının yöntemleri, evliliğin nasıl korunduğu ve evliliğin boşanma aşamasına

²⁶⁵ Muhammed Ebû Zehre, الإسلامیة المذاهب تاریخ، (Kahire: Daru’l-Fikri’l-Arabî, t.y), s. 85

²⁶⁶ Ali el-Hafif, الفقهاء اختلاف أسباب، (Nasr-Kahire: Daru’l-Fikri’l-Arabî, 1996) c. 2, s. 282

²⁶⁷ Mezhepsizlik Niçin “Dinsizliğin Köprüsü”dür? <https://ebubekirsifil.com/dergi-yazilari/mezhepsizlik-nicin-dinsizligin-koprusudur/>, E.T. 01.07.1999

²⁶⁸ Mezhepsizlik Niçin “Dinsizliğin Köprüsü”dür? <https://ebubekirsifil.com/dergi-yazilari/mezhepsizlik-nicin-dinsizligin-koprusudur/>, E.T. 01.07.1999

gelmesi durumunda ne gibi kurallar takip edilmeli, miras hükümleri vb. konular hakkında daha uzun yazmaya ihtiyacımız var...

Fıkıhın ruhu ile ilgili; sigorta (te'min), insan vücudunun yaşayan farklı organ nakli vb. gibi birkaç yeni meseleler hakkında yazmaya ihtiyacımız var. Kısaca, fıkıhın, yeni bir dil ile, yeni birkaç şey ekleyerek, burada delillerden ve argümanlardan yoksun eski meselelerin de gözden geçirmesini katarak, eski ruh ve dogmalarla yazmaya ihtiyacımız vardır. Fakat bunu ancak fıkıhta yetkin olan kimse yapabilir..."²⁶⁹

Şeyh Vehbi fıkıhın birtakım meselelerinin gözden geçirilmesinin mümkün ve gerekli olduğunu düşünmektedir fakat bunun ancak yetkin kimseler tarafından yapılması gerektiği kanaatini taşımaktadır. Bu İslam fıkıhının asırlarca oluşmuş fıkıh birikimini bir tarafa bırakıp, herşeyi sıfırlayarak, mezhepleri dışlayarak bir yeniden mezhep üretme, hukuk kurma manasına gelmemektedir. Zira kendisi birçok büyük alimin kendileri bir mezhep kurma yerine bir mezhebe tabi olduklarını ifade etmektedir.²⁷⁰ İctihat etme meselesinin avam nezdinde inmesi ise ona göre diğer konulardaki meşgaleleri dışlayacağı için ve herkesin içtihat yapma kabiliyeti olmadığı için caiz görülmemiştir.²⁷¹

Bu konu hakkında kendisine "Birkaç zamandır İslam dünyasında mezhepleri arka planda bırakıp sadece delil ile hareket eden mezhepsizlik diye anılan bir anlayış cereyan etmiştir. Bu olayı nasıl görüyorsunuz ve müslümanlara bu konuda ne tavsiye edersiniz?" sorusu yöneltilince mezhepsizlik ile ilgili görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:

"Mezheplerle ilgili ilk oyun Halife el-Muktedir zamanında olmuştur. Adamın biri ona içinde Hanefi mezhebi, Maliki mezhebinin vs. konularını karıştırmış olduğu bir kitabı getirmişti. Muktedir kadı ve ilim adamı olan İsmaili çağırıp kitap hakkında soru sordu. Kadı kitabı okuyup içerisinde ne olduğunu anlayınca, "Bu kitap yakılmayı hak ediyor!" dedi. Halife: Burada bir yalan beyanı mı var, diye sordu. Kadı: Hayır, fakat o burada Hanefi ve Maliki mezheplerini karıştırmıştır. O yüzden bu kitabın insanlar içerisinde yaygınlaşmaması lazım çünkü bu, onlara din konusunda kargaşa yaratabilir, demişti. Bunun üzerine kitap yakıldı." ²⁷²

²⁶⁹ Muhamed Sytari, Vehbi Suleyman Gavoçi- Dijetar nga dijetarët e ymmetit..., s.50-51

²⁷⁰ Muhamed Sytari, Vehbi Suleyman Gavoçi- Dijetar nga dijetarët e ymmetit..., s. 53

²⁷¹ Muhamed Sytari, Vehbi Suleyman Gavoçi- Dijetar nga dijetarët e ymmetit..., s. 65

²⁷² Muhamed Sytari, Vehbi Suleyman Gavoçi- Dijetar nga dijetarët e ymmetit..., s.58-59

Mezheplerin karıştırılması ve itibar etmeme konusunun kargaşa ve istikrarsızlık yaratacağını bu olay üzerinden delillerndiren Vehbi Gavoçi bu soru hakkındaki cevabında aynı şekilde şu sözleri de sarfetmiştir:

“Hz. Muhammed (a.s)’in vefatının ardından 130.000 mukallid sahabiden sadece 152 müçtehit sahabe tanınırdı. Zaman geçti ve alimler İslam halkı ile birlikte dört büyük İmanın dört mezhebine tabi olmak ve onların yolunu tutmak için ittifak ettiler. Böylelikle mezhepsizliğin kapısını kapattılar, çünkü o, gerçekten İslam giysisini yırtan bir tehdit idi ve öyle olmaya devam etmektedir. Mezhebsizlik insanları din konusunda büyük zararlara sokmaktadır. Örneğin: Bir Hanefî bu anlayıştan esinlenerek, ticaret mallarında zekat yoktur diyen İbn Hazm’in görüşünü takip ederek ticaret malının zekatını vermeyebilir, ve bunun gibi nice dalalete götüren görüşler takip edebilir.

Bu yüzden, biz bu oyunu (mezhepsizliği) delil ve sabitelere bağlayıp nassı takip ediyoruz vb. ve hiç kimsenin dinimizle alay etmesini izin vermeyiz, diyenlere: Siz içtihat edecek bir mertebede misiniz, deriz.

Fakat onlar gerçekten kendi arzularını takip ediyorlar!”²⁷³

İslam Dünyası’nın yetiştirdiği, yirminci yüzyılın en büyük alimlerinde olan Şeyh Muhammed Zâhid el-Kevserî’nin mezhepsilik anlayışı ile ilgili söylediği “Mezhepsizlik dinsizliğe yol açan bir yoldur”²⁷⁴ sözü çok yankı uyandırmıştır. Vehbi Gavoçi aynı fikirde olduğunu ifade ederek Muhammed Zâhid el-Kevresî’nin bu zikrettiğimiz sözünü aktarmaktadır.

Vehbi Suleyman Gavoçi mezhepsizlik anlayışını İslam dinini ve şeriatını tehdit eden bir yaklaşım olarak görmektedir. Bunun bir oyundan ibaret olduğunu ve müslümanların bu tehlikeli oyundan uzak durmalarını tavsiye etmektedir. Bu konu hakkında Muhammed Zâhid el-Kevserî’nin görüşüne benzer bir kanaat paylaşan Dr. Muhammed Saîd Ramazân el-Bûtî’nin: “Mezhepsizlik İslam şeriatını tehdit eden en tehlikeli yeniliktir” sözünü de delilleri arasında zikretmektedir.²⁷⁵

²⁷³ Muhamed Sytari, Vehbi Suleyman Gavoçi- Dijetar nga dijetarët e ymmetit..., s. 59.

²⁷⁴ Muhammed Zâhid Kevserî, الكوثرى مقالات, (Kahire: el-Mektebetü et-Tevfikiye, t.y) s. 129

²⁷⁵ Muhamed Sytari, Vehbi Suleyman Gavoçi- Dijetar nga dijetarët e ymmetit..., s. 59

Şeyh Vehbi, İbn Hazm'ın müçtehid alimlerin aksine belirtmiş olduğu ve icma ve kıyası kabul etmeyerek ortaya atmış olduğu görüşünü de doğru bulmamakta ve eleştiriye tabi tutmaktadır. İbn Hazm hakkında bahsederken:

“Ağır bir yanlışı da müçtehit İmamlarının görüşlerine karşı çıkan, İslam alimlerinin ittifak ettiği icma ve kıyası kabul etmeyerek içtihatla bulunan, beşinci asrın alimi İbn Hazm yaptı. Böylelikle alimleri hafife alan birtakım kararlara vardı. Maalesef bugün bazı gençler onun mezhepler hakkında ve özellikle Ebu Hanife'ye karşı hoş olmayan sözüne kanıyorlar. Bütün bunların ardından, ilim koşulları bakımından üstün olan bir alimin sahip olduğu dogmalar itibariyle mezhep dışında birtakım kararlar almasında sakınca yoktur, ama yinede yanlışa düşmesinden korkarız, deriz.”²⁷⁶

Şeyh Vehbi aynı şekilde İbn Hazm'ın ticaret mallarından zekat verilmez şeklindeki görüşünü de eleştirmiştir.²⁷⁷

İbn Hazm'ın yanında Şeyh Vehbi mezhepler hakkındaki görüşlerden dolayı hadis âlimi Şeyh Nâsirüddin el-Elbânî'yi de eleştirmektedir. Vehbi Gavoçi el-Elbânî'yi Hanefî fikhını Hristiyanların kitabı ile birlikte aynı kefeye koyarak zikretmesi sebebiyle ve birtakım meseleleri bid'at olarak nitelendirdiği için²⁷⁸ eleştirmektedir. Şeyh el-Elbânî'nin hadis konusunda da bazı hatalar yaptığından, bir yerde güzel bulduğu bir hadisi başka bir yerde reddettiğini söylemiştir.²⁷⁹ Başta Şuayb el-Arnaût (1928-2016)²⁸⁰ olmak üzere bazı alimler tarafından düzeltilildiğini ifade etmiştir. Şeyh el-Elbânî'nin mezheplere riayet etmeyerek de birtakım yanlışlara düştüğünü düşünmektedir.²⁸¹

Mezhepsizlik konusundaki görüşlerine yer verdiğimiz fıkıh âlimi Vehbi Gavoçi bu konudaki görüşlerini aktardıktan sonra müslüman gençlere, “Yeni müçtehitlere dikkat edin! Bunu uzun süren farklı kitap ve dergilerdeki araştırmalarıma dayanarak söylüyorum”, diyerek nasihatte bulunmaktadır.²⁸²

2.4. Telfik ile İlgili Görüşleri

²⁷⁶ Muhamed Sytari, Vehbi Suleyman Gavoçi- Dijetar nga dijetarët e ymmetit..., s. 53

²⁷⁷ Muhamed Sytari, Vehbi Suleyman Gavoçi- Dijetar nga dijetarët e ymmetit..., s. 59

²⁷⁸ Vehbi Gavoçi, الفقه عن طائفة سهام, (Darü'l-Beşairi'l-İslamiye, 2003), s. 57

²⁷⁹ Muhamed Sytari, Vehbi Suleyman Gavoçi- Dijetar nga dijetarët e ymmetit..., s. 54

²⁸⁰ Arnavut muhaddis. Bkz. Enbiya Yıldırım, Bir Büyük Muhaddisin Ardından: Şuayb el-Arnaût (1928-2016), (İslâm Araştırmaları Dergisi, 2016) sy. 36, s. 215-221

²⁸¹ Muhamed Sytari, Vehbi Suleyman Gavoçi- Dijetar nga dijetarët e ymmetit..., s. 53

²⁸² Muhamed Sytari, Vehbi Suleyman Gavoçi- Dijetar nga dijetarët e ymmetit..., s. 54

Telfik kelimesinin sözlük anlamı, iki kumaşı bir araya getirmek, iki şeyi birleştirmek, kumaşın iki tarafını yan yana getirip dikmek için birleştirmek ve iki dudağı birleştirerek konuşmaya çalışmak manasına gelmektedir.²⁸³Telfik kelimesinin ıstılahî manası bakımından, iki veya daha fazla mezhebin birbirlerine zıt olan hükümlerini belli bir işte, bir olayda cem etmek,²⁸⁴ şeklindeki bir tanımı yapılmıştır.

Telfik kavramını yedinci yüzyıldan önceki usul eserlerinde rastanmakta ise de özel bir manada anca yedinci yüzyılda Şehâbeddin el-Karâfî tarafından müstakil bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha sonraki yüzyılda da, fıkıh usulü'nün kullanılan bir terimi haline gelmiştir. Telfik'in kullanımına cevaz verilip verilmemesi ile ilgili onu caiz görenler, görmeyenler ve birtakım şartlar ileri sürerek cevaz verenler şeklinde üç görüşün bulunduğunu ifade edebiliriz. Telfike cevaz veren usûl alimlerinin çoğunluğu, bu yöntemin kullanılmasına ilişkin icmâa muhalefet etmemek, şeriatın amaçladığı gayelere ters düşmemek ve verilmiş yargı kararlarını iptal etmemek gibi birtakım şartların olması gerektiğini düşünmektedirler. Fıkıh usulü alanındaki bu şartlardan başka Telfikin, kul hakları, malî ibadetler ve kadın-erkek ilişkileri konusunda daha az yükümlülük içeren görüşlerin tercih edilmesi şeklindeki kullanımının fûrû-i fıkhta yasaklandığını görüyoruz.²⁸⁵

Söz konusu kelimenin İslam hukuku alanında kaleme alınmış olan çalışmalarda şu üç anlamda kullanıldığını görmekteyiz.

- a) İki farklı hükmü birleştirerek uygulamak,
- b) Bir meselede önceki müçtehitlerin söylemediği ve onların görüşlerinin ortak noktasını değil, yeni bir görüş ortaya atarak oluşan telfik. Buna içtihatta telfik denilmiştir.
- c) Bir meselede birden fazla içtihadî görüşü kullanarak hiçbir müçtehidin kabul edemeyeceği bir sonuca varan telfik. Buna da taklitte telfik denilmiştir.²⁸⁶

Telfikin kullanılması, görüşler arasında insanlara en hafif gelecek, yükümlülükleri daha az olan görüşün tercih edilmesi sebebiyle ortaya çıkmıştır. Buna rağmen zaruret, meşakkat

²⁸³ Emrah Demirtaş, İbrahim Sizgen. (2018). İslam Hukukunda Telfik Nazariyyesi, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 18 (1), 535-567

²⁸⁴ Emrah Demirtaş, İbrahim Sizgen. (2018). İslam Hukukunda Telfik Nazariyyesi, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 18 (1), 535-567

²⁸⁵ Eyyüp Said Kaya, Telfik, TDV İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2011) c. 40, s. 401-402

²⁸⁶ Emrah Demirtaş, İbrahim Sizgen. (2018). İslam Hukukunda Telfik Nazariyyesi, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 18 (1), s.537

olması durumunda kullanılması ve İslam fikhını hafife almama, kendi heva ve heveslerine tabi olmamak şartıyla yapılabileceği de söylenmiştir.²⁸⁷

Vehbi Gavoçi telfikin ne olduğu ile ilgili soruya telfiki iki türe ayırarak şu şekilde cevap vermiştir:

“İbadette telfik: Örneğin, ben Hanefiyim ve Şafii mezhebinden bir şey yapmak istiyorum. Niyetle Abdest alıyorum, uzuvlarımı sistematik bir şekilde (yüz-kollar-kafa-ayaklar) yıkıyorum, ıslak elle de çok az kafamı mesh ediyorum, İmamın arkasından Fatıha suresini okuyorum, vücudumdan kan çıkarışa Şafii mezhebine göre abdest aldım derim, yolcu olduğum zaman Hanefi mezhebinde Arafat’ta hacı olandan başkasına izin verilmesede öğle ve ikindiyi öyle vaktinde kılabilirim. Bu telfik çeşidi dinde hafifletme manasına gelir ve geçerlidir.

Mezhepleri çıkar için kullanmasına ilişkin Telfik: Örneğin, Hanefi gibi abdest alıp biraz sonra kan aktığında Şafii olduğumu söylemek, bir kadına dokununca da Hanefi olduğumu söylemek ve bunun gibi (anlayışla) devam etmek. Bu bizde şahsi çıkarım için mezhepleri kullanmak ve oyun olarak isimlendirilir. Oysa en büyük çıkar bağlı olduğumuz mezhebe tabi olarak Allah’ın rızasını kazanmaktır”²⁸⁸

Şeyh Vehbi alimlerin çoğunluğu gibi telfikin uygulanmasına temel olarak karşı çıkmamakta fakat telfik sırasında şeriat maksatlarının dışında çıkıp dini alay konusu haline getirmek anlayışına karşı çıkmaktadır. Bunun bir oyun şeklinde nitelendirilebileceği için caiz görmemiştir. Çünkü alimlerin bir konu hakkında vermiş oldukları hüküm gelişi güzel veya kendi heva ve heveslerine uyan hükümler değildir, nassa dayanarak ortaya konmuş hükümlerdir. Bu yüzden telfike başvurmadan önce bir şeyleri yanlış olarak uygulamakta dikkatli olmak gerekmektedir.

Konu hakkındaki Vehbi Gavoçi ayrıca:

“Biz hukuk okullarını (herkesin istediğinin alabildiği) bir nehir gibi göremeyiz...

Din tadı güzel ve canının çektiği şeyi alabildiğin çeşitli yiyeceklerden oluşan bir masa gibi değil. Müçtehit almış olduğu eğitim ve tabi olduğu sahabe okulunun doğru bulduğu şeyi alır. Yani o bile kendi arzu ve hevâsına göre seçim yapmaz, o anca doğru gördüğü şeyi seçer.

²⁸⁷ Emrah Demirtaş, İbrahim Sizgen. (2018). İslam Hukukunda Telfik Nazariyyesi, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 18 (1), s.563

²⁸⁸ Muhammed Sytari, a.g.e., s.58

Bu yüzden bazıları kendilerini alim diye isimlendirerek yanlış yapıyorlar. Örneğin, bizim mezhebimizde bir kadına dokunmak abdesti bozmadığını görür. Çünkü kadın yabancı sayılır, yani evlilikten önce öyleydi, boşanmanın ardından da tekrar öyle olur fakat, vücuttan kanın akması abdesti bozar. Bunun tam tersi Şafii mezhebinde bulunmaktadır. Şimdi bir adam Şafii mezhebiyle amel ederek yabancı bir kadına dokunur sonra da abdest almayacağım der zira Hanefilerde abdestim tamdır. Biraz sonra vücudundan kan akınca yine abdest almaz çünkü Şafiidir!

Bu davranış alimler nazarında din ile oynamaktır. Çünkü, insan bu durumda dinini kendi çıkarları uğruna kullanmakta, delil ve argümanlara göre hüküm vermemektedir.

Biz deriz ki: Gerçek çıkar, argümanlardan işimize geleni tercih etmek değil, hakikatleri uygulamaktır,²⁸⁹

açıklamalarında bulunmaktadır.

Mezhepler arasında gelişi güzel hüküm seçerek, farklı mezheplerden farklı görüşler alarak mezhepleri birleştirmenin bazen birtakım yanlış hükümlerin varılmasına yol açığının düşüncesinde olan Vehbi Gavoçi:

“Amerikan tıp okulu Alman tıp okulundan farklıdır ve aynı zamanda onlar birbiriyle karışmazlar. Bir doktora giden bir hastaya doktor birtakım ilaçlar verir. Aynı hasta başka bir doktora giderse o da ona birtakım ilaçlar verecek, fakat bu iki ilaçları beraber karıştırmamasını söyleyecek,”²⁹⁰

diyerek farklı mezheplerin görüşlerini birleştirerek, telfik yaparak varılan sonuçların zikrettiği misal ile aynı manaya geleceğini ifade etmektedir.

Kısaca, Vehbi Gavoçi telfiki caiz görmekle beraber din ile oyun oynamak veya İslam şeriatını hafife alacak yaklaşımlardan uzak durulmasını tavsiye etmekte ve telfikin geçerli olabilmesi için bu iki şeyi şart koşturmaktadır. İslam alimlerinin çoğunluğu ile aynı görüşü paylaşan Şeyh Vehbi bu konuda da İslam hukukunu korumaya yönelik bir tavır takınmıştır. Aşrılığını sebep olabileceği yanlışları ve düzensizlikleri baştan önlem olarak ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Bu doğrultuda telfikin bir yanının zararlı olduğunu ve telfikin bu yanının caiz olmadığına dair kanaatini paylaşmaktadır.

²⁸⁹ Muhammed Sytari, a.g.e., s.57

²⁹⁰ Muhammed Sytari, a.g.e., s. 59

2.5. Kadınlar Hakkındaki Görüşleri

Vehbi Gavoçi öğretim hayatının bir kısmında kız çocuklarını da okutmuştur. Mesleğinin başlangıç yıllarında Halep'te hem erkek çocukları hem de kız çocuklarını okutmuştur. Medine'den Şam'a döndüğünde aynı şekilde kız çocuklarını okutma fırsatını bulmuştu. Mesleğinin başından beri kız çocuklarını okutmaya başlayan Şeyh Vehbi müslüman kadınların durumları, müslüman kadının örtüsü, vecibeleri, İslamı yaşaması, dinini öğrenmesi, tebliğ etmesi vb. konularla müslüman kadınları aydınlatma amacıyla bazı çalışmalar kaleme almıştır. Bu çalışmalardan kadının başörtüsü hakkında kaleme alınan Libasul mer'eti ve zinetuha, genel olarak kadının ev ve sosyal alandaki hükümlerine dair yazılan El-Mer'etu el-muslimetu ve Min kadayal-mer'eti muslime eseri zikredilebilir.

Vehbi Gavoçi El-Mer'etu el-Muslimetu adlı eserinde kadının İslam öncesi durumuna değinmektedir. Burada arapların, kız çocuğu doğduğunda nasıl kederlenirlerdi, utanç duyarlardı ve ardından utanç içinde yaşaması mı yoksa kız çocuğunu toprağa diri diri gömerek ondan kurtulması mı daha iyi, diye düşündüklerinden bashetmektedir. Aynı şekilde mirastan bir şey alamadıklarını da eklemektedir. Bazen erkekler ile birlikte çalışmaya zorlandığı zikretmektedir. Yunanlar'da pazarda satıldığını, erkek ile hiçbir konuda eşit olamayan, insan olarak görülmeyen bir varlık olarak nitelendirildiğini dile getirmektedir.²⁹¹ Tarihin bu siyah sayfalarının ardından İslam'ın nuru geldiğinde kadının Allahın kendisini yaratmış olduğu fitrata döndüğünü,²⁹² gereken beşerî hürmet ve saygıya ulaştığını ifade eden Şeyh Vehbi kadınların İslam ile birlikte müslüman erkeklerle eşit duruma geldiği noktaları şöyle sıralamaktadır.

1. İnsan olarak eşit
2. Yaratılış olarak eşit
3. İnsan onuru bakımından eşit
4. Allah Teala'ya iman etmede, şariat bakımından mükellef olmada ve ceza-mükafat konusunda eşitlik
5. Yetiştirme ve terbiye etmede eşitlik

²⁹¹ Vehbi Gavoçi, المسلمة المرأة..., s. 29-31

²⁹² Vehbi Gavoçi, المسلمة المرأة..., s. 31

6. İlim alma zorunluluğu bakımından eşitlik
7. Ahlak, kalbin, dilin ve amacın temizliği bakımından eşitlik
8. Cezanın uygulanmasında eşitlik
9. İslam ile amel etme ve yaşama bakımından eşitlik
10. Miras konusunda eşitlik
11. Tasarruf etme, anlaşmalara katılma, karar vermede eşitlik²⁹³

Buraya kadar kadının insan onurunu kıran bir muameleden İslam ile birlikte birçok konuda erkekle nasıl eşit duruma geldiğinden bahsedildi. Bunun ardından Vehbi Gavoçi'nin kadınlar hakkındaki bazı görüşlerine yer vermeye gayret edeceğiz.

2.5.1. Kadınların Okutulması

Şeyh Vehbi kadınların okuma, okutma meselesi ile ilgili, erkeklerin üzerine vâcip olduğu gibi kadınlara da okumak vâciptir, görüşündedir. Hz. Muhammed (a.s) da kadınlara dini öğrenmeleri için özel bir gün tahsis ettiğini ikrar etmektedir.²⁹⁴ Kendisi de hem erkek hem de kız çocuklarını okutmuş ve özellikle kız çocukları ile ilgili daha çok ilgilendiğini ifade etmiştir.²⁹⁵ Kız çocuklarından bir tanesi aynı zamanda öğretmen olmuş ve Medine'de Kur'an ve arapça derslerini okutmuştur. Diğer kızları ise evlerinde İslam hanımlara özel birtakım dersler vermekle meşgul olmuşlardır.²⁹⁶

Kadınların en çok yoğunlaşması gereken ilim alanlarının, Kur'an, hadis, fıkıh, ahlak dersleri, aile'yi gözetme ile ilgili dersler, tarih dersleri, dikiş vb. el sanatları, kadınların yapması uygun olan tıp alanındaki meslekler, öğretmenlik gibi²⁹⁷ mesleklerin olduğunu zikretmiştir.

Vehbi Gavoçi kadınların ve erkeklerin ilim almasını zaruri görmekle beraber kadın ve erkek okullarının bir çok sebebe dayanarak ayrı olması gerektiği kanaatini taşımaktadır.²⁹⁸ Nitekim Vehbi Gavoçi Şam'da şeriat fakültesinde ders verdiği bir dönemde istemeyerek çalıştığını bunun sebebinin de kız ve erkek çocuklarının beraber

²⁹³ Vehbi Gavoçi, المرأة المسلمة..., s. 31-48

²⁹⁴ Muhamed Sytari, Vehbi Suleyman Gavoçi- Dijetar nga dijetarët e ymmetit..., s. 76

²⁹⁵ Muhamed Sytari, Vehbi Suleyman Gavoçi- Dijetar nga dijetarët e ymmetit..., s. 38

²⁹⁶ Muhamed Sytari, Vehbi Suleyman Gavoçi- Dijetar nga dijetarët e ymmetit..., s. 39

²⁹⁷ Vehbi Gavoçi, المرأة المسلمة..., s. 236-237

²⁹⁸ Vehbi Gavoçi, المرأة المسلمة..., s. 237-238

okumalarının olduğunu açıklamıştır.²⁹⁹ Kitabında ayrıca “Eğitimde karışık okumanın zararları” adı altında kız-erkek bir arada okumanın doğru olmadığını sebeplere istinaden açıklamada bulunmaktadır.³⁰⁰

Vehbi Gavoçi aynı şekilde kadının çalışması ile ilgili bazı mesleklerde çalışmanın gerekliliğini işaret etmekte ve bunun yanında kadının evin dışarısında zaruret olmadığı halde çalışması, erkek-kadın karışık ortamlarda çalışmasının doğru olmadığını belirtmektedir ve ardından birtakım sebepler ve vakalara değinmektedir.³⁰¹

Özetle Vehbi Gavoçi, kadının kız-erkek ayrı olan yerlerde eğitim görmesi gerektiğini ve kendi için, dini için uygun mesleği seçmesi gerektiğini düşünmektedir. Kadınların eğitim vermelerinin öneminden bahsederken de öncelikle çocuklarını terbiye etmelerinden başlamaları daha uygun olduğu kanaatini taşımaktadır.³⁰²

2.5.2. Kadının İslamı Tebliğ Etmesi

Müslüman kadının öğrendiklerini aktarması, diğer müslüman kadınlara dini öğretmesi Vehbi Gavoçi nazarında büyük önem taşımaktadır. Kendisine İslam dinini tebliğ etmede kadının konumu sorulduğunda görüşünü şu cümlelerle ifade etmiştir:

“Kadın toplumun yarısıdır. O güzel kadınların ve adamların beşiğidir... O, askerin, devlet başkanının, cömertin, alimin, çalışanın, köylünün annesidir. Kadın güzel hasletlerin, ahlaklı ve üstün insanların fabrikasıdır. Biz, Hz. Muhammed (a.s) zamanında kadınların yaralıları tedavi ederek, yemek hazırlayarak vs. yardım etmek için savaşa katıldıkları gibi sabah namazlarını da camide kılmak için çıktıklarını biliyoruz. Aynı şekilde kadınlardan bir çoğunun, bir çok alimin öğretmenleri olduğunu da biliyoruz.

Kadının, kadın olduğundan dolayı kadın duygularını, ihtiyaçlarını ve kadınlarla iletişimde metodlarından dolayı erkekte daha başarılı olabileceği için kocasına ve ailesine karşı olan görevlerinden sonra din sohbetlerine (meclislerine) katılması çok iyi bir şeydir.

²⁹⁹ Muhamed Sytari, Vehbi Suleyman Gavoçi- Dijetar nga dijetarët e ymmetit..., s. 67

³⁰⁰ Vehbi Gavoçi, المسلمة المرأة..., s. 237

³⁰¹ Vehbi Gavoçi, المسلمة المرأة..., s. 220-225

³⁰² Muhamed Sytari, Vehbi Suleyman Gavoçi- Dijetar nga dijetarët e ymmetit..., s. 82

Bugün Suriye’de, hem de Lübnan, Ürdün, Amerika gibi ülkelerde binlerce öğrencisi olan bir kadın tanıyorum. Aynı zamanda Hz. Peygamber’in hayatına dair basılan 6 kalın ciltten oluşan en büyük kitap o kadının bir kız öğrencisi tarafından yazılmıştır.

Bugün, Kur’an’ı ezberleyen, diğer işleri de başarılı bir şekilde tamalamaya çalışan vs. binlerce, yüzlerce yüksel okul bitirmiş kadın var.”³⁰³

Şeyh Gavoçi burada kadınların dini anlatma ve tebliğ etmedeki gerekliliğinden bahsetmektedir. Kadınların tebliğ etmedeki bir sınırın olmadığını sadece özel olarak araştırılması gereken husularda bunun gerekli olduğunu zikretmektedir.³⁰⁴ Kadınların ilim ile uğraşmalarının son derece önemli olduğunu ve sadece bununla yetinmeyerek ayrıca çok başarılı olabileceklerinin altını çizmektedir. Bu bakımdan müslüman kadının din işleri ve davet işleri ile ilgilenmemesi söz konusu olamaz. Vehbi Gavoçi’nin teşvik ettiği amel, onun tam tersidir, yani tebliğ ve davet gerekliliği görüşünü paylaşmaktadır.

2.5.3. Kadınların Örtünmesi

Kadınların başörtüsü ile ilgili Şeyh Vehbi gerek müstakil bir eser telif ederek gerekse kadınlar hakkındaki diğer eserlerde konuya ilişkin görüşlerini genişçe aktarmıştır.

Vehbi Gavoçi Libasul mer’eti ve zinetuha adlı eserinde hicâbın tanımına ve hicâb ile ilgili Kur’an’dan ayetleri aktardıktan sonra, “Hicab, kadının tabiatı ve hayattaki vazifesiyle ilişkilidir” değerlendirmesinde bulunmaktadır.³⁰⁵

Hicâbın üç mertebesi olduğundan bahsetmektedir:

1. İnsanların evlerinde duvar gibi şeylerle örtünmeleri. Allah Teala bunun için

“Peygamber hanımlarından bir şey istediğinizde, onlar perde arkasında iken isteyin”,³⁰⁶ buyurmuştur.

2. Kadınların evden çıktıkları zaman örtünmeleri. Nitekim Allah Teala, “ Ey peygamber! Eşlerine, kızlarına ve müminlerin kadınlarına söyle, dış giysilerini üzerlerine bürünsünler. Bu, tanınip rahatsız edilmemeleri için en uygun olanıdır. Allah ziyadesiyle bağışlamakta ve çok esirgemektedir”,³⁰⁷ buyurduğunu ifade etmektedir.

³⁰³ Muhamed Sytari, Vehbi Suleyman Gavoçi- Dijetar nga dijetarët e ymmetit..., s. 77

³⁰⁴ Muhamed Sytari, Vehbi Suleyman Gavoçi- Dijetar nga dijetarët e ymmetit..., s. 76

³⁰⁵ Vehbi Gavoçi, لباس المرأة و زينتها, (Beyrut-Lübnan: Şeriketu Darü’l-Beşairi’l-İslamiye, 2003), s. 8

³⁰⁶ Ahzâb 33/53

³⁰⁷ Ahzâb 33/59

3. Ebu Hanife'ye göre fitne olmadığı durumlarda kadının el ve yüzü açık olacak şekilde baştan aşağı örtünmesi. Vehbi Gavoçi'ye göre örtünmesini üçüncü mertebesi de el ve yüz haricinde kadın bedeninin tamamının örtünmesidir.³⁰⁸

Vehbi Gavoçi örtünmenin farz olması konusunda ittifak olduğunu zikrettikten sonra, kadınların yüz ve ellerini örtmeleri gerekir mi, gerekmez mi noktasına ihtilafın olduğundan bahsetmektedir. Hanefî mezhebinin mukaddimûn uleması, Maliki mezhebi ve Şafii mezhebinde bazıları ve onlarda tercih edilen görüşe göre kadınların yüzü, saçların başladığı yerden çenenin altına kadar ve elleri açık olabileceği görüşündedirler. Bu birinci görüş, sahabeden İbn Abbas, tabiinden de Said b. Cübeyr ve Ata gibi alimlerin de görüşü olduğunu zikretmektedir.³⁰⁹

Müteahhirûn ulemasından ise, kadının eli ve yüzü avret olmasından değil, fitne ve fesat durumlarında yüz ve elin örtünmesi gerektiği görüşünde olan alimlerin olduğunu da zikretmektedir³¹⁰.

İkinci görüş, Hanbelilerin ve Şafiilerden bazıların kadının yüzünü örtmesi gerektiğine, açmasının haram olduğuna dair görüşleridir.³¹¹

Kadının yüzünü ve ellerini açmanın mubah olup olmaması ile ilgili iki görüşün olduğunu zikretmektedir. Bu görüşlerden birincisi Ebu Hanife'nin görüşü, ikincisi ise Malik'in iki görüşünden biri, Şafii ve Ahmed'in görüşüdür.

Malik, Şafii ve Ahmed'e göre kadının yüzünü ve ellerini açması zaruret dışında mubah değildir. Ebu Hanife ise fitneden emin olunduğu durumlarda kadının yüzünü ve ellerini açmasının mubah olduğu görüşündedir.³¹²

Şeyh Vehbi mezhep İmamlarının ve cumhurun genç kadının yüzünü ve ellerini yabancılara karşı örtünmeleri gerektiği konusunda ittifak ettiklerini ifade etmektedir. Yaşlı kadınlar ise bu durumdan istisna kabilindendir. Aynı şekilde kadınlar için zaruret ifade eden durumlar da herkesin icması ile istisna olarak değerlendirilir.³¹³

³⁰⁸ Vehbi Gavoçi, المسلمة المرأة, (Beyrut: Daru'l-Kalem, 1999), s. 194-197

³⁰⁹ Vehbi Gavoçi, زينتها و المرأة لباس, s. 13

³¹⁰ Vehbi Gavoçi, زينتها و المرأة لباس, s. 18

³¹¹ Vehbi Gavoçi, زينتها و المرأة لباس, s. 20

³¹² Vehbi Gavoçi, المسلمة المرأة, s. 199-200

³¹³ Vehbi Gavoçi, المسلمة المرأة, s. 202

Vehbi Gavoçi kadınların normal durumlarda genel örtünme ve fitne durumlarında yüz ve ellerin de örtünmesi noktasında alimlerin ittifak ettiğini zikretikten sonra kadının yüzünü açabileceği durum, haller veya ortamları; evlilik amacı hasıl olduğunda ve evlenme konusunda bir ön ittifakın olduğu durumlar, alım-satım sözleşmelerinde ihtiyac arzettiği durumlar, tıbbî konular, hakim önünde ifade verme, mahkemede kendisi ile ilgili hüküm verilmesi durumları, bazı durumlarda da eğitim şeklinde sıralamaktadır.³¹⁴

Şeyh Vehbi kendi görüşünü alimlerin ittifak ettiği görüş doğrultusunda belirttikten sonra, bu görüşe muhalif olarak gördüğü Şeyh Nâsırüddin el-Elbânî'nin kadınların yüzlerini ve ellerini örtünme meselesi üzerine savunduğu görüşü eleştiriye tabi tutmaktadır. Vehbi mezheb İmamlarının ve diğer alimlerinin görüşlerine yer verdikten sonra Şeyh Nâsırüddin el-Elbânî'nin görüşünü “Şaz görüş” başlığı altında ele almaktadır:

“Burada kadının yüzünü açması ile ilgili ne Hanefilerin, ne diğer üç mezhebin, ne de diğer selef-i salihin alimlerin görüşü olmayan şaz bir görüş vardır. Bu görüş Hicabu'l-mer'eti'l-muslimeti isimli eseri telif eden Şeyh Nâsırüddin el-Elbânî'nin görüşüdür. O, kadının mutlak bir şekilde fitne durumu olsun veya olmasın, yüzünü açmasını mubah görmektedir. Adı geçen kitabın önsözünde Has'am hadisini zikrettikten sonra şöyle demiştir: Bu sahih hadis kadının güzel de olsa yüzünü açması onun hakkı olduğunu takrir etmektedir. Fitne durumundan korkulsa bile onun yüzünü açmak istediğinde açmasını engelleyebilecek kimse yoktur.”³¹⁵

Has'am hadisine göre, Hz. Muhammed (a.s) Fadl ibni Abbas ile beraberken Has'am kabilesinden bir kadın bir mesele sormak için Hz. Muhammed (a.s)'ın yanına geldi. Fadl ona bakmaya başladı. Durumu farkedен Hz. Muhammed (a.s) elini Fadl'ın yüzüne tuttu, yüzünü öbür tarafa çevirdi. Kadın 'Ey Allah'ın Resulü! Hacc Allah'ın kullarına farzıdır. Babam haccı eda edemeyecek kadar yaşlı, onun yerine ben haccedebilir miyim?' dedi. Resulüllah da 'Evet' dedi. Bu olay Veda Haccında vuku bulmuştur.³¹⁶

Şeyh Nâsırüddin el-Elbânî bu hadisi kadının istediği zaman yüzünü açabileceği şeklinde değerlendirmiş ve görüşünü bu hadis ile delillendirmiştir.

Vehbi Gavoçi Şeyh Nâsırüddin el-Elbânî'nin nu konudaki görüşünü eleştirmekte ve Has'am hadisini delil olarak kullanmanın doğru olmadığını dile getirmektedir. Zira bu

³¹⁴ Vehbi Gavoçi, زينتها و المرأة لباس..., s. 26-27

³¹⁵ Vehbi Gavoçi, المسلمة المرأة..., s. 206

³¹⁶ Buhârî, Hac, 1

hadis sahih bir hadis olmakla birlikte söz konusu olay Hacc döneminde meydana gelmiştir. Hz. Muhammed (a.s)‘ın Müzdelife’den Mina’ya hareket ettiği döneme denk gelmiştir. Kadın bu günlerde yüzünü açmıştır. Zira bu günlerde kadınlar yüzünü açık tutarlar. Bu bakımdan bu hadisin delil olarak sunulamayacağını ifade eden Vehbi Gavoçi Şeyh Nâsirüddin el-Elbânî’nin, mezhep İmamları ve diğer alimlerden farklı olarak ileri sürdüğü bu görüşünü şaz bir görüş olarak nitelemektedir.³¹⁷

Şeyh Vehbi ayrıca örtünme meselesi ile ilgili birtakım kesimlerin zaman değişti artık örtünmenin hükmü de değişmeli gibi asılsız, delilsiz fikirlerine de cevap verme bakımından şu sözleri safetmiştir:

“Bazıları kadının örtünmesini doğrudan eleştirmiyorlar, fakat daha başka sözler sarfediyorlar. Bu sözlerin ortak noktası, zaman değişti diyerek Allah’ın hükümlerini de insanın hükümleri gibi arzu ve heveslere göre değişebileceği yönündedir. Bu insanlara, Allah’ın sonsuz ve noksansız ilmiyle geçmişi, bugünü ve geleceği bildiğini ve Allah’ın bu ilmi sayesinde hayatları boyunca insanın çıkarına ve iyiliğine olan şeyleri tümüyle kapsamadığını, söylememiz lazım.”³¹⁸

Bu görüşleri doğru bulmayan Şeyh Vehbi Allah’ın bir zaman dilimindeki bazı şeyleri bilmemesi sonsuz ilmi ile bağdaşmayacağını ve örtünmenin Allah Teala tarafından kulunu tanınması ve onun ihtiyacını bilmesinden kaynaklandığını ifade etmektedir.³¹⁹

2.5.4. Kadınların Çalışması

Kadınların okuması ile ilgili bir gereklilikten bahseden Vehbi Gavoçi ayrıca müslüman kadınların okumaları ve ilim ile uğraşmaları için teşvikte bulunmuştur. Bunu yanında onların çalışıp meslek sahibi olmalarında da bir sakınca görmemektedir. Fakat bu noktada müslüman kadınların meslek seçiminde riayet etmeleri gereken birtakım koşullar da ileri sürmektedir.

Kadınlar için uygun olan bazı meslekleri; Kur’an, hadis, fıkıh, ahlak dersleri, aile’yi gözetme ile ilgili dersler, tarih dersleri, dikiş vb. el sanatları, kadınların yapması uygun olan tıp alanındaki meslekler, öğretmen,³²⁰ şeklinde sıralamıştır.

³¹⁷ Vehbi Gavoçi, المسلمة المرأة..., s. 208-209

³¹⁸ Muhamed Sytari, Vehbi Suleyman Gavoçi- Dijetar nga dijetarët e ymnetit..., s. 77

³¹⁹ Muhamed Sytari, Vehbi Suleyman Gavoçi- Dijetar nga dijetarët e ymnetit..., s. 77

³²⁰ Vehbi Gavoçi, المسلمة المرأة..., s. 236-237

Vehbi Gavoçi kadınların kadın ruhuna uymayan meşakkatli ve zor işlerde çalışmalarını uygun görmemektedir. Zira bu işlerin erkek işi olduğunu ve kadının bu işlerde çalışması durumunda fitrata aykırılık olacağını ifade etmektedir. Ayrıca kadının erkek-kadın karışık ortamlarda çalışmasının doğru olmadığını belirtmektedir.³²¹

Tıp alanında kadınlara olan ihtiyaçtan bahsetmektedir. Bu ihtiyaç özellikle kadın hastalıkları ve kadınlara özel durumlarla ilgili alanlardadır. Dünyanın büyük mutfaklarında erkeklerin olduğunu burada kadınların olması gerektiğini ifade etmektedir. Kadın doktoru, diş doktoru, arkadaşlarla birlikte dernekler kurup aile sorunlar ile ilgili konuları çözmeleri açısından da kadınlara ihtiyaç vardır. Avrupa’da çalışan kadınların bazıları iyi işler yapmış olsa da birçok kadının temizlikçi veya kendine fitratına uygun olmayan birtakım işler yaptığını hatta bazı durumlarda erkeklerin onların sırtlarından geçindiklerini de dile getirmektedir. Hal böyle olunca kadının kendi yakışan mesleği yapması gerekliliğine vurgu yapmaktadır.³²²

Vehbi Gavoçi kadın için daha uygun olan mesleklerin eğitim verme, ders okutma olduğunu ve en önemlisi bir kadının en önemli görevi kendi çocuklarını terbiye etmek olduğunu zikretmiştir.³²³

Kadınların meslek edinme hakkında bahsederken mühendis veya politikacı olmanın yanında tercihini eğitim lehine yapmalarını tavsiye ederek: “Mühendis olmaktansa küçük çocukları okutan bir öğretmen olmaları daha iyidir. Veya siyaset ile uğraşmaktansa çocukları yarının adamları olsun diye terbiye eden bir eğitimci olmaları daha iyidir”,³²⁴ görüşündedir.

Vehbi Gavoçi’ye kadının siyaset yapması, siyaset ile uğraşması durumu sorulunca da şu cevabı vermiştir:

“Kadının siyaset ile uğraşmasını güzel bulmuyorum. Çünkü, bugünün siyaseti entrika, çeşitli fitneler, yalanlamalar, kandırma ve iftiralar ile doludur. Siyasette Ondan aynı şekilde birinci vazifesi olan aile içinedeki görevi etkileyecek kadar çok şey istenilmektedir. Kusura bakmayın, fakat siyaset bugün yönetimi ele almak ve kendisi, ailesi, akrabası ve oyları garanti eden kişilerin çıkarlarını kourmak için tahtta

³²¹ Vehbi Gavoçi, المسلمة المرأة..., s. 220-225

³²² Muhamed Sytari, Vehbi Suleyman Gavoçi- Dijetar nga dijetarët e ymmetit..., s.79-80

³²³ Muhamed Sytari, Vehbi Suleyman Gavoçi- Dijetar nga dijetarët e ymmetit..., s. 82

³²⁴ Muhamed Sytari, Vehbi Suleyman Gavoçi- Dijetar nga dijetarët e ymmetit..., s. 79

en uzun zaman kalmaktan ibarettir. Kadın siyasetçi olan kocasına inanç ve samimiyetle bağlansın bir grup veya partiye ayrıcalık tanımayarak bütün insanların iyiliği için onun arkasında dursun. Nitekim bunun için “Büyük bir adamın arkasında büzük bir kadın vardır!”³²⁵ denilmiştir.”

Buradan da Vehbi Gavoçi'nin kadının siyaset ile uğraşmasını tasvip etmediğini görmekteyiz.

Kısaca Şeyh Vehbi kadının okutulmasını, meslek sahibi olması ve ilmini insanların faydasına sunmasını teşvik etmektedir. Bunun yanında kadının fitratına uymayan işlerde çalışması, erkek-kadın karışık ortamlarda mesleğini icra etmesi ve doğası itibariyle kadını aile hayatından koparan meslekleri tercih etmesinin doğru olmadığı kanaatini taşımaktadır.³²⁶

³²⁵ Muhamed Sytari, Vehbi Suleyman Gavoçi- Dijetar nga dijetarët e ymnetit..., s. 82

³²⁶ Muhamed Sytari, Vehbi Suleyman Gavoçi- Dijetar nga dijetarët e ymnetit..., s.79-82

SONUÇ

Vehbi Süleyman Gavoçi 50 yılı aşkın öğretim faaliyeti ile geçiren bir alim olarak miras kabilinden geride çok sayıda eser, makale ve dergi yazıları bırakmıştır. İslam dünyasının birçok yerinde bulunmuş fıkıh, hadis, tefsir alanında ders okutmuştur. Fıkıh alanında yetkin bir âlim olan Vehbi Gavoçi'ye Arap Emirliklerinde ders verdiği dönemde kendisine fetva yetkisi verilmiş ve gece gündüz yöneltlen fıkıh sorularına cevaplar vermiştir. Fıkıh ilmindeki bilgi derinliğini kaleme almış olduğu eserlerde gördüğümüz Şeyh Vehbi'nin alimlerin çoğunluğu ile paralellik arz eden görüşlerini deliller eşliğinde savunduğunu görüyoruz. Şeyh Vehbi bulunduğu yerlerde ve yazdığı eserlerde hem İslam hukukunu hem de Hanefi mezhebinin savunmasını yapmıştır. Mezhepsizlik ve telfik ile ilgili konularda görüşlerini ortaya koyduğunda İslam hukukunun asırlarca oluşan birikimini sahip çıkma anlayışını yansıtmaktadır. Kadınlar meselesi ile ilgili de fikhî konularını içeren birkaç eseri bulunan Vehbi Gavoçi'nin bu konuda tutumlu davranarak meselenin özünü kavramamızın gerekli olduğunu ortaya koymuştur.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Kur'ân-ı Kerîm

Ahmed, Anis. "Mevdudî". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 29/432-437. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Altıkulaç, Tayyar. "Zehebî". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 44/180-188. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Apaydın, H. Yunus. "İ'lâmü'l-muvaqqı'în". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 22/73-75. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Atalay, Arif. "Bir Müsteşrik olarak Joseph Schacht'ın İslam Hukuku Hakkındaki Yanılgıları II", Ağrı İslâmi İlimler Dergisi (AGİİD), 9 (Aralık 2021), 1-18

Aytekin, Arif. "el-'Akidetü't-Tahâviyye". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 2/259-260. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Bedir, Murteza. "Joseph Schacht". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 36/ 224. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Bilge, Mustafa L. "Ârif Hikmet Kütüphanesi", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 3/366-367. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Bushati, Hamdi. Shkodra dhe Motet. 1 Cilt. İşkodra: Idromeno Yayınları, 1998.

Demirtaş, Emrah. – İbrahim, Sizgen. İslam Hukukunda Telfik Nazariyesi, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 18/1 (2018), 535-567

Ebû Zehre, Muhammed. الإسلامية المذاهب تاريخ, Kahire: Daru'l-Fikri'l-Arabî Yayınları, t.y.

el-Hafif, Ali. الفقهاء اختلاف أسباب, Nasr-Kahire: Daru'l-Fikri'l-Arabî Yayınları, 1996. 2 Cilt.

el-Yamani, Muhammed Abduh, وسلم عليه الله صلى الله رسول محبة أولادكم علموا, Beyrut: Daru'l-Kibleh Yayınları, ty.

Frashëri, Kristo. Ahmet Zogu: Vështrim historik, Tiranë: M & B, 2014

Gavoçi, Vehbi, الإيمان اركان, Beyrut: Müessesetü'r-Risale Yayınları, 1977.

Gavoçi, Vehbi, وأحوالها أحوالها الأخرة الحياة كتاب, Dimeşk: Daru'l-Beşair lit-Tabaati ven-Neşri, 2002.

Gavoçi, Vehbi, لباس المرأة و زينتها, Beyrut-Lübnan: Şeriketu Darü'l-Beşairi'l-İslamiye, 2003.

Gavoçi, Vehbi. Deget e besimit. Prishtine: Dituria İslam Yayinevi, 2005.

- Gavoçi, Vehbi. Dispozitat e Agjerimit, çev. Ekrem Simnica. Prishtine; Dituria Islame Yayınları, 2008.
- Gavoçi, Vehbi. Ruajuni Bahaizmit dhe Ruajuni Kadjanizmit (Ahmedizmit), Tirane: Rinia dhe Kultura Islame Yayınları, 1992.
- Gavoçi, Vehbi. Ruaniu nga Sektet e Gabuara, İşkodra, 1996.
- Gavoçi, Vehbi. Shtyllat e İslamit ose Si e Pse?, Bruksel, ty.
- Gavoçi, Vehbi. Syneti e Bidati, İşkodra, 1994.
- Gavoçi, Vehbi. النعمان حنیفة ابو, Dimeşk: Daru'l-Kalem Yayınları, 1993.
- Gavoçi, Vehbi. الاسلام اركان, Beyrut-Lübnan: Daru'l-Beşairi'l-İslamiye, 2008.
- Gavoçi, Vehbi. الأكبر الفقه شرح على الميسر التعليق, Beyrut: Daru'l-Beşairi'l-İslamiyye Yayınları, 1998.
- Gavoçi, Vehbi. الحنفی الفقه في الكافي, Şam: Müessesetü Risaleti'l-Âlemiyye Yayınları, 2013.
- Gavoçi, Vehbi. المسلمة المرأة, Beyrut: Daru'l-Kalem, 1999.
- Gavoçi, Vehbi. أن احكام و بدعت, Tehran: Mashaar Yayinevi, ty.
- Gavoçi, Vehbi. عبدالله بن جابر, Suriye: Daru-l Kalem Yayınları, 1988.
- Gavoçi, Vehbi. الفقه عن طائشة سهام, Beyrut: Darü'l-Beşairi'l-İslamiye, 2003.
- Gavoçi, Vehbi. مذهبي فهو الحديث صح اذا جملة حول علمية هاوية كلمة, Suriye: Daru'l-İkra Yayınları, 2005.
- Gavoçi, Vehbi. المصرفية الفائدة و الربا في مقالة, Beyrut: Müessesetü'r-Reyan, 1992.
- Gavoçi, Vehbi. جميعه الإبانة كتاب نسبة في علمية نظرة, Beyrut: Daru İbn Hazm Yayınları, 1989.
- İltaş, Davut. "Tahâvî". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 39/288-289. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Kandemir, M. Yaşar. "Câbir b. Abdullah". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 6/530-532. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Karaman, Hayreddin. "Efgânî Cemâleddin". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 10/456-466. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kaya, Eyyüp Said. "Telfik". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 40/401-402. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Kevserî, Muhammed Zâhid. الكوثری مقالات, Kahire: el-Mektebetü et-Tevfikiye, t.y.

- Kiel, Machiel. Arkitektura Osmane në Shqipëri (1385-1912), çev. Holta Vrioni. İstanbul: IRCICA, 2012.
- Köse, Saffet. “el-Meḥâric”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 28/361-363 Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kuran Yolu, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. 1 Cilt. (2014).
- Kushtetuta e Republikës Popullore Socialiste të Shqipërisë: miratuar nga Kuvendi Popullor më 28. 12. 1976.
- Luli, Faik vd. “Në kujtim të brezave”, İşkodra; Rozafat Yayınları, 1997.
- M. M. el Hafidh - N. Ebadha. Tarikhu ulemai Dimeshk fil karnir-rabii asher el hixhri. 2 Cilt. Ty.
- Muçej, İsmail. Xhamia-vend edukimi shpirtëror, Drita İslame Dergisi, sy.19 (Eylül-1995),
- Muhammed Fuad el-Berazî, الجاهلین وتأویل المبطلین إنتحال بین المسلمة حجاب, Riyad: Edevau's-Selef, 2000.
- Özel, Ahmet. “Ali el-Kârî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 2/403-405. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Özervarlı, M. Sait. “Muhammed Abduh”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 30/480-485. Ankara: TDV Yayınları, 1994.
- Öztürk, Abdülvehhab. “Hassâf”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 16/395. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Rebî' bin Hâdî el-Medhalî‘ واللاحقين السابقين الحفاظ الحديث بسير أسلافهم تذكر النابهين بسير, Cezayir: Mecalisu'l-Huda li'l-İntaci vet-Tevzi'I Yayınları, t.y.
- Skenderi, Adnan. Vehbi Suleyman Gavoçi'nin Hayatı ve Fıkıh Eserleri, Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Sytari, Muhammed. Vehbi Sulejman Gavoçi (1923-2013) Dijetar nga dijetarët e ymmetit, Prishtine: Dituria İslame, 2005.
- Şaban Furkan, Bağımsızlık Sonrası Kuzey Makedonya Yayınevlerinde İslâmî Literatür: İslam Hukuku Özelinde Bir İnceleme, Diyanet İlmî Dergisi, 57 (2021), 917-954
- Thalloczy Layos. Vëzhgime iliro-shqiptare, çev. Mustafa Kruja, İşkodra: Camaj-Pipa, 2004.
- Toksöz, Meltem - Kolluoglu, Biray. Cities of the Mediterranean: From the Ottomans to the Present Day, İ.B. Tauris, 2014.

- Uzunpostalcı, Mustafa. “Ebû Hanîfe”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 10/143-145. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yaman, Ahmet – Çalış, Halit, İslam Hukuku, Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınevi, 2019.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Zâhid Kevserî” Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 44/80-81. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Yıldırım, Enbiya. Bir Büyük Muhaddisin Ardından: Şuayb el-Arnaût (1928-2016). İslâm Araştırmaları Dergisi, 36 (2016) 215-221
- Yüksel, Emrullah. “el-İbâne”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 19/254-255. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Zani i Nalte, “Haxhi Vehbi Sulejman Gavoçi (1923-2013) Dijetar nga dijetarët e ymmetit” (02.11.2013)

Elektronik Kaynaklar

- “Qytetar Nderi” i Shkodrës për dijetarin e shquar H. Vehbi S. Gavoçi, <http://msh.myftinia-shkoder.org/old-myftinia-shkoder.org/376.html>, E.T. 14.05.2023
- Abdulkadër Arnauti - Kolos i kulturës dhe dijeve Islame, <http://İslam.mk/artikuj/3708-ABDULKADR-ARNAUTI---Kolos-kulturs-dhe-dijeve-Islame.html>, E.T. 20.05.2016
- Haxhi Vehbi Sulejman Gavoçi (1923-2013) Dijetar nga dijetarët e ymmetit, <https://www.zaninalte.al/2013/11/haxhi-vehbi-sulejman-gavoci-1923-2013-dijetar-nga-dijetaret-e-ymmetit/>, E.T. 2.11.2013
- Haxhi Vehbi Sulejman Gavoçi, studiues i apasionuar dhe ligjërues i rrallë, <https://kohaİslame.com/haxhi-vehbi-sulejman-gavoci-studiues-i-apasionuar-dhe-ligjerues-i-rralle-2/>, E.T. 24.03.2018
- <https://kumti.com/haxhi-vehbi-sulejman-gavoci-studiues-i-apasionuar-dhe-ligjerues-i-rralle/> E.T. 18.04.2016
- <https://www.forumishqiptar.com/threads/148202-Nd%C3%ABrron-jet%C3%AB-Vehbi-Gavo%C3%A7i> E.T. 20.08.2012
- Jeta dhe vepra e hoxhës Vehbi Sulejman Gavoçi, <https://kohaİslame.com/jeta-dhe-vepra-e-hoxhes-vehbi-sulejman-gavoci/>, E.T. 23.10.2016
- Joseph Schacht, <https://doi.org/10.1017/S0041977X00103489>, E.T. 24.12.2009
- Kohë ndarjesh të mëdha, sprovash të mëdha, <https://www.zaninalte.al/2013/11/kohe-ndarjesh-te-medha-sprovash-te-medha/>, E.T. 02.11.2013

Mezhepsizlik Niçin “Dinsizliğin Köprüsü”dür? <https://ebubekirsifil.com/dergi-yazilari/mezhepsizlik-nicin-dinsizligin-koprusudur/>, E.T. 01.07.1999

Mjekërbardhi, mendjendrituri e zemërbardhi! <https://kohaIslame.com/mjekerbardhi-mendjendrituri-e-zemberbardhi/>, E.T. 10.05.2019

Ndërroi jetë Shuajb Arnauti, kolosi dhe dijetari shqiptar i botës Islame, <https://prizrenpost.com/al/nderroi-jete-shuajb-arnauti-kolosi-dhe-dijetari-shqiptar-i-botes-Islame/>, E.T. 27.10.2016

The Earl Of Cromer: Why Britain Acquired Egypt In 1882, <https://www.encyclopedia.com/history/encyclopediasalmanacs-transcripts-and-maps/earl-cromer-why-britain-acquired-egypt-1882>, E.T. 04.05.2023

Xhamia në kalanë e Shkodrës, pjesë e trashëgimisë shpirtërore e myslimanëve shqiptarë, <https://muhamedsytari.net/?p=1168>, E.T. 10.01.2017

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Saljahudin ZENUNİ	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Bursa Uludağ Üniversitesi
Fakülte	İlahiyat
Bölümü	İlahiyat
Makale ve Bildiriler	
1. Zenuni, Saljahudin. “Nisa Suresi 34’üncü Ayetinde Geçen Darb Lafzındaki Farklı Yorumlar ve Bu Yorumların Kelimenin Hükmüne Etkisi”. 5. International Ankara Multidisciplinary Studies Congress Full Text Book. ed. Mehmet Şahin, 393-405 İKSAD Publications-2023	